

Харківський
економіко-правовий університет

2008/1(6)

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових статей

**ПРАВО
ЕКОНОМІКА
ГУМАНІТАРНІ НАУКИ**

Харків

2008

**"Наукові записки
Харківського економіко-правового університету"
№ 1 (6), жовтень 2008р.**

Науковий журнал.

Виходить двічі на рік.

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 9141 від 08.09.2004.

Голова редакційної колегії: *Кривуля Олександр Михайлович* – доктор
філософських наук, професор.

Редакційна колегія:

Л.М. Давиденко, доктор юридичних наук, професор, Академія прокуратури Генеральної прокуратури України; *П.І. Орлов*, кандидат юридичних наук, професор, Харківський економіко-правовий університет; *М.В. Руденко*, доктор юридичних наук, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна; *В.С. Венедіктов*, доктор юридичних наук, Президент Української асоціації фахівців трудового права; *Ю.В. Дубко*, доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного права і процесу Кримського юридичного інституту Одеського університету МВС України; *М.М. Сибільов*, кандидат юридичних наук доцент, член-кореспондент Академії правових наук України, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та правового забезпечення підприємницької діяльності.

С.І. Архіреєв, доктор економічних наук, професор НТУ "ХПІ"; *О.Г. Дейнека*, доктор економічних наук, професор, Українська державна академія залізничного транспорту; *В.М. Мартиненко*, доктор державного управління, професор Харківського Регіонального Інституту Державного Управління філіалу Національної Академії Державного управління при Президентові України. *В.В. Глуценко*, доктор економічних наук, професор, завідувачий кафедрою фінансів Харківського державного університету ім. В.Н. Каразіна; *Б.Н. Гульман*, доктор психологічних наук, професор, Харківська медична академія післядипломної освіти; *О.М. Кривуля*, доктор філософських наук, професор, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна; *В.О. Торіна*, доктор педагогічних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ; *В.М. Хом'як*, доктор технічних наук, професор, Академія цивільного захисту України; *Ю.Ф. Прадід*, професор, доктор філологічних наук, академік Академії наук вищої школи України, декан факультету української філології і українознавства Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

Рекомендовано до друку вченою радою ХЕПУ

Протокол №8 від 28.10.2008

© ХЕПУ, 2008

ЗМІСТ

ПРАВО

Венедіков В.С.

Сучасні підходи до теоретичних та практичних питань розгляду трудових спорів в судах5

Голубов А.Є.

Деякі питання участі законних представників неповнолітнього на стадіях порушення кримінальної справи та досудового розслідування13

Іншин М.І.

Правовий захист та охорона трудових прав працівників19

Колотік А.С.

До визначення місця права на пенсійне забезпечення в системі прав людини25

Музичук О.М.

Уточнення термінології, яка використовується під час забезпечення законності і дисципліни в ОВС.....36

Мельник К.Ю.

Правове регулювання страйку: шляхи вдосконалення43

Попов С.В.

Безробіття: його форми та види50

Салівон Г.І.

До питань розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій57

Сібільов М.М.

Роль договору в механізмі правового регулювання суспільних відносин в сфері приватного права69

Харченко В.Б.

Уголовно-правовая охрана прав на результаты интеллектуальной деятельности в правоприменительной практике и доктрине уголовного права Российской Федерации и Украины78

ЕКОНОМІКА

Бочарников А.П.

Стратегический контроллинг, как инструмент диагностики банкротства88

Бочарникова Я.А.

Бенчмаркингový проект компании и методические аспекты его внедрения94

Борзенко В.І., П'ятак Т.В.

Вплив брэнда на ефективність комунікаційної політики підприємства99

Столярова А.Р.

Особливості методологічного підходу до управління беззбитковістю підприємства з багатопродуктовим виробництвом105

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ**Абашнік В.О.**

Виклики суспільних трансформацій, або "часи невпевненості"112

Зверєва О.Г.

"Синтаксичні засоби виразності у дискурсі сіблінгів"126

КЛАСИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ**ПРАВА****Ганс Кельзен**

Чи є специфічна "юридична" логіка?131

ПРАВО

УДК 349.2:331.109

Венедіктів В.С.

д.ю.н., професор,

президент Української

асоціації фахівців трудового права

Сучасні підходи до теоретичних та практичних питань розгляду трудових спорів в судах

Не зважаючи на певні позитивні зрушення, які відбулися у сфері соціально-трудова відносин протягом останніх років, українська реальність свідчить, що порушення трудових прав працівників мають місце у всіх сферах господарської діяльності, в діяльності державних органів та інших інституціях. Так, за результатами проведених у 2006 році Федерацією профспілок України 27 153 перевірок, якими було охоплено 15 107 підприємств, виявлено 247 024 порушень трудового законодавства, при цьому кількість працівників, права яких порушено, становить 460,7 тисяч (у 2005 році таких працівників було 437,7 тис., тобто порушення трудового законодавства набувають більш масового характеру). Із виявлених порушень трудового законодавства 15 311 становлять порушення, пов'язані із звільненням та переведенням на іншу роботу, 60 498 – наданням гарантій та компенсацій, 15 777 – режимом робочого часу, наданням часу відпочинку. Природно, що за сучасних умов демократизації суспільних відносин працівники все активніше відстоюють свої порушені права у судах – так, судами першої інстанції у 2006 році розглянуто 58 893 справи, що виникли із трудових правовідносин. На користь працівників стягнуто 180 217 237 гривень, у тому числі 4 800 337 гривень моральної шкоди [1]. Разом з тим ефективному судовому захисту трудових прав працівників перешкоджає низка чинників, як теоретично-методологічного, так і прикладного характеру, що свідчить про актуальність вказаної проблематики і обумовлює мету написання даної статті, якою є окреслення деяких теоретичних та практичних питань розгляду трудових спорів в судах.

Однією з головних проблем, які негативно впливають на захищеність трудових прав, є надзвичайно довгі терміни розгляду трудових спорів в судах. За інформацією Верховного Суду, за останні три роки практично всі справи про звільнення розглядалися з порушенням установлених термінів. Розгляд багатьох таких справ триває місяцями (23,2% з тисячі вивчених трудових спорів досі не розглянуто), а завантаженість українських судів часом призводить до не зовсім зрозумілих рішень. Так, Ленінський райсуд Чернівців розглядав трудовий спір між громадянином С. і об'єднанням «Укр-вторресурси» впродовж одного року чотирьох місяців і двадцяти двох днів. У результаті — суд виніс ухвалу про відмову розгляду позову С. унаслідок недотримання місячного терміну подачі позовної заяви без поважних причин [2].

В Україні існує відповідна процедура розгляду трудових спорів, що включає розгляд трудових спорів судами, і окремий порядок розгляду спеціальними досудовими органами як індивідуальних, так і колективних спорів (конфліктів). Процедурна недосконалість вирішення трудових спорів часто призводить до неналежного виконання принципу законності в правозастосуванні законодавства України. Можливо, замість паралельного недостатньо ефективного функціонування двох систем слід об'єднати їх потенційні можливості і створити новий механізм захисту трудових прав громадян України на зразок зарубіжних країн з урахуванням специфіки вітчизняного законодавства.

Порівняльний аналіз правового механізму вирішення трудових спорів у різних країнах світу свідчить, що більшість їх вирішуються через судові процедури. Західна класифікація трудових спорів і конфліктів на економічні і юридичні має практичне застосування при вирішенні конкретного спору відповідними спеціальними органами.

Подібне практичне вирішення трудового спору є досить гнучким, таким що відрізняється від цивільного більшою оперативністю і можливістю застосування примирно-третейських процедур. В цілому у розвинутих країнах спостерігається декілька підходів в організації юстиції із спеціальних питань. Так, відповідно до Судового кодексу Бельгії трудовий суд першої інстанції складається із двох палат, в кожній із яких головує професійний суддя і засідають так звані “соціальні судді”, тобто засідателі від підприємця і найманих працівників [3]. У Франції в якості трудових судів першої

інстанції діє система прюдомальних рад (судів), що мають два рівні: бюро примирення і бюро рішень (судове бюро), яке формується на виборній основі із представників працівників і підприємців строком на шість років. Робота суду проходить на паритетних засадах за участю рад, тобто непрофесійних суддів у спеціалізованих секціях галузевої належності. В ФРН існує Федеральний суд розгляду трудових спорів. В його складі функціонує великий сенат (палата) із шести суддів і чотирьох непрофесійних членів суду, а також палати із трьох суддів і двох непрофесійних членів суду, які за законом вважаються незалежними. Непрофесійні судді виконують роль засідателів, що представляють інтереси сторін [4; 5].

В зарубіжних країнах виділяються чотири типи організації юстиції для вирішення трудових спорів: спеціалізовані трудові суди із широкою юрисдикцією (створені в ФРН, Франції, Бельгії, Польщі, Австрії, Люксембурзі, Данії, Ізраїлі); спеціалізовані суди із обмеженою юрисдикцією (діють у Великобританії, Іспанії, Швеції, Норвегії); загальні цивільні суди, що розглядають трудові спори, - в Італії, Нідерландах і ряді інших країн Європи; третейський розгляд трудових спорів, іноді включаючи обов'язковий арбітраж, спеціалізовані адміністративні органи (в США, Канаді і Японії [6]).

В Україні вирішення трудових спорів має певну специфіку. Вирішення колективних спорів не передбачене ЦПК України, що створює невідповідність із ст. 29 Закону, в якій зазначено, що особи, винні в порушенні законодавства про колективні трудові спори (конфлікти), несуть в тому числі і цивільно-правову відповідальність. Судове вирішення колективних трудових спорів потребує реформування. З цього приводу треба підтримати думку І. Лаврінчук відносно того, що при проведенні судової реформи доцільно було б розглянути можливість здійснення спеціалізації в організації роботи судів загальної юрисдикції залежно від категорії справ [7].

В цілому варто зауважити, що поширення юрисдикції загальних судів на всі види суспільних відносин може значно ускладнити роботу судів - в тому числі через збільшення загального обсягу справ та потребу враховувати особливості трудових спорів. Це призводить до чисельних порушень, про що свідчить практика діяльності Верховного Суду України. Так, Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2006 р., розглянувши в судовому засіданні цивільну справу за позовом Д. до приватного підприємства «Стожари» (далі – ПП «Стожа-

ри») про зміну формулювання причин звільнення з роботи, стягнення заробітної плати за час вимушеного прогулу та моральної шкоди, встановила, що у квітні 2003 р. Д. звернувся до суду із зазначеним позовом, мотивуючи його тим, що 14 грудня 2002 р. його безпідставно звільнено з роботи згідно з п. 4 ст. 40 КЗпП України, оскільки у зв'язку з наміченими ПП «Стожари» змінами в графіку чергувань він на підставі домовленості з відповідачем подав заяву про звільнення з роботи за власним бажанням і йому була видана трудова книжка, однак без відповідних записів. Посилаючись на те, що згодом відповідач безпідставно видав наказ про його звільнення за прогул, якого він фактично не вчиняв, позивач просив про задоволення позову. Рішенням Краматорського міського суду від 25 червня 2003 р., залишеним без зміни, ухвалою апеляційного суду Донецької області від 20 жовтня 2003 р. Д., у задоволенні позову відмовлено. Відмовляючи в задоволенні позову суди виходили з відповідності наказу про звільнення позивача з роботи вимогам закону й фактичним обставинам і відсутності підстав для зміни формулювання причини його звільнення та відповідно для задоволення його матеріальних вимог і відшкодування моральної шкоди. Між тим, до такого висновку суди дійшли з порушенням норм процесуального й матеріального права. Згідно з п. 4 ст. 40 КЗпП України власник може розірвати трудовий договір з працівником у разі вчинення ним прогулу без поважних причин. При вирішенні спорів щодо законності звільнення, суди відповідно до вимог ЦПК України повинні з'ясувати, з яких саме підстав проведено звільнення працівника згідно з наказом та його відповідність фактичним обставинам і вимогам закону. Якщо обставинам, які стали підставою звільнення, в наказі дано неправильну юридичну кваліфікацію, суд може змінити формулювання причин звільнення і привести його у відповідність із чинним законодавством (п.п. 10, 18 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 р. № 9).

Як убачається з матеріалів справи, в обґрунтування своїх вимог Д. посилався на те, що в день видачі йому трудової книжки – 17 грудня 2002 р. трудовий договір із ним фактично було розірвано за його бажанням і за згодою відповідача у зв'язку з наміченими змінами в графіку роботи охоронців, який позивача не влаштовував. На підтвердження зазначених обставин Д. послався на доповідню С. від 11 грудня 2002 р. про зміну графіка чергувань та показання свідка Б., яким суд усупереч вимогам ЦПК України оцінки не

дав. Суд також не встановив, за який конкретно прогул звільнено Д., ураховуючи, що в наказі про звільнення ці обставини не зазначені, а документи, на підставі яких він був виданий (довідні, графіки чергувань, табель обліку робочого часу тощо), судом не досліджувалися.

Незважаючи на наявність в матеріалах справи суперечливих даних щодо обставин подання позивачем заяви про звільнення як можливості реєстрації її відповідачем, підстав звільнення Д. та видачі йому трудової книжки, суд не встановив причину цих суперечностей і оцінки їм не дав.

За таких обставин судові рішення не можна визнати законними та обґрунтованими, а тому Ухвалою колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2006 р. касаційна скарга Д. була задоволена, рішення Краматорського міського суду та ухвала апеляційного суду Донецької області скасовані, а справа направлена до суду першої інстанції на новий розгляд [8].

Вказане свідчить про доцільність врахування європейського досвіду для підвищення ефективності та якості розгляду трудових спорів. Розширення сфери судового захисту трудових прав працівників потребує створення спеціалізованих судів, які б спеціалізувалися на розгляді трудових спорів і спорів про порушення соціального захисту громадян.

Іншою проблемою, яка знижує ефективність судового розгляду трудових спорів, є недосконалість теоретико-методологічного підґрунтя їх розв'язання. Постанова Пленуму Верховного Суду України „Про практику розгляду судами трудових спорів” від 6 листопада 1992 р. № 9 містить досить багато формулювань, які вже давно не застосовуються і не відповідають чинному законодавству. Також для цього нормативного документа характерна наявність низки норм, які за своїм змістом і правовою природою виходять за межі „роз'яснення законодавства”. Так, в абз. 2 п. 6 визначено процедуру діяльності суду в конкретному випадку вирішення трудового спору, тобто Верховним Судом створена норма процесуального права, застосування якої є досить неоднозначним, оскільки це формулювання суперечить ч. 1 ст. 129 Конституції України („Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону”) [9] та ч. 1 ст. 14 Закону України „Про судоустрій України” („Суди здійснюють правосуддя самостійно.

Судді при здійсненні правосуддя незалежні від будь-якого впливу, нікому не підзвітні і підкоряються лише закону”) [10]. Також в абз. 2 п. 14 наведено тлумачення поняття «керівник», яке вживається у ст. 43-1 КЗпП: „під керівником належить вважати особу, яка очолює підприємство, установу, організацію або відокремлений підрозділ (філіал, представництво, відділення тощо)” [11]. Таким чином, Верховний Суд вийшов за межі наданих йому повноважень, оскільки лише Конституційному Суду України надано право офіційного тлумачення законів України (п. 2 ч. 2 ст. 150 Конституції України).

Також у цій Постанові Верховний Суд здійснив правотворчу функцію: згідно з ч. 2 ст. 232 КЗпП, суди безпосередньо розглядають спори про відмову в прийнятті на роботу осіб, з якими власник або уповноважений орган відповідно до чинного законодавства зобов’язаний укласти трудовий договір (працівників, запрошених на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації; молодих спеціалістів, які закінчили вищий навчальний заклад і в установленому порядку були направлені на роботу на дане підприємство, в установу, організацію; вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до 3 років або дитину-інваліда, а одиноких матерів – за наявності дитини віком до 14 років та ін.).

Пленум Верховного Суду України постановою від 25 травня 1998 р. № 15 вніс доповнення до п. 6 постанови „Про практику розгляду судами трудових спорів” від 6 листопада 1992 р. № 9 стосовно категорій осіб, справи за позовами яких підлягають розгляду безпосередньо в судах, „або які вважають, що їм відмовлено в укладенні трудового договору всупереч гарантіям, передбаченим ст. 22 КЗпП”. Таким чином, відповідно до п. 6 постанови від 6 листопада 1992 р. № 9, в судовому порядку може бути оскаржений будь-який випадок необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу, а не тільки незаконна відмова у прийнятті на роботу осіб, з якими власник відповідно до законодавства зобов’язаний укласти трудовий договір [12].

В п. 10 даної Постанови Верховний Суд України встановив, що під змінами в організації виробництва і праці слід розуміти раціоналізацію робочих місць, введення нових форм організації праці, у тому числі перехід на бригадну форму організації праці й навпаки, впровадження передових методів, технологій тощо [11].

Тобто мова у даному випадку йде не про звичайне роз'яснення закону, а фактично про його тлумачення, визначення окремого поняття, встановлення норми-дефініції, яка покликана забезпечити належне застосування закону [13].

Оскільки постанови Пленуму Верховного Суду не належать до джерел трудового законодавства, така ситуація суперечить принципу верховенства закону. Однак прогалини у правовому регулюванні розв'язання трудових спорів мають бути заповнені, що, на нашу думку, має бути враховано у новому Трудовому кодексі України.

У новому трудовому законодавстві також доцільно відмовитися від обов'язкового поновлення працівника на роботі у випадку, коли судом буде встановлено, що його звільнено з роботи незаконно. Як можна було переконатися з ситуації з кількарізовим поновленням на роботі колишнього Генерального прокурора України С.Пискуна і одночасним існуванням кількох Генеральних прокурорів, означене поновлення за умов, що посаду вже обіймає інший працівник, не сприяє захистові трудових прав, а лише знижує авторитет національної судової системи. Тому у новому кодексі було б доцільно встановити диспозитивну норму, відповідно до якої за бажанням працівника суд може прийняти рішення або про його поновлення на роботі, або про виплату відповідної компенсації без поновлення на роботі.

Тенденції розвитку демократичних процесів в нашій державі свідчать, що кількість судових позовів про відновлення порушених трудових прав зростає рік від року. Це є свідцтвом підвищення рівня правової грамотності населення та говорить про початок формування в нашій державі зрілого громадянського суспільства. За цих умов підвищення ефективності та якості розгляду трудових спорів в судах не лише слугуватиме підвищенню рівня захисту прав суб'єктів трудових відносин, але й сприятиме побудові в Україні правової соціальної держави.

Література

1. Інформація про роботу членських організацій ФПУ з громадського контролю за додержанням законодавства про працю (за 2006 рік). – Федерація професійних спілок України. - <http://fpsu.org.ua>.

2. Веремєєнко О. Піти їх правильно // Український діловий тижневик "Контакти" / № 05 від 31-01-2005.

3. Європейська соціальна хартія (переглянута). Соціально-трудова відносини та вирішення трудових спорів. Київ, "Основа", 2002.

4. Арсеенко А.Г. Социально-экономический механизм регулирования трудовых отношений (на примере США, Канады, Великобритании). Київ, "Наукова думка", 1995.

5. Запара С. Якою буде трудова юстиція в Україні? //Бюлетень Національної служб посередництва і примирення. - №4. – 16.03.2006. – С.1-29.

6. Зубкова А., Румянцев Б. Формы и методы урегулирования трудовых споров и конфликтов.// Хозяйство и право. – 1998. - № 9. –С.114.

7. Лаврінчук І. Процесуальне забезпечення трудових прав в Україні. // Право України. –2001. - № 1. –С.75.

8. Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2006 р. – Верховний Суд України. Інформаційний сервер. - <http://www.scourt.gov.ua/>.

9. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30. – Ст. 141.

10. Закон України „Про судоустрій України” від 07.02.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27–28. – Ст. 180.

11. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.1992 р. (в редакції Постанови № 15 від 25.05.1998 р.) // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах та з загальних питань. – Х.: „Одіссей”, 2001. – 223 с..

12. Трудове право України: Підручник // За ред. Н.Б. Болотіної, Г.І. Чанишевої. – 2-ге вид., стер. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2001. – 78 с.

13. Краглевич В. Роль і значення судової практики в регулюванні трудових відносин // Юстиніан. - №8/2004. - <http://justinian.com.ua/article.php>.

УДК 343.121.5

Голубов А.Є.к.ю.н., старший науковий співробітник
Харківського національного
університету внутрішніх справ**Деякі питання участі законних представників неповнолітнього
на стадіях порушення кримінальної справи
та досудового розслідування**

Конституція України в ст. 3 визнала людину найвищою соціальною цінністю в суспільстві та державі, що обумовлює пріоритетне забезпечення прав, свобод та законних інтересів кожної особи. Але поміж всіх інших, особливого становища, а відповідно і особливої уваги потребують діти, що пов'язується із низкою факторів: об'єктивних (недостатній рівень психофізіологічного розвитку) та суб'єктивних (нездатність повною мірою до соціально корисної праці). І саме тому дитина потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист.

Захист прав та законних інтересів неповнолітніх, які беруть участь у кримінальному судочинстві, здійснюється завдяки системі правових засобів, що складається із особливих юридичних гарантій їх прав та законних інтересів (диференціація процесуальної форми при провадженні в справах про злочини неповнолітніх) та залучення до участі у кримінальній справі додаткових осіб на боці неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого (захисника, представника потерпілого, законного представника). Підвищення рівня злочинності неповнолітніх, обов'язок держави захистити неповнолітніх потерпілих обумовлюють необхідність подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства щодо регламентації участі таких специфічних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, якими є неповнолітні. Актуальність цього питання обумовлена також вимогами ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини, де зазначено, що у всіх діях та рішеннях щодо дітей з боку будь-яких органів першочергова увага повинна приділятися якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [1]. Продовження судово-правової реформи в Україні, необхідність запровадження міжнародно-правових стандартів прав людини у кримінальне судочинство обу-

мовляють потребу подальших досліджень шляхів удосконалення системи правових засобів забезпечення прав та законних інтересів неповнолітньої особи у кримінальному процесі.

Проблеми правового захисту неповнолітніх, яких залучено до провадження у кримінальній справі, були предметом досліджень, зокрема, таких вчених, як О.Х. Галімов, Л.Л. Канєвський, М.О. Карпенко, В.В. Леоненко, Е.Б. Мельникова, Г.М. Міньковський, Г.М. Омеляненко, Н.Ш. Сафіна, В.М. Трубніков, Н.В. Шость. При цьому, основна увага приділялася питанням диференціації кримінально-процесуальної форми при провадженні в справах про злочини неповнолітніх, особливостям участі їх, їх законних представників та захисника у судочинстві. Незважаючи на це, аналіз публікацій з даної тематики, чинного законодавства та практики його реалізації свідчить про те, що найменше дослідженими є питання участі у кримінальному процесі законних представників неповнолітніх. Враховуючи вищевказане, метою даної статті буде висвітлення деяких питань участі законних представників неповнолітніх на стадіях порушення кримінальної справи та досудового розслідування.

Попри все відмітимо, що питання участі законних представників неповнолітніх не повинні обмежуватися лише правовими приписами щодо судового розгляду, як зараз (ст. 441 КПК України), дізнання, досудового слідства, судового розгляду, як у проєкті КПК України (ст. 62) [2]. Вважаємо, що воно повинно бути регламентовано стосовно всіх стадій процесу, починаючи від порушення кримінальної справи і закінчуючи стадією виконання вироку, ухвали, постанови суду.

По-перше, з'ясуємо роль законного представника неповнолітнього. Так, як підкреслив О.Х. Галімов, специфіка участі неповнолітніх у судочинстві в якості будь-якого суб'єкта визначається у тому, що власні права вони реалізують за допомогою представників, які сприяють здійсненню ними своїх прав та виконанню обов'язків [3, с. 38]. Встановлення ролі законного представника потребує аналізу положень як Цивільного і Сімейного кодексів України, так і відповідних міжнародно-правових актів, зокрема, Конвенції про права дитини, Пекінських правил. Слід відзначити, що за своєю природою представництво пов'язане саме з виконанням юридично значущих дій на користь та в інтересах особи, що представляється. Більше того, як наголошується в роботах О.Х. Га-

лімова, А. Рудяка, А. Азарова, В.І. Никандрова функція законного представника полягає саме в захисті прав і законних інтересів неповнолітнього [3, с. 76; 4, с. 108; 5, с. 99]. Законним представником особа є тому, що на виконання нею повноважень представника міститься вказівка у Законі (наприклад, у ст. 154 Сімейного кодексу, ст. 51, 52 Конституції України). Звідси випливає, що законні представники неповнолітнього – це особи, які на підставі вказівки в Законі виконують юридично значущі дії, спрямовані на захист прав та інтересів неповнолітнього.

Крім цього, можна зазначити, що, в залежності від віку особи (виділимо дві групи: до 14, від 14 до 18) та стану загального її розвитку, участь законного представника може мати різний характер. Так, аналіз відповідних статей Цивільного (ст.ст. 31, 32, 1178, 1179), Сімейного (ст.ст. 6, 154) і Кримінально-процесуального (ст.ст. 7³, 168, 438) кодексів України приводить до висновку про те, що можна вести мову як про обов'язкову, так і необов'язкову участь законного представника у справі. У зв'язку з наведеним можна констатувати, що в разі, коли неповнолітній:

– не досяг 14 років, участь законного представника є обов'язковою;

– досяг 14 років або визнаний розумово відсталим, участь законного представника має місце за розсудом слідчого або клопотанням захисника, батьків чи самого неповнолітнього.

Але, враховуючи ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини та ст. 7 Пекінських правил, пріоритетність забезпечення інтересів дитини вимагає участі на її боці особи, яка не тільки здатна захистити неповнолітнього, а й надати йому моральну, психологічну підтримку. А з урахуванням нормативних приписів чинного КПК України (ст. 441) та його проекту (ст. 62) [2], правозастосовної практики [6, 23] треба вести мову про обов'язкове залучення законних представників до провадження у справі. При цьому, гарантією належного виконання ними своїх обов'язків виступатиме як право слідчого, судді замінити такого представника, так і клопотання про це самого неповнолітнього.

Слід також вказати на те, що потребує свого вирішення питання кола осіб, які можуть бути законними представниками неповнолітніх. Таке питання начебто вирішене у п. 10 ст. 32 КПК України, де зазначено: «Законні представники – батьки, опікуни, піклувальники даної особи або представники тих установ та організацій

під опікою або піклуванням яких вона перебуває». Але за поширенням в Україні соціального сирітства, питання про коло осіб, яких можна визнати законними представниками, потребує зміни підходу до його вирішення. Частково це знаходить свій прояв в постановах Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 “Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх” та від 2 липня 2004 р. № 13 “Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів”, але вони вказане питання вирішують по різному. Так, у п. 4 постанови від 16 квітня 2004 року № 5 зазначено, що якщо у неповнолітнього підсудного немає батьків, опікунів і піклувальників, суд повинен викликати як законного представника неповнолітнього представника органу опіки і піклування [7]. У свою чергу, у п. 8 постанови від 2 липня 2004 р. № 13 вказано, що за відсутності у неповнолітнього потерпілого батьків або інших законних представників із числа, вказаних у п. 10 ст. 32 КПК України, суд зобов’язаний забезпечити участь у справі представника потерпілого із числа осіб, зазначених у ст. 52 КПК України, перелік яких фактично необмежений [8]. Тобто, в залежності від того, який процесуальний статус має неповнолітній, вирішується і питання про те, хто може бути його законним представником. Причому, неповнолітній потерпілий знаходиться в більш вигідному положенні, оскільки може мати законним представником будь-якого близького родича, у котрого він перебуває на утриманні без встановлення опіки або піклування, або навіть представника громадської організації, яка опікується питаннями захисту прав дітей. До того ж, погодимося з О.Х. Галімовим, що в обох випадках має місце розширене тлумачення норми закону, хоча це питання повинно бути вирішено законодавцем [3, с. 65]. Зазначимо, що разом з цим правове забезпечення захисту будь-якого неповнолітнього у кримінальному процесі в тій чи іншій формі повинно бути пріоритетним для осіб, які ведуть справу. Тому, вважаємо за необхідне підтримати позицію щодо розширення переліку осіб у п. 10 ст. 32 КПК України і визнавати законними представниками неповнолітніх їх повнолітніх близьких родичів, у яких постійно або тимчасово неповнолітній перебуває на утриманні, а в разі їх відсутності - представників органів опіки або піклування. Зауважимо, що у п. 16 ст. 6, ст. 62 проекту КПК України [2] це знайшло своє відображення. Хоча і тут, на наш погляд, мова йде саме про повнолітніх близь-

ких родичів, на піклуванні яких перебуває неповнолітній, що знов таки безпідставно звужує коло осіб, які можуть бути законними представниками неповнолітнього.

Враховуючи вищевказане, можна навести такі узагальнення:

- участь законного представника спрямована на захист прав та законних інтересів неповнолітнього, його моральну, психологічну підтримку на будь-якому етапі кримінально-процесуальної діяльності, що починається з отримання заяви чи повідомлення про злочин;

- участь законного представника як на стадії порушення кримінальної справи (наприклад, при відібранні пояснень, витребуванні документів, проведенні огляду місця події), так і при провадженні досудового слідства та під час судового розгляду, є обов'язковою;

- у випадку, коли відсутні законні представники, вказані у п. 10 ст. 32 чинного КПК України, то в якості таких, починаючи зі стадії порушення кримінальної справи, можна залучати повнолітніх близьких родичів, у яких постійно або тимчасово неповнолітній перебуває на утриманні, а в разі їх відсутності - представників органів опіки або піклування. Критерієм залучення цих осіб до провадження у справі слід вважати здатність виконувати функції з представництва та захисту прав і інтересів неповнолітніх.

Наведені висновки свідчать про те, що ще не всі суб'єкти кримінального процесу мають відповідну регламентацію свого процесуального статусу, а відносно деяких з них не враховується специфіка їх кримінально-процесуальної праводієздатності, які на наш час не знайшли, на жаль, свого законодавчого вирішення у КПК України та його проекті. Тому, можна зазначити, що перспективними є дослідження у напрямку надання фактичному положенню особи у кримінальному судочинстві відповідного нормативного кримінально-процесуального статусу, а також визначення поняття, видів, значення кримінально-процесуальної праводієздатності низки суб'єктів процесу, оскільки, вони безпосередньо впливають на можливість та особливість їх участі у кримінально-процесуальних правовідносинах та реалізацію суб'єктами своїх прав й виконання покладених на них обов'язків.

Література

1. Конвенція ООН „Про права дитини” // Омельяненко Г.М. Проведення у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально процесуальної форми – К.: Атіка, 2002. – С. 57-75.;
2. Кримінально-процесуальний кодекс України: проект станом на березень 2006 року.
3. Галимов О.Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. – СПб: Питер, 2001. – 224 с.;
4. Рудяк А., Азаров Ю. Деякі питання розслідування і судового розгляду кримінальних справ про злочини неповнолітніх // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – К.: ЮРІНКОМ, 1996. - № 6. - С. 105 - 110.;
5. Никандров В.И. Участие родителей несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых в уголовном процессе // Государство и право. - 1993. - № 8. - С. 99-106.;
6. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність // Вісник Верховного Суду України.-2003.-№ 4 (38).- С.12-35.;
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України, від 16 квітня 2004 року № 5 “Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх” // Вісник Верховного Суду України.– 2004.- № 5.- С. 4-8.;
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України, від 2 липня 2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» // Вісник Верховного Суду України.– 2004.- № 9.- с.

УДК 349.2

Іншин М.І.

д.ю.н., старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідної
лабораторії з проблем кадрового
забезпечення ОВС ХНУВС

Правовий захист та охорона трудових прав працівників

В умовах розбудови української держави на демократичних засадах з дотриманням загальнолюдських гуманістичних принципів, на перше місце ставиться людина, її права, свободи та законні інтереси. Однак, проголосити права та свободи для правової держави є недостатнім. Основним є саме забезпечення реалізації цих прав, що можливе лише за умови чіткого визначення відповідних дієвих засобів та способів. Трудові права працівників на сучасному етапі розвитку України потребують не проголошення (оскільки в цьому напрямку українське законодавство вже вийшло на достатньо високий рівень), а саме захисту та охорони, оскільки нагальною залишається проблема ефективного забезпечення реалізації проголошених прав. Все це обумовлює *актуальність* обраної тематики наукового пошуку.

Метою проведення даного дослідження є визначення співвідношення понять та змісту правової охорони трудових прав та правового захисту трудових прав з метою з'ясування їхньої ролі в процесі забезпечення реалізації трудових прав працівників. Для досягнення поставленої мети в ході дослідження планується виконати такі *завдання*: охарактеризувати точки зору вчених стосовно визначення ними понять та змісту правової охорони та правового захисту; уточнити сутність правового захисту та правової охорони трудових прав; визначити роль правових явищ, які досліджуються в процесі забезпечення трудових прав працівників.

Для того, щоб визначити роль правового захисту та правової охорони трудових прав у процесі забезпечення їх реалізації, необхідно уточнити зміст цих понять та проаналізувати їх співвідношення.

Термін «захист» означає: «те, що захищає, служить обороною», а термін «захищати – охороняти, огородити від посягань, від негативних дій, від небезпеки; попередити, забезпечити від чого-небудь» [1, с. 196-197].

В сучасній науковій теорії існує три підходи до розуміння співвідношення понять, які досліджуються. Сутність першого підходу полягає в ототожненні цих понять. Наприклад, П.Т. Василенко ототожнює ці поняття, визнаючи їх однопорядковими явищами правової діяльності, яка включає заходи, що реалізуються як до, так і після порушення певних прав; або ж трактує їх як сукупність певних юридичних функцій держави [2, с. 388].

Л.А. Ніколаєва вважає, що «захист трудових прав включає в себе всю сукупність заходів по попередженню, запобіганню правопорушень і відновленню порушених прав, включаючи виконання рішень чи вироку. Таким чином, захист права нічим не відрізняється від охорони права. Розгляд спору чи справи в суді – лише одна з форм захисту права. Поряд із цим застосовуються й інші форми (опротестування прокурором незаконного наказу про звільнення; діяльність профспілкових органів, що здійснюють державний нагляд і громадський контроль за дотриманням трудового законодавства, та ін.)» [3, с.49].

Науковці, які підтримують другий підхід, розрізняють ці поняття. Наприклад, Б.Ю. Тихонова [5], розрізняє ці поняття і розуміє під «охороною прав» заходи, вжиті до факту порушення будь-яких прав, а під «захистом прав» – заходи, що вживаються у зв'язку з фактом порушення певних прав. При цьому, В.В. Копейчиков до поняття «охорона прав» включає сукупність різних заходів, спрямованих на запобігання порушенню прав, ліквідацію причин та умов, що сприяють їх вчиненню, а також усунення перешкод у реалізації прав [4, с. 187].

М.А. Бояринцева відзначає, що «захист – це самостійне суб'єктивне право, яке відображає юридично закріплену можливість правомочної особи використати спеціальні засоби правоохоронного характеру. Забезпечення захисту здійснюється переважно за рахунок юридичних засобів. Охорона – це сукупність державних і громадських заходів організаційно-правового характеру, спрямованих на запобігання будь-яким порушенням прав, свобод та законних інтересів громадянина шляхом усунення негативних факто-

рів соціального середовища, які можуть спровокувати або полегшити порушення прав, свобод та законних інтересів особи» [12, с. 161].

Цікавою є точка зору П.М. Рабиновича, який хоча і розрізняє ці дві категорії, однак, вважає, що вони є складовими більш широкого поняття «забезпечення прав та свобод людини». Так, він забезпечення прав та свобод людини розглядає як сукупність трьох елементів: 1) сприяння реалізації прав і свобод шляхом позитивного впливу на формування їх загально-соціальних гарантій; 2) охорона прав і свобод людини шляхом вжиття заходів, зокрема, юридичних, для попередження, профілактики порушень прав і свобод; 3) захист прав і свобод людини – відновлення порушеного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності [6, с.9].

Третій підхід полягає у тому, що поняття, які досліджуються співвідносяться як ціле та часткове. Тобто одне поняття поглинає в себе інше. Так, С.М. Тараненко дотримується думки, що поняття «охорона» і «захист» прав і свобод громадян співвідносяться як загальне та часткове, оскільки вони лежать в одній площині і мають один предмет. Основою для розмежування цих понять є критерії наявності або відсутності порушеного права та його відновлення. На думку автора, «охорона» містить у собі сукупність різних заходів, спрямованих на запобігання порушенню прав і свобод громадян, усунення причин, що їх спонукали, створення перешкод для їх реалізації, а «захист» – це діяльність спеціальних юрисдикційних органів держави щодо поновлення порушеного або оскарженого права. Отже, охорона, як і захист, передбачає діяльність, але діяльність щодо захисту прав і свобод громадян у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, характеризується значним обсягом компетенції, її реальністю та кінцевим результатом, який передбачає поновлення порушеного права [7, с. 6-7].

С.А.Чернишов вважає, що «правова охорона як більш широке поняття охоплює і правовий захист, який являє собою можливість відновлення порушеного права, а також застосування заходів державного примусу до осіб, які посягають на право громадянина» [8, с.67].

Такої ж точки зору дотримується і В.І. Полухович, який зазначає: «поряд із безпосереднім захистом прав людини, тобто активними діями, поняття «охорона» включає всі юридичні засоби, які виконують превентивну, запобіжну функцію. Це такі заходи як:

встановлення завдань і компетенції відповідних органів з охорони прав, власне діяльність компетентних органів із застосування юридичних норм, прийняття актів, спрямованих на запобігання правопорушенням тощо» [9, с. 193].

Таким чином, розглянувши основні підходи, які визначають загальне сприйняття правової охорони та захисту прав, можна зробити висновок, що їхнє співвідношення залежить, в основному, від того, яка теорія більш близька тому чи іншому автору, тобто який із зазначених термінів автор обирає за головний (ширший за обсягом).

На нашу думку, доцільно розрізняти категорії, які досліджуються за змістом та способами приведення в дію. Однак, найбільш вірним здається сприйняття охорони прав саме як частки більш ширшого за обсягом правового явища – захисту прав. Тим паче, це стосується правового захисту та правової охорони трудових прав, оскільки охорона трудових прав полягає у встановленні таких умов, які забезпечують безперешкодну реалізацію трудових прав, певною мірою полягає в гарантуванні цих прав та визначенні тих засобів і способів, за допомогою яких забезпечується охорона прав (наприклад, встановлення недопустимості певної поведінки, що порушує права). В той же час захист трудових прав у вузькому розумінні полягає у відновленні вже порушених трудових прав, а в широкому – забезпеченні ефективної та дієвої реалізації трудових прав. Тобто реалізація наданих законодавством трудових прав працівниками є основною метою взагалі забезпечення трудових прав, при цьому охорона діє лише на певному етапі в певних умовах, в той час як захист прав пронизує весь процес реалізації трудових прав: від моменту проголошення певного права (цим дане право вже є захищеним державою) до моменту його порушення та звернення за його відновленням у відповідні інстанції.

Як відомо, основна функція трудового права – захисна. Тому, саме по собі трудове право та трудове законодавство покликане захищати права працівників. Слід розрізняти між собою ті права, які є об'єктом захисту. Так, ними можуть бути: право на працю, право на безпечні та належні умови праці, право на відпочинок, право на отримання винагороди за виконану роботу, право на пільги для деяких категорій працівників тощо. Також необхідно розрізняти і форми правового захисту трудових прав.

Так, в ст.55 Конституції України зазначено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [10]. Стосовно трудових прав це положення деталізує Кодекс законів про працю. Питання вирішення трудових спорів, а також порядок підлеглих і звернення за відновленням порушених прав розглядається в Главі XV зазначеного Кодексу.

Вчені виділяють різні форми захисту трудових прав. Так, П.А. Бущенко зазначає, що форми, в яких здійснюється захист права на працю можуть бути розділені на такі види: в порядку підлеглих (перебуває в органічному зв'язку з діяльністю органів управління), судова (пов'язана з діяльністю органів правосуддя), громадська (пов'язана з діяльністю органів громадських організацій) [11, с. 145].

Крім вказаних форм пропонуємо виокремити адміністративну форму захисту, а також звернення до міжнародних юрисдикційних органів. Так, сутність адміністративної форми захисту прав полягає у зверненні до органів чи осіб, котрі можуть вирішити виниклу конфліктну ситуацію. Між цими органами та зацікавленим суб'єктом не існує певного прямого зв'язку, як, наприклад, з вищестоящими органами. У такому порядку захист прав у межах своїх повноважень можуть здійснити Президент України, народні депутати України, Уповноважений Верховної Ради, Конституційний Суд, органи прокуратури та ін. Порядок звернення за захистом та порядок реалізації цими органами й особами своїх захисних функцій регламентуються різними нормативними актами.

Що стосується звернення до міжнародних юрисдикційних органів, то тут мається на увазі звернення до Європейського Суду з прав людини, який правомочний розглядати питання порушення будь-яких прав людини, і трудові в цьому випадку не є винятком.

Безумовно, охороні та захисту прав працівників сприяє профспілковий орган на підприємстві, установі, організації, який створюється з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів працівників.

Завершуючи розгляд правового захисту та охорони трудових прав працівників зазначимо, що законодавством встановлені широкі можливості для працівників щодо захисту їхніх прав. При цьому важливу роль відіграє рівень правової свідомості самих працівників. Тобто необхідне не тільки встановлення та гарантування пев-

них прав державою, а щоб самі громадяни вміли користуватися цими правами, в тому числі і правом на захист своїх трудових прав.

Література

1. Ожогов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. язык, 1998. – 750 с.
2. Советское административное право: Учеб. для вузов / Под. ред. П.Т.Василенкова. - М.: Юрид. лит., 1981. – 464 с.
3. Николаева Л.А. Рассмотрение трудовых споров как форма защиты трудовых прав граждан // Советское государство и право. – 1973. - № 8-49 с.
4. Копейчиков В.В. Роль функции советского государства в создании благоприятных условий для реализации прав граждан в условиях развитого социализма. – М.: Юрид. лит-ра, 1983. – 251 с.
5. Тихонова Б.Ю. Субъективные права советских граждан, их охрана и защита: Автореф.дис. ... канд. юрид.наук. М., 1972. – 24 с.
6. Рабинович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних Конституційних положень). – Х., 1997.
7. Тараненко С.М. Захист прав і свобод громадян у провадженні в справах про адміністративні правопорушення та їх забезпечення в діяльності міліції: Автореф.дис. ... канд. юрид.наук (12.00.07) / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2000. – 20 с.
8. Чернышев С.А. Гражданско-правовая защита авторских прав // Советское государство и право. – 1984. - № 2
9. Полюхович В.І. Інститут оскарження в адміністративному порядку: загальні засади // В кн. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Видавничий Дім "Ін-Юре", 2002. – 668 с.
10. Конституція України 1996року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
11. Бущенко П.А. Понятие и защита права на труд в СССР: Дис... канд. юр. наук: 12.00.05. - Х., - 1977. - 169 с.
12. Бояринцева М.А. Зміст адміністративно-правового статусу громадян України // В кн. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Видавничий Дім "Ін-Юре", 2002. – 668 с.

УДК 349.3

Колотік А.С.

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем кадрового забезпечення ОВС ХНУВС

До визначення місця права на пенсійне забезпечення в системі прав людини

Поява пенсійного забезпечення, яке стало прообразом сучасних пенсійних систем світу пов'язано з ім'ям канцлера Німеччини О. Бісмарка. Так, уряд який очолював цей державний діяч увів обов'язкову систему страхування для працівників промисловості. Ця система включала забезпечення через хворобу (1883 р.), при нещасних випадках на виробництві (по трудовому каліцтву) (1884 р.), по інвалідності і старості (1889 р.). Внески в лікарняні каси і страхові фонди робили і роботодавці і працівники, але участь останніх була незрівнянно більшою [1, с. 94]. Слідом за Німеччиною на рубежі XIX-XX ст.ст. обов'язкове державне страхування робітників від наслідків нещасних випадків, по старості й інвалідності вводиться в Австрії, Норвегії, Новій Зеландії. Ще в ряді країн, таких як Англія, Бельгія, США, Франція в той же час починає здійснюватися добровільне взаємне страхування в аналогічних страхових випадках [2, с. 15-17].

Як справедливо зазначає В. Б. Савостьянова, одним з важливих результатів розвитку правових систем більшості розвинутих країн світу на рубежі XIX і XX ст.ст. стало конституційне закріплення відповідальності держави за організацію пенсійного забезпечення громадян і формування розвинутої законодавчої бази, що закріплює комплекс соціальних гарантій у даній сфері [3, с. 78]. Так, ст. 50 Конституції Іспанії (1978 р.) закріплює, що публічна влада гарантує старим громадянам гідне економічне існування шляхом надання їм відповідних пенсій, розміри яких періодично переглядаються. Стаття 38 Конституції Італії (1947 р.) вказує, що кожен громадянин, нездатний до праці і позбавлений необхідних засобів до існування, має право на підтримку і допомогу суспільства. Трудящі мають право на те, щоб для них були передбачені і забезпечені засоби, що відповідають їх життєвим потребам, у випад-

ках нещастя, хвороби, інвалідності, старості і незалежного від них безробіття [4].

Слід зазначити, що право на пенсійне забезпечення як елемент права на соціальне забезпечення відноситься до прав „другого покоління”. Взагалі ж поділяти права людини на три покоління запропонував французький правник Карел Васак. За його точкою зору перше покоління прав – це громадянські та політичні права (*liberie*); друге покоління - економічні, соціальні та культурні права (*egalite*) і третє покоління - колективні (солідарні) права (*fraternite*) [5, с. 264].

Перше покоління цивільних і політичних прав бере початок від XVII—XVIII ст. Вони були завойовані в ході буржуазно-демократичних революцій у Європі, а також у результаті боротьби Сполучених Штатів Америки за свою незалежність. Політичні права були спрямовані в першу чергу на приборкання сваволі державної влади. Як програмну вимогу було висунуто ідею про обов'язок державної влади не втручатися в сферу, що зачіпає свободу й автономію людини [6, с.243]. Друге покоління економічних, соціальних та культурних прав виникло після соціалістичних революцій. Це, наприклад, право на соціальне забезпечення, право на працю, право на відпочинок, право на достатній життєвий рівень тощо. Вказані права скоріше позитивні, ніж негативні, тобто вимагають для їх реалізації участі держави. В той же час, як справедливо зазначає М.М. Антонович, деякі з них не можуть бути однозначно віднесені до позитивних прав (як от право на вільний вибір роботи, право створювати професійні спілки і входити до їх складу тощо) [7, с. 24]. Третє покоління прав розглядається як продукт розвитку національної держави кінця XIX ст. Нині виділяють шість солідарних прав. (право на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення; право на економічний та соціальний розвиток; право на користування спільним спадком людства; право на мир; право на здоров'я та безпечне довкілля; право на гуманітарну допомогу).

В юридичній літературі неодноразово вказувалося на відмінності між правами першого та другого покоління. Так, С. Верланов вказує, що якщо громадянські та політичні права характеризуються як спосіб захисту індивіда від свавілля держави, то соціально-економічні права були означені як засіб отримання індивідом допомоги від держави. Якщо метою прав «першого покоління» було

встановлення рівних можливостей для кожного, то метою прав «другого покоління» — зрівнювання результатів діяльності кожної людини. Якщо громадянські та політичні права пов'язувалися з вимогою умов вільної самореалізації особистості, то соціально-економічні права ототожнювалися з можливостями володіння індивідом соціальними благами, котрі мали забезпечити йому таке існування, яке відповідає людській гідності в межах досягнутого суспільством рівня матеріального добробуту [8, с. 13].

За точкою зору О.А. Лукашевої реалізація прав другого покоління на відміну від прав „першого покоління” має певні особливості [9, с. 21]. Якщо перші реалізують негативну свободу і ставлять за обов'язок державі утримуватися від втручання у сфери, які регулюються цими правами, то здійснення права на соціальне забезпечення неможливе без активного сприяння держави. Реалізація права на соціальне забезпечення вимагає постійного втручання держави, довгострокових соціальних програм, оскільки формування соціальної державності - процес постійний, що потребує реакції на щораз нові ситуації і в економіці, і у політиці, і в моральності [9, с. 109].

Також в науковій літературі можна зустріти точку зору згідно з якою права «другого покоління» є деклараціями, ідеалами, принципами, особливими публічними, і при цьому юридично слабкими правами, які потребують правової конкретизації, переводу на рівень конкретних цивільних прав. Так, М. Баглай вказує, що «економічні, соціальні та культурні права є не стільки юридичними нормами, скільки стандартом, до якого має прямувати держава у своїй політиці» [10, с. 216].

Підтримуючи точку зору щодо наявності певних відмінностей у реалізації прав „другого покоління” відносно прав „першого покоління”, основною з яких є активна позиція держави з сприяння їх реалізації, в той же час не можемо погодитися з позицією М. Баглая, що права «другого покоління» є деклараціями, ідеалами, принципами. На підтримку власної позиції наведемо норму п. 5 Віденської декларації і Програми дій, прийнятої на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р. відповідно до якої усі права людини універсальні, неподільні, взаємозалежні і взаємопов'язані. Міжнародне співтовариство повинне ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом і увагою, хоча значення національної і регіональної специфіки і різних історичних, культурних і релігійних особливостей

необхідно мати на увазі. Держави, незалежно від їх політичних, економічних і культурних систем, несуть обов'язок заохочувати і захищати усі права людини й основні свободи.

В юридичній літературі права другого покоління пов'язують із існуванням соціальної держави. Так, М.І. Абдулаєв [11, с.130], В.В. Копейчиков [12, с.64], І.А.Ледях [13, с.23], О.А. Лукашева [14, с.202], І.В. Яковюк [15, с.22-27] вважають за основне завдання соціальної держави створення умов і відповідальність за реалізацію прав людини «другого покоління». Це положення є центральним у сучасній концепції соціальної держави, адже держава, де реально не забезпечені вищеназвані права і яка навіть не прагне до цього, однозначно не може іменуватися соціальною.

У політичній та законодавчій практиці термін „соціальна держава” набув поширення після закінчення другої світової війни. Більше того ряд країн закріпили даний термін у власних конституціях. Так, у повоєнній Німеччині, у якій конституції земель передували Основному закону, широко використовується поняття соціальної держави в різних сполученнях з епітетами демократична, культурна, народна, правова тощо. Стаття 1 Конституції Франції 1958 р. проголошує Францію неподільною, світською, демократичною і соціальною Республікою. Стаття 1 Конституції Іспанії 1978р. закріплює, що Іспанія конститується в правову, соціальну і демократичну державу, що проголошує вищими цінностями правопорядок, свободу, справедливість рівність, політичний плюралізм.

Однак невірно було б вважати, що феномен соціальної державності — це явище ХХ століття. Зазначимо, що ідеї соціальної державності можна зустріти як у творчості мислителів різних часів, так і у найважливіших документах різних країн та епох. Так, витоки уявлень про соціальну державу приховані в глибинах античних часів. Вони пов'язані з природно-правовими уявленнями таких видатних філософів як Сократ, Аристотель, Платон щодо ідеального державного устрою, який здатний забезпечити загальне благо всіх громадян. А соціальну орієнтацію політики можна побачити вже у Великій Хартії вольностей (1215 р.). У Декларації прав Вірджинії (1776 р.) поряд із правом кожного на щастя і безпеку, формулюється обов'язок уряду сприяти загальному благополуччю і забезпечувати вищий ступінь щастя і безпеки людини. Під час великої Французької революції в якості конституційних вимог фігурували право на працю, турбота про бідних, право на освіту тощо. У преамбу-

лі імперської конституції Німеччини (1871 р.) роль держави визначалася як «турбота про благо німецького народу» [13, с. 23].

Слід зазначити, що незважаючи на доволі значний строк існування терміну „соціальна держава” та численні дослідження в цій сфері, ще до цього часу точаться дискусії довкола визначення поняття „соціальна держава”. Так, Б.І. Сташків вказує, що соціальною є держава, яка гарантує людині належні їй соціально-економічні права шляхом створення необхідних умов для їх реалізації та здійснює соціальну політику на засадах соціальної справедливості і в інтересах усього суспільства [16, с. 24]. О.З. Панкевич пише, що соціальна держава – це держава, яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім’ї; гарантує кожному прожитковий мінімум задля гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві [17, с. 15]. Л.Ф. Безлепкіна соціальною державою вважає таку державу, у якій враховуються інтереси всіх соціальних прошарків суспільства, де працездатним людям надається можливість заробляти на гідне життя і своїм родинам, а непрацездатним забезпечується гарантований рівень життя за допомогою виплат пенсій, допомог, надання інших видів соціального забезпечення і соціальної допомоги. Це держава, у якій людині гарантоване право свободи споживання і право вільної господарської діяльності тощо [18, с. 17]. О.І.Козлова та О.Є. Кутафін головним завданням соціальної держави вважають досягнення такого суспільного прогресу, який ґрунтується на закріплених правом принципах соціальної рівності, загальної солідарності і взаємної відповідальності. Соціальна держава покликана допомагати слабким, впливати на розподіл економічних благ виходячи з принципу справедливості, щоб забезпечити кожному гідне людини існування [19, с. 133]. На думку А.С. Мордовца соціальна держава покликана цілеспрямовано поліпшувати і захищати матеріальний добробут людини, служити задачам забезпечення людині гідного життя, затверджувати в суспільстві принципи гуманізму і справедливості [20, с. 176].

Таким чином, соціальною є держава, яка принципово повному підходить в першу чергу до закріплення і захисту соціаль-

но-економічних прав та діє на засадах соціальної справедливості, соціального партнерства, поваги до людської гідності і взаємної відповідальності.

Як відомо, в процесі життя кожна людина знаходиться в небезпеці перед настанням обставин, що можуть найбезпосереднішим способом відбитися на стані її здоров'я і привести до втрати заробітної плати - основного джерела засобів існування. До таких обставин відносяться: хвороба, старість, інвалідність, втрата годувальника й інші. Перебороти їх самостійно в багатьох випадках неможливо, оскільки вони визначені об'єктивними соціально-економічними умовами, тісно пов'язані з виробничою діяльністю, практично не залежать від волі окремої людини. Але вони прямо впливають на соціальну стабільність суспільства, тому держава бере на себе певну частку відповідальності за їх настання і створює систему соціального забезпечення, надає державні пенсії, соціальні допомоги та послуги [21, с.2].

Як справедливо відмічають М.О.Буянова, С.І. Кобзева та З.А.Кондратьєва пенсії — це найбільш розповсюджений і характерний вид соціального забезпечення старих або непрацездатних громадян, що являє собою основу всієї системи соціального забезпечення. Всі інші види допомоги й обслуговування старих і непрацездатних громадян призначені для задоволення їхніх специфічних потреб, як правило, понад пенсію (протезування, різні безкоштовні, або зі знижкою послуги тощо), а іноді частково замість неї [22, с.26].

На думку І.М. Сироти пенсія не благодійна акція, не дарунок держави. Пенсія — це зароблена працею приватна власність громадянина, право на яку, згідно зі ст. 41 Конституції України, охороняється законом. Тому тут не прийнятні принципи адресної соціальної допомоги, про яку так багато говориться в засобах масової інформації. Пенсія повинна відповідати принципів: як працювала людина протягом трудової діяльності – стільки й одержала у старості [23, с.144]. О.В. Чупрова основне призначення пенсій бачить у забезпеченні матеріальної підтримки громадян у випадках настання соціальних ризиків, передбачених у законодавстві. Виходячи з цього, вчений у зміст права громадян на пенсію включає можливість вимагати від органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, надання джерел засобів існування замість трудового доходу, утрата якого резюмується державою внаслідок існування страхових ризиків [24, с. 71].

Ми підтримуємо точку зору, що пенсія є основним видом соціального забезпечення громадян у будь-якій державі і те, що її основне призначення у забезпеченні матеріальної підтримки громадян у випадку настання соціальних ризиків (старості, інвалідності, втрати годувальника тощо). В той же час слід відмітити, що така матеріальна підтримка повинна забезпечувати людині гідне життя. Так, вперше про забезпечення певного рівня доходів громадян, які втратили працездатність, у міжнародно-правових актах згадується в Рекомендації Міжнародної Організації Праці (МОП) „Щодо забезпечення доходу” № 67 (1944р.). Відповідно до п.1 Рекомендації, системи забезпечення доходу повинні зменшувати нестатки і відвертати злидні шляхом відновлення до прийнятних розмірів доходу, втраченого через непрацездатність (зокрема старість) або у зв'язку з неспроможністю дістати оплачувану роботу, або через смерть годувальника.

Загальна декларація прав людини (1948 р.) значно конкретизує права людини в цій сфері. Так, ст. 22 Декларації закріплює право кожної людини на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави, а ст. 25 - право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

Україна рівняючись на кращі зразки міжнародної правотворчої діяльності закріпила у власній Конституції доволі широкий перелік соціально-економічних прав, серед яких право на соціальне забезпечення та право на достатній життєвий рівень. Так, відповідно до ст. 46 Конституції України, громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття через незалежні від них обставини, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Стаття 48 Конституції України проголошує право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Слід зазначити, що будь-яка країна сама визначає категорію „достатній життєвий рівень”. Міжнародний досвід свідчить про те, що держави порівнюють рівень життя, який визнається гідним, з певними нормами соціального стандарту, обумовленого на кожному новому економічному етапі розвитку даного суспільства. До числа загально визнаних стандартів відноситься і такий, як прожитковий мінімум.

В Україні, виходячи з норм Основного закону, цей стандарт має велике значення, зокрема для призначення пенсій. Так, відповідно до ч.3 ст. 46 Конституції України, пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Сьогодні більшість українських пенсіонерів отримують пенсії, які практично дорівнюють прожитковому мінімуму. Більше того досить значний час норми ст. 46 Конституції України, які встановлювали, що розмір пенсій, які є основним джерелом існування повинен бути не нижчий від прожиткового мінімуму, не виконувалися.

Слід зазначити, що впродовж історії існування в Україні вищезазначеного стандарту його величина нічого спільного з достатнім життєвим рівнем не мала.

Відмітимо, що нині основним законодавчим актом в сфері пенсійного забезпечення є Закон України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”. Відповідно до ст. 8 Закону право на отримання пенсій та соціальних послуг із солідарної системи мають:

1) громадяни України, які застраховані згідно з цим Законом та досягли встановленого цим Законом пенсійного віку чи визнані інвалідами в установленому законодавством порядку і мають необхідний для призначення відповідного виду пенсії страховий стаж, а в разі смерті цих осіб — члени їхніх сімей та інші особи, передбачені цим Законом;

2) особи, яким до дня набрання чинності цим Законом була призначена пенсія відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення” (крім соціальних пенсій) або була призначена пенсія (щомісячне довічне грошове утримання) за іншими законодавчими актами, але вони мали право на призначення пенсії за Законом України “Про пенсійне забезпечення” — за умови, якщо вони не отримують пенсію (щомісячне довічне грошове утримання) з інших

джерел, а також у випадках, передбачених цим Законом, — члени їхніх сімей.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на отримання пенсійних виплат і соціальних послуг із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування нарівні з громадянами України на умовах та в порядку, передбачених Законом „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Поряд з Законом України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” право на пенсію окремих категорій громадян закріплюють і інші законодавчі акти, наприклад, ст. 50-1 Закону України „Про прокуратуру” встановлює, що прокурори і слідчі зі стажем роботи не менше 20 років, у тому числі зі стажем роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 10 років, мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку. Пенсія призначається в розмірі 80 відсотків від суми їхньої місячної (чинної) заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, на які нараховуються страхові внески, які одержуються перед місяцем звернення за призначенням пенсії. За кожен повний рік роботи понад 10 років на цих посадах пенсія збільшується на 2 відсотки, але не більше 90 відсотків від суми місячного (чинного) заробітку.

Ще однією досить істотною правомочністю, що складає зміст права на пенсійне забезпечення, є можливість вимагати регулярні грошові виплати. Регулярність означає певну періодичність виплати пенсій. На важливість такої ознаки пенсій неодноразово вказувалося в юридичній літературі. Так, І.М.Сирота вказуючи на відмінність пенсій та допомог зазначав: „Якщо для пенсій характерна регулярність виплат, то допомоги представляють собою одноразові або періодичні, обмежені у часі виплати”[23, с. 30]. Слід зазначити, що хоча певні положення вченого з прийняттям 18 травня 2004 р. Закону України „Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам” застаріли, в той же час розуміння пенсій саме як періодичних виплат актуальне і сьогодні.

Слід зазначити, що пенсійне законодавство, на відміну від законодавства низки інших галузей, практично не допускає прийняття рішень на роз-

суд правозастосовного органу. Навпроти, громадянину в окремих випадках дозволено самостійно здійснювати свій вибір (наприклад, особі, яка має одночасно право на різні види пенсії, за її вибором призначається один із цих видів пенсії). І в цих випадках рішення правозастосовного органу буде вже залежати від розсуду громадянина.

Література

1. Социальное страхование в ФРГ // Человек и труд. 1994. N 12. С. 94-95.
2. Роик В.Д. Эволюция систем социального страхования в Западных странах // Труд за рубежом. 1994. N 3. С. 13-24.
3. Савостьянова В.Б. Роль государства в реализации конституционных прав граждан на пенсионное обеспечение и социальные льготы // Государство и право . - 2005 . - № 5 . - С.78-85.
4. Конституции зарубежных государств: Учебное пособие / Сост. проф. В.В. Маклаков – 2-е изд., исправ. и доп.– М.: Издательство БЕК. 1999. – 584с.
5. Weston П. II. — Op. cil.— P. 264.
6. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристь, 2001. — 520с.
7. Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. — К.: „KM ACADEMIA”, 2000. — 262с.
8. Верланов С. Особливості соціальних, економічних та культурних прав людини: до сучасних дискусій //Юридична Україна . - 2005 . - № 9 . - С.11-17.
9. Общая теория прав человека / Отв. ред. Е.А. Лукашева. — М.: НОРМА, 1996. — 520 с.
10. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. — М., 1998. — С. 216.
11. Абдулаев М.И. Права человека (Историко-сравнительный анализ). — СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1998. — 284 с.
12. Копейчиков, В.В. Соціальна держава як людська цінність, захисник прав людини //Актуальні проблеми формування правової держави в Україні . - Ч.1 . - 2000 . - С.62-65.
13. Ледях И.А. Социальное государство и права человека (из опыта западных стран). В кн. Социальное государство и защита прав человека. — М.: Институт государства и права РАН, 1994. — С. 22-33.
14. Права человека. Учебник для вузов / Ответственный редактор — член-корр. РАН, доктор юридических наук Е. А. Лукашева. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА • М), 2001. — 573 с.
15. Яковюк І.В. Розвиток концепції соціально-економічних прав як передумова формування соціальної держави // Проблеми законності.

Вип. 35: Респ. міжвідом. наук. зб. — Х.: Нац. юрид. академія України, 1998. — С.22-27.

16. Сташків Б. Поняття права соціального забезпечення // Право України. - 2000. - № 5. - С. 24-27.

17. Панкевич О.З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика: Автореф дис... канд. юрид. наук. Львів, 2003. - 20с.

18. Безлепкина Л.Ф. Социальное государство — это социальное развитие для всех // Социальное обеспечение. — 1995. — № 11. — С. 16—17.

19. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России: Учебник. - 2-е изд., перераб и доп. — М.: Юристъ, 1999. - 520 с.

20. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. — 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юристъ, 2001.— 776с.

21. Мачульская Е.Е. Горбачева Ж.А. Право социального обеспечения.- М. ,278с.

22. Буянова М. О., Кобзева С. И., Кондратьева З. А. Право социального обеспечения: Учебник. — М.: Велби КноРус, 2004.—384 с.

23. Сирота И.М. Право социального обеспечения в Украине. — Х.: „Одиссей”, 2004. — 384с.

24. Чупрова Е. В. Право на пенсионное обеспечение и его реализация в условиях рыночной экономики: Дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2002. — 192с.

УДК 342.95

Музичук О.М.кандидат юридичних
наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
НДЛзПКЗ ОВС ХНУВС**Уточнення термінології, яка використовується під час забезпе-
чення законності і дисципліни в ОВС**

Забезпечення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ здійснюється за допомогою різноманітних засобів, які інколи у науковій літературі називають „способами” [1, с.239; 2, с.523-524], „умовами” [3, с.347-348; 4, с.165], „методами” [5, с.55, 65] чи „гарантіями” [3, с.347]. Деякі науковці ототожнюють більшість із приведених вище категорій [5, с.55], що, на нашу думку, є занадто спрощеним, і як наслідок – помилковим підходом щодо з’ясування їх сутності. Отже *метою* цієї статті є уточнення сутності термінологічного апарату з питань, які досліджуються. *Наукова новизна* статті визначається тим, що у ній на підставі аналізу семантичних та загальнотеоретичних положень з’ясовано сутність таких категорій, як „спосіб”, „засіб”, „умова”, „гарантія” та „метод”, які є необхідним термінологічним каркасом щодо розгляду проблемних питань забезпечення законності і дисципліни в ОВС.

Якщо звернутися до тлумачних словників, то дійсно можна зробити висновок про синонімічний характер цих категорій. Так, *спосіб* визначається як „певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось. Те, що служить знаряддям, засобом” [6, с.567]. *Умова*, як необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; обставини при яких відбувається або здійснюється що-небудь; сукупність даних, положень, що лежать в основі чого-небудь [6, с.611]. *Метод*, – як спосіб теоретичного дослідження або практичного здійснення чого-небудь [6, с.316]. *Гарантія*, - як умови, що забезпечують успіх чого-небудь [6, с.125]. І на сам кінець *засіб*, - як „спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб. Те що служить знаряддям у якійсь дії, справі” [6, с.213].

Як бачимо, тлумачення вказаних термінів не дає чіткої відповіді про їх сутність та особливості, а навпаки тільки ускладнює їх розуміння, оскільки: по-перше, „спосіб” та „засіб” тлумачаться майже однаково, теж саме стосується „умов” та „гарантій”; по-друге, „метод” визначається через слово „спосіб”, а спосіб через слово „прийом” яке більше є характеристикою методу. Вказане тлумачення наведеного категорійного апарату негативно вплинуло на теоретичні розробки з досліджуваних питань, які пропонуємо розглянути більш детально. Так, В.Б. Авер'янов пропонує розрізняти гарантії та засоби забезпечення законності та дисципліни. Під першими вчений розуміє „обумовлені закономірностями суспільного розвитку умови, засоби, фактори, що забезпечують дотримання законності” [3, с.347], і об'єднує їх у дві групи загальні й спеціальні гарантії. Загальними гарантіями В.Б. Авер'янов називає: політичні умови - розвиток демократії, гласність, поділ влади, свободу інформації; економічні умови - рівень розвитку ринкових відносин, виробництва, гарантованість економічної свободи, добробут населення тощо; ідеологічні умови - рівень розвитку правосвідомості, заснованої на визнанні пріоритету прав і свобод людини, правової культури громадян, і насамперед державних службовців. До спеціальних; стан законодавства, його стабільність і відповідність розвитку відносин у суспільстві, рівень юридичної техніки; рівень діяльності з попередження і припинення правопорушень, у тому числі заходів юридичної відповідальності; доступність і якість правосуддя; ефективність контролю за реалізацією правових актів [3, с.347-348].

Сукупність завдань, функцій, повноважень, форм, методів і порядку діяльності щодо забезпечення законності і дисципліни вчений називає системою засобів забезпечення законності, які він об'єднує у певні групи, серед яких: різні види контрольної діяльності у сфері державного управління з боку державних органів, органів місцевого самоврядування і громадських організацій; різні способи реагування державних органів, насамперед органів виконавчої влади, на звернення громадян (пропозиції, заяви і скарги) з метою правової охорони і захисту їхніх прав і свобод; здійснення спеціалізованого судового захисту порушених прав і свобод громадян у порядку адміністративного судочинства; притягнення до різних видів юридичної відповідальності посадових осіб державних органів за протиправні дії у сфері державного управління, а також, у

необхідних випадках, застосування заходів адміністративної відповідальності до громадян, які своїми протиправними діями порушують встановлений порядок управління [3, с.348].

Ю.П. Битяк наголошує на тому, що „законність і дисципліну в державному управлінні забезпечують трьома основними способами - проведенням контролю, здійсненням нагляду і за допомогою звернень громадян” [1, с.239]. Тобто він, на відміну від В.Б. Авер'янова, виокремлює лише три способи (на думку В.Б. Авер'янова засоби) забезпечення законності й дисципліни. Вчений також зазначає „забезпечення законності й дисципліни в державному управлінні досягається в процесі повсякденної діяльності державних органів і знаходить своє зовнішнє відображення у припиненні порушень законів і дисципліни; здійсненні заходів щодо ліквідації причин і умов, які їх породжують; відновленні порушених прав і законних інтересів громадян, громадських організацій; притягненні до відповідальності та покаранні осіб, винних у порушенні законності й дисципліни; створенні атмосфери невідворотності покарання за порушення вимог законності і дисципліни; вихованні працівників апарату управління в душі суворого додержання наявних правил” [1, с.239-240]. На нашу думку, у щойно наведеній цитаті йшлося про окремі гарантії (умови) та методи забезпечення законності й дисципліни у державному управлінні.

В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко зазначають „держава забезпечує реалізацію законності за допомогою системи її гарантій. Гарантіями законності є наявність у держави: по-перше, загальних умов забезпечення режиму законності; по-друге, спеціальних засобів забезпечення режиму законності. До першої групи гарантій, тобто загальних умов забезпечення режиму законності, належать: 1) політичні передумови забезпечення режиму законності; 2) економічні передумови забезпечення режиму законності; 3) ідеологічні передумови забезпечення режиму законності; 4) організаційні передумови забезпечення режиму законності. До другої групи гарантій, тобто спеціальних засобів забезпечення режиму законності, належать: а) організаційно-структурні формування; б) організаційно-правові методи. Під організаційно-структурними формуваннями науковці розуміють державні органи і недержавні структури, на які покладено обов'язок з підтримання і зміцнення режиму законності; під організаційно-правовими методами - види діяльності організаційно-структурних формувань, практичні прийоми, операції, форми

роботи, які ними використовуються для забезпечення законності, які вони називають способами забезпечення законності [2, с.523-524], фактично ототожнюючи такі категорії, як „методи” та „способи” забезпечення законності та дисципліни. Зокрема, до останніх вони, так само як і Ю.П. Битяк, відносять: контроль; нагляд та звернення до державних органів із заявами, пропозиціями, скаргами з питань забезпечення законності [2, с.524].

А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна та Л.Ю. Гордієнко використовують таку категорію, як „засоби забезпечення законності в державному управлінні”, однак відносять до них: побудову державної влади та її поділ по горизонталі (законодавча, виконавча, судова) і по вертикалі (центральної органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади) [7, с.125]; створення контрольних механізмів, які дають змогу відстежувати управлінські рішення та дії під кутом зору їх відповідності законам та іншим нормативним правовим актам [7, с.126]; дотримання дисципліни [7, с.128]; відповідальність [7, с.130], які, на нашу думку, є більше умовами (гарантіями), ніж засобами (способами) забезпечення законності та дисципліни у державному управлінні.

І.П. Голосніченко та Я.Ю. Кондратьєв використовують такі категорії, як „форми забезпечення законності в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ” [8, с.164-165], „умови забезпечення законності в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ” [8, с.165] та „способи забезпечення законності в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ” [8, с.166]. Так, до форм забезпечення законності в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ вони відносять: здійснення нагляду за виконанням посадовими особами і громадянами законів та інших нормативних актів, що регулюють питання охорони громадського порядку; точне і неухильне виконання та дотримання співробітниками органів внутрішніх справ правових актів, що регулюють застосування заходів адміністративного впливу; дотримання службової дисципліни [8, с.164-165]. Умовами науковці називають: систематичне підтримання правової культури, спеціальної підготовки, моральних якостей кожного співробітника; належну організаційну роботу; використання системи організаційно-правових методів, що дають можливість попереджувати, виявляти та своєчасно припиняти порушення законодавчих актів [8, с.165]. До способів забезпечення законності вчені відносять: контроль, нагляд прокуратури,

контроль судових органів, оскарженням незаконних дій працівників органів внутрішніх справ [8, с.166].

Вище ми розглянули фундаментальні наукові праці з досліджуваних питань, результати яких лягли в основу підготовки відповідних підручників з адміністративного права, державного управління та адміністративної діяльності ОВС України. Однак, і у них відсутнє єдине розуміння сутності таких категорій, як: „способи”, „засоби”, „умови”, „методи” та „гарантії” забезпечення законності та дисципліни.

Теж саме стосується і окремих наукових праць з цієї проблематики. Так, наприклад, М.О. Тараненко розглядаючи проблемні питання забезпечення законності в діяльності митних органів оперує такими категоріями, як „гарантії” та „засоби” забезпечення законності діяльності митних органів. До перших вчений відносить: політичні, економічні, ідеологічні, організаційні, службово-професійні, соціальні. До других - контроль (загальнодержавний, внутрівідомчий, судовий, громадський); 2) звернення громадян; 3) прокурорський нагляд [9, с.66].

А.А. Стародубцев, досліджуючи організаційно-правові питання діяльності інспекцій з особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ, зазначає, що поняття „способи” та „методи” - однорідні, можуть вживатися як синоніми. Тобто, з точки зору змісту немає ніякої різниці між висловами „способи забезпечення” і „методи забезпечення”, а от форми мають дещо інше значення, хоча використання тих чи інших форм також можна розглядати як певні способи (методи) дій [5, с.55]. До основних методів (способів) забезпечення дисципліни в органах внутрішніх справ, вчений відносить: створення належних умов для виконання службових обов'язків; виховання у осіб рядового і начальницького складу високих моральних та ділових якостей, свідомого ставлення до виконання службових обов'язків; повсякденну вимогливість начальників до підлеглих, постійну турботу про них, виявлення поваги до їх гідності, забезпечення соціальної справедливості; застосування засобів переконання та заохочення (стимулювання); застосування до порушників службової дисципліни заходів державного примусу [5, с.65].

На нашу думку, частина із наведених вище „методів (способів)” забезпечення дисципліни в органах внутрішніх справ є умовами (гарантіями), а частина методами, однак ніяк не способами.

Р.С. Мельник розглядаючи питання забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу, не пов'язаних з відповідальністю, використовує таку категорію, як „юридичні гарантії законності застосування заходів адміністративного примусу, не пов'язаних з відповідальністю”, до яких відносить такі засоби забезпечення законності, як: правове регулювання; контроль; оскарження; судовий контроль; прокурорський нагляд [10, с.2].

На нашу думку, правове регулювання є не засобом забезпечення законності та дисципліни, а її умовою (гарантією). Не зовсім ясно також чому вчений до засобів забезпечення законності та дисципліни відносить лише деякі із видів контролю та звернень громадян.

Резюмуючи розгляд ключових, на нашу думку, категорій, які є методологічним каркасом забезпечення законності і дисципліни в ОВС, вважаємо доцільним зробити такі висновки:

1) у науковій літературі з досліджуваних питань „способи”, „засоби”, „умови”, „гарантії” та „методи” забезпечення законності і дисципліни часто ототожнюються або вживаються у різних значеннях;

2) переважна більшість науковців до способів (засобів) забезпечення законності та дисципліни відносять контроль, нагляд та розгляд звернення, з чим ми також погоджуємося;

3) вважаємо, що єдиним об'єднуючим чинником вказаних вище категорій („способи”, „засоби”, „умови”, „гарантії” та „методи”), як необхідних елементів забезпечення законності та дисципліни в ОВС, є *мета*, оскільки вони спрямовані на: попередження службових правопорушень серед працівників ОВС, їх виявлення та припинення; відновлення порушених прав і законних інтересів працівників ОВС; притягнення винних до відповідальності; виявлення та усунення причин та умов вчинення правопорушень серед працівників ОВС; виховання працівників ОВС у дусі суворого додержання існуючих вимог та правил;

4) деякі із вказаних категорій, наприклад, засоби та способи забезпечення законності і дисципліни, доцільно вважати синонімами, оскільки спосіб визначається як засіб, і ,навіпаки, засіб, як спосіб як в першому, так і в другому випадку під ними розуміється певна дія, яка здійснюється для досягнення загальної мети. Вважаємо, що ці категорії є синонімами, які означають одне і теж – дію (діяльність), яка здійснюється для досягнення певної мети. Однак, з

метою попередження подальшої термінологічної плутанини, далі по тексту ми будемо використовувати термін „засоби забезпечення законності і дисципліни”. Це стосується і умов та гарантій забезпечення законності і дисципліни, які є нічим іншим, як необхідними обставинами, що роблять можливим здійснення чого-небудь, або сприяють чомусь. Під методом забезпечення законності і дисципліни пропонуємо розуміти конкретні прийоми безпосереднього управлінського впливу.

Література

1. Адміністративне право України: Підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю.П. Битяка. - К.: Юрінком Інтер, 2005. - 544с.
2. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: Підручник. - К.: Юрінком Інтер, 2003. - 544 с.
3. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). - К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. - 584 с.
4. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: Підручник / Під заг. ред. І.П. Голосніченка, Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 177 с.
5. Стародубцев А.А. Організаційно-правові питання діяльності інспекції особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 - Харків, 1999. - 185 с.
6. Тлумачний словник української мови. / Укладачі Ковальова Т.В., Коврига Л.П. – Харків: Синтекс, 2005. – 672 с.
7. Державне управління: Навч. посіб. / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко; За ред. А.Ф. Мельник. - К.: Знання-Прес, 2003. - 343 с.
8. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: Підручник / Під заг. ред. І.П. Голосніченка, Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 177 с.
9. Тараненко О.М. Забезпечення законності в діяльності митних органів: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Одеса, 2006. – 203 с.
10. Мельник Р.С. Забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу, не пов'язаних з відповідальністю: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Харків, 1999. – 211 с.

УДК 349.2: 331.109.22

Мельник К.Ю.канд. юрид. наук, старш. наук.
співробітник**Правове регулювання страйку: шляхи вдосконалення**

Історично одним з найбільш дискусійних інститутів трудового права як на міжнародному, так і на національному рівні був і залишається інститут страйку. Свідченням цього є те, що Міжнародна організація праці неодноразово розглядаючи в рамках Міжнародних конференцій праці дане явище, до цього часу не прийняла конвенцію, яка б встановила міжнародні орієнтири в сфері застосування страйку. В конвенціях Міжнародної організації праці відсутнє навіть визначення терміна „страйк”. Це можна сказати і про Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Європейську соціальну хартію та Європейську соціальну хартію (переглянуту), які тільки констатують це право.

Відсутність єдиної міжнародної позиції щодо явища страйку призводить до існування різноманітних підходів на рівні країн до закріплення ознак даного явища. Навіть Росія і Україна, у яких в недалекому минулому було однакове трудове законодавство, сьогодні підходять по-різному до визначення ознак цього явища. Так, ч. 4 ст. 398 Трудового кодексу Російської Федерації визначає страйк як тимчасову добровільну відмову працівників від виконання трудових обов'язків (цілком або частково) з метою вирішення колективного трудового спору. Частина 1 ст. 17 Закону України „Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)” під страйком розуміє тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Слід зазначити, що тимчасовість як ознаку страйку передбачають і інші країни. Наприклад, в Індонезії відповідно до Закону „Про вирішення трудових спорів” страйк повинен носити короткостроковий характер та не повинен перевищувати 48 годин [1, с. 129].

Що стосується мети страйку, то в цьому питанні спостерігається значна розмаїтість позицій. Так, Фінляндія і Філіппіни законодавчо закріплюють таку ж мету страйку, як Україна та Росія. В Естонії, Камбоджі, Коста-Ріці, Домініканській Республіці метою страйку є задоволення вимог працівників до роботодавця. Вказівка на професійні, соціальні та економічні цілі страйку міститься у законодавстві Греції, Ірландії та Парагваю. Законодавство Сальвадору метою страйку визначає досягнення згоди. В окремих країнах мета застосування страйку не є ознакою даного явища (Бангладеш, Індія, Пакистан, Панама, Словачія) [2, с. 96].

Характер страйкових дій, як ознака страйку, також має свої відмінності у різних країнах. Так, у Канаді під страйком розуміється, крім припинення роботи, також її уповільнення або інші дії, спрямовані на зупинку або обмеження продуктивності виробництва. У Франції ознакою страйку є колективне припинення роботи. Страйки з уповільненням темпу роботи визнаються у Франції незаконними [3, с. 90].

Більшість країн світу визначають страйки як колективні акції найманих працівників. А в окремих країнах законодавчо передбачена конкретна кількість працівників, які можуть здійснити страйк, зокрема в Намібії страйк може бути здійснений двома та більше працівниками, в Гватемалі - трьома та більше працівниками, у Панамі - п'ятьма та більше працівниками.

Слід також зазначити, що і серед вчених немає однастайності у визначенні даного явища. Так, правову природу страйків за різних часів досліджували такі вчені: Д. Вінсел, М. Вотерс, Т. Гайгер, Ю. Гриценко, К. Гусов, Р. Дарендорф, С. Запара, І. Кисельов, Є. Клівер, Л. Коузер, В. Лазор, Ф. Люшер, Н. Полянський, В. Сафонов, Л. Таль, В. Толкунова, Ф. Фабрициус, Р. Хайман тощо. Так, Л. Таль під страйком розумів колективне припинення роботи групою робітників з метою примусити адміністрацію підприємства погодитися на поліпшення умов праці [4, с. 167]. За точкою зору Н. Полянського, страйк складається з двох частин: 1) відмови від виконання прийнятого за договором обов'язку і 2) пропозиції умов для укладення нового договору [5, с. 17]. Ф. Люшер під страйком розуміє погоджене припинення роботи, що є способом захисту професійних інтересів і тому припускає наявність незадоволених професійних вимог [6, с. 281]. В.Сафонов вказує, що страйком є тимчасова добровільна відмова працівників від виконання своїх трудових обов'язків цілком або частково з

метою вирішення трудового спору, що виникає з приводу встановлення умов праці (суб'єктивних прав працівників) [7, с. 210]. Як указує Ю. Гриценко, „страйк – це тимчасове добровільне (повне або часткове) припинення усіма або частиною працівників організації (її підрозділу, філії, представництва) виконання трудових обов'язків, що призводить до повної або часткової зупинки виробничого процесу, з метою задоволення, висунутих працівниками вимог” [8, с. 95].

В. Лазор, підтримуючи дефініцію „страйк”, яку запропонував законодавець в Законі України „Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)”, називає такий страйк „повним”. На його думку, поряд з цим поняттям у зазначеному законі необхідно ввести ще два різновиди страйку – „частковий (неповний) страйк” і „попереджувальний страйк”. Вчений пропонує наступні дефініції: „частковий (неповний) страйк – це тимчасове добровільне колективне зменшення працівниками обсягу виконання своїх трудових обов'язків, у заздалегідь оговорених межах, з метою вирішення колективного трудового спору або конфлікту”; „попереджувальний страйк – це добровільне припинення роботи терміном на одну годину, що допускається за рішенням трудового колективу однократно на будь-якому етапі примирливо-третейських процедур або після їх завершення, про що роботодавець повинен бути письмово попереджений не пізніше, ніж за 24 години” [9, с. 35].

З огляду на відсутність єдиної точки зору на таке важливе соціальне явище як страйк, вважаємо за необхідне дослідити його більш детально в розрізі національного законодавства. Так, виходячи зі ст. 17 Закону України „Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)”, страйком в Україні визнаються тільки такі дії працівників, які, по-перше, мають колективний характер, по-друге, виражаються в добровільному припиненні роботи і, по-третє, здійснюються з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Щодо першої ознаки, то, як відомо, явище „страйк” історично виникло як колективна дія і до останнього часу сприймалося переважною більшістю фахівців в галузі трудового права як колективне право найманих працівників. Так, ще Н. Полянський зазначав, що страйк являє собою один із засобів, якими володіють працівники для захисту власних колективних, а не індивідуальних інтересів [10, с. 122]. Сучасний дослідник даного правового явища Є. Клівер вказує: „...право на страйк застосовується для реалізації спільних інте-

ресів групи осіб (задоволення вимог трудового колективу), що дозволяє віднести його до категорії колективних прав” [11, с. 29]. Таку ж точку зору підтримують Ю. Гриценко і В. Сазонов. Так, Ю. Гриценко зазначає, що страйк – це завжди результат колективних дій групи працівників [8, с.85]. За точкою зору В. Сафонова, страйк, який здійснюється одним єдиним працівником, навряд може бути результативним і досягати необхідних цілей [7, с. 182].

Існує також точка зору, що право на страйк – це індивідуальне право, яке виражається в прийнятті індивідуального рішення про відмову від виконання обов’язків за трудовим договором, що може бути реалізовано тільки колективно. Так, А. Фабріціус вказує, що право на страйк є правом індивідуальним, яке може бути реалізовано тільки колективно [12, с.126].

Ми не погоджуємося з думкою В. Сафонова щодо низької результативності страйку, який здійснюється одним працівником, оскільки в сучасних умовах розвитку технологій існують певні ключові структури виробничого процесу, які обслуговуються одним працівником, і зупинка роботи яких загрожує великими матеріальними втратами для роботодавця. Слід також звернути увагу на те, що можливість страйкувати одному працівнику надає законодавство певних країн. Так, Конституція Азербайджану (ч. 1 ст.43) закріплює право кожного самостійно або спільно з іншими здійснювати страйки.

Таким чином, ми вважаємо, що право на страйк – це індивідуальне право, оскільки страйкувати будуть конкретні працівники і нести юридичну відповідальність за участь у страйку, визнаному судом незаконним, будуть також конкретні працівники. Це право може реалізовуватися як через колективні дії, так і через індивідуальні.

Виходячи з другої ознаки, страйком в Україні будуть вважатися тільки ті дії працівників, які виражаються в добровільному припиненні роботи. А це означає, що в Україні не вважаються страйками, і з огляду на це не охороняється державою право на застосування таких відомих світовій практиці видів страйків, що проводяться без припинення роботи, як страйки з уповільненням чи прискоренням темпу роботи, коли працівники починають знижати обсяги випуску продукції або виробляти надлишкову продукцію. Різновидом таких страйків є так званий „італійський страйк” - страйк, який полягає у виконанні роботи із суворим дотриманням

всіх правил та інструкцій. Така діяльність зрештою призводить до уповільнення темпу роботи.

Слід зазначити, що назва останнього виду страйку пішла від назви країни, в якій вперше був застосований цей вид страйку. Так, вперше даний вид страйку був застосований в Італії в першій половині ХХ ст., причому різні джерела віддають першість його проведення різним категоріям працівників (льотчикам, поліцейським, залізничникам).

До речі національне законодавство не передбачає і такі види страйків як попереджувальний страйк – страйк, який полягає у припиненні роботи на незначний період (1 година) і демонструє рішучість працівників до подальших акцій у випадку ігнорування їх позиції (як правило, оголошується під час примирливих процедур); страйк солідарності – страйк, який проводиться з метою підтримки страйкуючих працівників, що зайняті у іншого роботодавця; страйк працівників ключових структур підприємства; страйк, який виражається у перемінному короткочасному припиненні роботи працівниками різних підрозділів підприємства у певному порядку.

На наш погляд, незабезпечення державою можливості застосувати вищенаведені види страйків не дозволяє працівникам ефективно відстоювати свої трудові права. Наприклад, проведення попереджувального страйку до або під час примирливих процедур продемонструє рішучість працівників до подальших акцій та застереже роботодавця від ухилення від примирливих процедур. Більш того, законодавство Російської Федерації передбачає такий вид страйку. Так, відповідно до ч. 5 ст. 410 Трудового кодексу РФ, після п'яти календарних днів роботи примирливої комісії може бути однократно оголошений годинний попереджувальний страйк, про який роботодавець повинен бути попереджений у письмовій формі не пізніше ніж за три робочі дні.

Останньою ознакою страйку в Україні є його мета, яка полягає у вирішенні колективного трудового спору (конфлікту). Отже, національний законодавець обмежує мету страйку тільки вирішенням колективного трудового спору (конфлікту), тобто якщо немає колективного трудового спору, то мова не може йти і про страйк. Так, відповідно до п. б) ст. 22 Закону України „Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)”, незаконними визнаються страйки, оголошені без додержання найманими працівниками, профспілкою, об'єднанням профспілок чи уповноваженими

ними органами положень статей, які встановлюють порядок формування вимог найманих працівників, профспілок; вимоги щодо моменту виникнення колективного трудового спору (конфлікту) тощо.

Із вказаного вище, право на страйк розуміється нами як індивідуальне право, яке може реалізовуватися як через колективні дії, так і через індивідуальні. А отже, існування вищезазначеної мети не дасть змоги одному працівнику застосувати своє конституційне право. Крім того, експерти Комітету зі свободи об'єднання Адміністративної ради Міжнародної організації праці вказують, що заборона страйків, які не пов'язані з колективним спором, в якому однією із сторін виступають працівники або профспілка, суперечить принципам свободи об'єднання.

Підтримуючи прагнення В. Лазора закріпити в національному законодавстві різні види страйків, в той же час вважаємо, що більш правильно підійти комплексно до явища „страйк”, запропонувавши загальну дефініцію, яка буде відбивати досягнення світової спільноти стосовно цього явища. Так, виходячи з вищезазначеного, пропонується законодавчо закріпити наступну дефініцію: „Страйк – це тимчасова добровільна відмова працівників від виконання своїх трудових обов'язків цілком або частково з метою задоволення, висунутих ними соціально-економічних вимог, задоволення яких належить до компетенції роботодавця”.

Література

1. Костюнина Г.М. Трудовые отношения в Индонезии. // Труд за рубежом. – 2001. – №4. – С.115-134.
2. Рочко А.В. Регулирование забастовочной деятельности во Франции // Труд за рубежом. – 1993. -№ 1. – С.89-95.
3. Лютов Н.Л. Забастовки и другие промышленные акции работников (международный и сравнительно-правовой анализ). // Труд за рубежом. – 2001, №4. – С.94-115.
4. Таль Л.С. Очерки промышленного рабочего права. – М., 1918. – 225 с.
5. Полянский Н.Н. Русское уголовное законодательство о стачках. М.: Книгоизд-во В.И. Знаменский и К°, 1912.
6. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности. М., 1993.
7. Сафонов В.А. Коллективные трудовые споры (Проблемы теории и практики). // Дис... канд. юрид. наук. – СПб., 2000. – 226с.

8. Гриценко Ю.М. Коллективные трудовые споры (правовой аспект) // Дис... канд. юрид. наук. - М., 2000. – 166с.

9. Лазор В.В. Проблеми правового регулювання трудових спорів і конфліктів за умов формування ринкових відносин в Україні. – рукопис: Автореф. дис... докт. юрид. наук– Київ, 2005. – 42с.

10. Полянский Н.Н. Стачки рабочих и уголовный закон. - СПб., 1907. - 407 с.

11. Кливер Е.П. Право на забастовку в Российской Федерации. /// Дис.канд. юрид. наук. – Омск, 2000. – 199 с.

12. Фабрициус Ф. Права человека и европейская политика. М, 1995.

УДК 349.22

Попов С.В.

канд. юрид. наук

Кримський юридичний інститут

Безробіття: його форми та види

Розвиток ринкових механізмів господарювання в Україні спричинив зростання безробіття в країні, зокрема такого його виду як приховане безробіття. Слід одразу зазначити, що в науковій літературі не має одностайного ставлення до змісту такого безробіття. Так, А.Е.Котляр під прихованим безробіттям розуміє надлишкову зайнятість, тобто ситуацію, коли декілька людей виконують роботу одного, або коли кваліфікований фахівець зайнятий некваліфікованою працею [1, с.1]. Слід звернути увагу на те, що даний вид безробіття був притаманний і колишньому Радянському Союзу. Так, за тих часів приховане безробіття існувало у формі надлишкової чисельності працівників зайнятих у суспільному виробництві. Характерною ознакою того часу було перезавантаження підприємств працівниками, коли на робочому місці одного працівника було здійснено поділ робіт на кілька окремих операцій і створювалось три-чотири нових робочих місця, на яких працівники отримували повну заробітну плату. На багатьох промислових підприємствах, особливо великих, до 20-25% зайнятих на них працівників фактично були зайвими. Найчастіше вони використовувались на підсобних та допоміжних роботах, для надання шефської допомоги та в інших цілях, визначених керівництвом підприємств.

Л.А. Сироватська під прихованим безробіттям розуміє неповну (часткову) зайнятість, тобто зайнятість неповний робочий день або неповний робочий тиждень [2, с.79]. С.С. Утінова неповну зайнятість поділяє на видиму та невидиму. За її точкою зору осіб, які вимушені працювати по декілька годин на день, або ж залишитися без роботи, необхідно відносити до представників „видимої” неповної зайнятості. „Існує досить сильний зв'язок між „видимою” неповною зайнятістю і безробіттям. У країнах, де рівень безробіття низький, кількість осіб у категорії „видимої” неповної зайнятості звичайно велика. Найбільш важлива форма неповної зайнятості, яка обумовлюється недостатнім використанням трудового потенціалу працюючих, відома як „невидима” неповна зайнятість і важко

піддається статистичному виміру” [3, с.89]. До „невидимої” неповної зайнятості С.С.Утінова відносить форми неповної зайнятості, для яких характерні низький погодинний дохід, неправильне використання професійної кваліфікації тощо, тобто все те, що відбиває недостатню продуктивність праці, викликану дисбалансом між трудовим і іншими факторами виробництва [3, с.90]. В той же час Л. Міляєва вказує, що низький рівень заробітної плати або затримка виплати заробітної плати не може бути самостійним критерієм „прихованого” безробіття. Наприклад, для Росії, вказує вчений, такий критерій взагалі не є визначальним, оскільки рівень заробітної плати в цілому по країні сильно занижений в порівнянні з цінами інших ресурсів та факторів виробництва [4, с.52].

Слід зазначити, що за міжнародними стандартами, видима неповна зайнятість характеризується двома типами показників: кількістю неповністю зайнятих осіб; масштабами видимої неповної зайнятості (у вигляді одиниць часу - днів, годин). Відповідно до міжнародного визначення, до неповністю зайнятих відносяться всі особи найманої праці або зайняті на власних підприємствах, будь то працюючі або відсутні на роботі, які працювали менше нормального робочого часу, устанвленого для даного виду діяльності, шукали додаткову роботу і готові були до неї приступити у звітний період. Це означає, що видима неповна зайнятість - це підклас зайнятості і що існують три критерії віднесення до цього підкласу: 1) робота менше робочого часу нормальної тривалості; 2) вимушеність такого режиму роботи; 3) пошук роботи і готовність приступити до неї протягом звітного періоду. Усі три критерії повинні виконуватися одночасно [5, с.185].

Як відомо, неповна (часткова) зайнятість протягом останніх років зростає в закордонних країнах. Так, у 1984 році у Великобританії частково зайнятих було 4,8 млн. осіб, а в 1994 році вже 6 млн. осіб. У таблиці 2.2.1. містяться дані щодо стану часткової зайнятості в країнах ЄС у 1991 році [6, с.69].

Ще один підхід до змісту прихованого безробіття виділяють Н.А.Волгін, Ю.Г. Одогов, В.І. Плакся. Так, до прихованого безробіття зазначені вчені відносять і надлишкову, і неповну зайнятість. Обґрунтовуючи свою позицію вчені вказують, що надлишкова зайнятість, як правило, сполучена зі значними простоями протягом робочого дня, тобто робочий час використовується неповно. Неповна ж зайнятість означає, що робоча сила використовується неефе-

ктивно в порівнянні з потенційними можливостями виробництва. „Уявляється, що ці два терміни виражають ту саму сутність, але з різних точок зору. Приховане безробіття відносно кількості і якості праці, необхідної для даного результату, виступає як надлишкова зайнятість, а з позиції кількості робочого часу, який затрачується при цьому одним працівником, — неповною зайнятістю” [7, с. 177].

Критично аналізуючи вищезазначені точки зору, слід зазначити, що остання позиція більш правильна та досить повно розкриває дане явище суспільної дійсності. В той же час, слід зазначити, що оскільки приховане безробіття це протилежність відкритого безробіття, яке фіксується уповноваженими органами держави шляхом реєстрації безробітних, то підвидом прихованого безробіття є і необліковане (незареєстроване) безробіття.

З огляду на вищезазначене до прихованого безробіття відносяться:

Надлишкова зайнятість, тобто стан, коли підприємство використовує працю працівників, кількість яких перевищує потреби виробництва, виплачуючи їм повну заробітну плату.

За даними обстежень промислових підприємств у період 1994-1997р. виявлені п'ять основних причин, які спонукають господавників накопичувати надлишкову зайнятість. Перша причина, обумовлена насамперед виробничими традиціями минулих років, - ототожнення керівником трудового колективу підприємства з певною нішею в сформованій системі поділу праці. Друга - зацікавленість керівництва підприємств у збереженні основного складу працівників, підкріплена надією на поліпшення економічної кон'юнктури, і поворот державної політики у бік вітчизняного товаровиробника. У такої зацікавленості можуть бути і додаткові мотиви: у випадку дійсного поліпшення кон'юнктури сподівання на економію трансакційних витрат, пов'язаних з підбором, найманням і розміщенням кадрів, а при відсутності поліпшення - можливість маніпулювати персоналом, неформально підтримуючи свого роду конкуренцію на кращі робочі місця. Третя - технологічні особливості виробництва, завдяки яким надлишок праці носить так званий структурний, або технологічний характер. З одного боку, система поділу праці обумовлює нерівномірність вивільнення працюючих різних підрозділів в умовах скорочення обсягів виробництва, що і породжує структурний дисбаланс у чисельності зайнятих різних

підрозділів. З іншого боку - у деяких службах скорочення чисельності має певну межу, обумовлену технологічним бар'єром, подолання якого здатне викликати зупинку усього виробництва. Четверта - нестабільність попиту. На думку керівників підприємств, при постійних змінах кон'юнктури приведення чисельності працівників у відповідність з поточними потребами виробництва було б просто стратегічно невірним. П'ята - необхідність стримування обвального безробіття в регіоні, у тому числі й у силу соціальних зобов'язань підприємств перед місцевою адміністрацією [4, с.53].

Неповна зайнятість, тобто стан, коли на підприємстві працівники вимушені працювати неповний робочий час, отримують відповідну неповну заробітну плату та бажають працювати повний робочий час. Іншими словами такий стан справ можна назвати „частковим безробіттям”.

В юридичній літературі під неповним робочим часом розуміється: тривалість робочого часу, менша у порівнянні з робочим днем нормальної тривалості, або як неповний робочий тиждень [8, с.292], – такий вид робочого часу, тривалість якого в порівнянні з встановленою законом нормальною і скороченою тривалістю, зменшена за угодою працівника та власника, або уповноваженого ним органу [9, с.16], – встановлена угодою сторін трудового договору тривалість робочого часу, менша у порівнянні з робочим часом нормальної тривалості, з оплатою праці пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку [10, с.6].

Згідно з ст. 50 Кодексу законів про працю України нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Підприємства і організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу норму тривалості робочого часу, ніж передбачено в частині першій цієї статті.

Стаття 56 КЗпП України встановлює можливість встановлення для працівників неповного робочого часу. Так, за угодою між працівником і власником, або уповноваженим ним органом, може встановлюватись як при прийнятті на роботу, так і згодом неповний робочий день, або неповний робочий тиждень. На просьбу вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до чотирнадцяти років, або дитину-інваліда, в тому числі таку, що знаходиться під її опікуванням, або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку, власник або уповноважений ним орган зо-

бов'язаний встановлювати їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень. Оплата праці в цих випадках провадиться пропорційно до відпрацьованого часу або залежно від виробітку.

Як зазначають автори Науково-практичного коментаря до законодавства України про працю при неповному робочому часі, якщо встановлена почасова форма оплати праці, працівникові виплачується відповідна частина тарифної ставки (посадового окладу). Тому на практиці частіше говорять не про прийняття на роботу на умовах неповного робочого часу, а про прийняття на „півставки”, „чверть ставки”, хоча вірніше було б говорити про прийняття на роботу на умовах роботи протягом половини або чверті встановленої для даної категорії працівників тривалості робочого часу. Ми зазначили тут на неповний робочий час тривалістю половина або чверть встановленої тривалості робочого часу тільки тому, що така тривалість робочого часу на практиці зустрічається найчастіше. Немає законодавчих перешкод для прийняття на роботу з умовою про роботу неповний робочий час будь-якої іншої тривалості (якщо тільки не порушуються встановлені в окремих випадках верхні межі). Неповний робочий час може дорівнювати одній, п'яти, шести, десяти чи іншій кількості годин у тиждень. Він може встановлюватися шляхом зменшення тривалості щоденної роботи, кількості днів роботи протягом тижня або одночасно шляхом зменшення і кількості годин роботи протягом дня, і кількості робочих днів протягом тижня [11, с. 344].

Слід зазначити, що неповну зайнятість можна відносити до прихованого безробіття тільки в тому випадку, якщо працівник, який працює на умовах неповного робочого часу, бажає працювати нормальну тривалість робочого часу. Якщо ж працівника влаштовує така форма роботи, то це не безробіття. Таке явище є добровільною неповною зайнятістю, яке є певною формою задоволення трудових потреб населення.

Необлікована (незареєстрована) незайнятість тобто стан, коли не всі, які не мають роботи та шукає її знаходяться на обліку в державній службі зайнятості. Так, за даними державної служби зайнятості України на її обліку на 1 лютого 2006 р. перебувало 932,6 тис. незайнятих громадян [12, с. 8]. В той же час, якщо безробіття в Україні дослідити за методологією Міжнародної Організації Праці, то показники безробіття в Україні будуть значно вищі. Так, у 1995 році співвідношення показників обсягів реєстрованого безробіття до розрахованих за методологією МОП становили 8,8%, у 1996 р. -

17,6%, 1997 р. - 27,3%, 1998 р. - 34,1%, 1999р. - 43,5%, 2002 р. - 45% [13, с.3]. Тобто мова йде про існування досить великої кількості необлікованих незайнятих осіб. Заради справедливості, слід відзначити, що така ситуація характерна і для багатьох країн ЄС. Так, у Швеції, до 35% безробітних не вступають у контакт зі службою зайнятості і не проходять відповідної державної реєстрації [14, с.59].

Кількість незареєстрованих безробітних, тобто осіб, що володіють формальними ознаками безробітного, але не перебувають на обліку в державній службі зайнятості, можна виявити шляхом спеціальних вибірових обстежень домашніх господарств. Продемонструємо це на прикладі дослідження проведеного в Республіці Беларусь у 2001 році. Так, вибірка сукупність населення республіки у віці від 16 до 70 років склала в 2001 році 10 тис. осіб економічно активного населення. Зареєстрованих безробітних у вибірці виявилось 230 осіб, незареєстрованих - 510 осіб, загальна чисельність реально безробітних – 740 осіб. За даними обстеження домогосподарств, рівень зареєстрованого безробіття стосовно економічно активного населенню склав 2,3% $[(230/10000) \times 100\%]$, рівень незареєстрованого безробіття - 5,1% $[(510/10000) \times 100\%]$, рівень реального безробіття за результатами обстеження 7,4% (2,3% + 5,1%) [15]. Висока репрезентативність вибірки за ознаками статі і віку дозволила змоделювати генеральну сукупність по вибірковій з 95-процентною імовірністю в межах розрахованих помилок репрезентативності. Так, чисельність зареєстрованих безробітних у 2001 р. склала 103 ($\pm 1,0$) тис. осіб; незареєстрованих безробітних - 228 ($\pm 1,5$) тис. осіб. Реальна чисельність безробітних у Республіці Беларусь склала в 2001 році 331 ($\pm 2,2$) тис. осіб з 4519,5 тис. осіб економічно активного населення [16, с. 26].

Формальна зайнятість, тобто стан, коли працівники змушені перебувати у тривалих відпустках без збереження заробітної плати, будучи формально зайнятими, такі працівники ніде не враховуються в якості безробітних і офіційно не шукають іншого місця роботи, хоча власне кажучи є безробітними.

Література

1. Котляр А.Э. Политика занятости в условиях спада производства // Материалы заседания научного совета по проблемам труда и социальной политики Министерства труда РФ от 31 мая 1995 г. - С. 1.
2. Сыроватская Л.А. Трудовое право. – М.: Юрист, 1999. – 312 с.
3. Утинова С.С. Методологические подходы к анализу проблем занятости и рынка труда. // Вопросы статистики. – 2003, №7. – С.86-92.
4. Миляева Л. Экономические стороны „скрытой” безработицы // Экономист. – 2001, №7. – С. 51-58.
5. Хуссманнс Р., Мехран Ф., Верма В. Обследования экономической активной населения: занятость, безработица и неполная занятость // Методологическое руководство МБТ. Кн. 1. – М., 1994. – С. 184-185.
6. Ульямс К. О классовом характере безработицы и путях ее снижения // Социологические исследования. – 1997, №5. – С.67-75.
7. Экономика труда: (социально-трудовые отношения) / Под ред. Н.А. Волгина, Ю.Г. Одегова. – М.: Издательство „ЭКЗАМЕН”, 2003. – 736 с.
8. Прокопенко В. І. Трудове право України: Підручник. – Х.: „Консум”, 1998. – 480 с.
9. Венедиктов В.С. Венедиктова В.М. Рабочее время и время отдыха по действующему законодательству о труде Украины. Учеб. Пособие. – Харьков. Ун-т внутр. дел, 1998. – 51 с.
10. Гордієнко М.І. Особливості правового регулювання робочого часу та часу відпочинку працівників ОВС України. // Авт. дис... канд. юрид. наук. – Х, 2004. – 19с.
11. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Сличинський Б.С., Зуб І.В., Ротань В.Г. – К.: АСК, 2002. - 1024с.
12. Економіка України за січень 2006р. // Урядовий кур'єр. – 2006, № 37. – С. 8.
13. Пазюк О., Пономарьова О. Проблеми безробіття в Україні // Україна: аспекти праці. – 2004, №2. – С.3-10.
14. Майднер Р. Активная политика на рынке трудовых ресурсов // Социалистический труд. – 1991, №5. – С. 57-63.
15. Исправников В.О., Куликов В.В. Теневая экономика в России: иной путь и третья сила. – М.: Экономика, 1997.
16. Соколова Г.Н., Кобяк О.В. Нерегистрируемая безработица в Беларуси // Социологические исследования. – 2003, №7. – С.25-33.

УДК 342.95

*Салівон Г.І.*Національна юридична
академія ім. Я.Мудрого**До питань розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій**

Одним із першочергових кроків незалежної Української держави стало розмежування влади на місцях. Питання розмежування функцій і повноважень гостро ставилися протягом усього періоду становлення систем місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Особливо актуальними були питання про двовладдя на місцях, про авторитаризм місцевих державних адміністрацій, про скасування місцевого самоврядування тощо. Старі механізми розмежування функцій і повноважень органів влади на місцях не працювали, а нові – часто сприймалися вороже. За суттю всі проблеми розмежування функцій і повноважень органів влади на місцях були проблемами психології та культури тих людей, які здійснювали цю владу. Вийшовши з командно-адміністративної системи, вони не могли відразу освоїти культуру, властиву демократичній, соціальній та правовій державі. Гострою проблемою і зараз є формування в органах влади на місцях демократичної правової культури.

Як відомо, значну роль у розмежуванні функцій і повноважень місцевих органів публічної влади відіграла політична практика, яка складалася на базі фактичного розмежування цих функцій і повноважень. Вихід на переважно правові методи розмежування функцій і повноважень органів влади на місцях можливий, але в умовах недостатнього розуміння ролі права в громадській думці, недостатнього рівня правової культури службовців є досить складним. Існуюча система правового забезпечення розмежування функцій і повноважень цих органів включає різні юридичні інструменти: нормативно-правові, договірні, судові тощо.

Свого часу, всі ці проблеми обговорювалися багатьма видатними вченими, але й досі вони не були вирішені належним чином. Саме тому вони залишаються актуальними дотепер.

«Фундаментом» вирішення цих проблем, а також основою подальшого розвитку є правова основа. Саме вдосконалення право-

вої основи розмежування функцій і повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій надасть змогу вирішити нагальні питання у взаємовідносинах цих двох «гілок» публічної влади на місцях.

На меті даного дослідження є: комплексне вивчення правової основи розмежування функцій і повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями як базового елементу їх взаємної діяльності; аналіз існуючих організаційно-правових форм взаємодії органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій та пошук нових можливих форм, спрямованих на оптимізацію і підвищення ефективності їх спільної діяльності; пошук шляхів вирішення існуючих проблем у взаємовідносинах органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій, створення ефективної моделі їх взаємодії між собою.

Правова основа є однією з найголовніших основ взаємодії органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій. Саме вона має найвищий пріоритет серед інших, оскільки відповідно до ч.2 ст. 19 Конституції України: органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Правова основа – це система нормативно-правових актів, що регламентують організацію і функціонування органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій в Україні.

Болдирев С.В. виділяє такі складові правової основи: конституційні, законодавчі, міжнародно-правові, підзаконні та локальні нормативно-правові акти. До того ж конституційні норми, які регулюють взаємовідносини органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій, він поділяє на 4 групи: а) норми, у яких закріплюються засади конституційного ладу, народовладдя, рівності всіх форм власності; б) норми, які регламентують діяльність цих органів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина; в) норми, що закріплюють правові, організаційні, матеріальні і фінансові основи взаємодії органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій; г) норми, у яких закріплені правові гарантії діяльності цих органів [9, с. 11].

Деякі вчені вважають, що правова основа – це не тільки нормативно-правові акти, які регламентують, на яких базується діяль-

ність органів і посадових осіб, а також і система принципів, на яких ґрунтується діяльність цих органів і посадових осіб. Особисто я притримуюсь точки зору, що правова основа – це сукупність нормативно-правових актів, а щодо принципів то, на мою думку, вони витікають з положень цих нормативно-правових актів.

Перші реальні основи розподілу, а також розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та центральних і місцевих органів виконавчої влади були закладені після підписання у 1995 р. Конституційного Договору між Верховною Радою і Президентом України [4]. Цей акт, на думку окремих дослідників, дав змогу уникнути серйозних конфліктів між законодавчою та виконавчою гілками влади, що могли призвести до кризи всієї державної влади, а також побудувати вертикаль виконавчої влади і передати повноваження виконавчої влади головам та очолюваними ними виконавчим комітетам сільських, селищних і міських рад.

На сьогодні, першоосновою розмежування функцій і повноважень двох гілок місцевої влади є Основний Закон України – Конституція України [1], яка має найвищу юридичну силу. Вона утворила нормативну модель організації публічної влади на місцевому рівні, котра подана у вигляді місцевого самоврядування, представленого органами місцевого самоврядування, і державного управління, представленого місцевими державними адміністраціями. Це означає можливість здійснення влади на місцях як усім народом, так і окремими об'єднаннями громадян в особі територіальних громад. При цьому, територіальні громади треба розглядати „в якості самостійного джерела публічної недержавної (муніципальної) влади” [15, с. 26].

Конституція України служить основним засобом нормативно-правового закріплення розмежування функцій і повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій.

Отже, Конституція України визначає принципи межі функцій і повноважень як органів місцевого самоврядування, так і місцевих державних адміністрацій з метою попередження їх змішування чи незаконного здійснення. Тільки поправки до самої Конституції у частині функцій і повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій можуть призвести до зміни існуючого конституційного розмежування цих функцій і повноважень. Порушення цих конституційних меж розподілу фун-

кцій і повноважень породжує юридичні наслідки, визначені Конституцією України і законами.

Другим основним видом нормативно-правового розмежування функцій і повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій в Україні є закони України.

Закон України від 21 травня 1997 р. „Про місцеве самоврядування в Україні” [2] і Закон України від 9 квітня 1999 р. „Про місцеві державні адміністрації” [3] з метою виконання конституційних норм закріплюють демократичну систему публічної влади на місцях. Одним із значущих аспектів Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні” є диференціація повноважень органів місцевого самоврядування на власні і делеговані. Ці положення, а також конституційні норми про те, що „органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади” (ст. 143 Конституції України), а місцеві державні адміністрації в частині делегованих їм повноважень обласними та районними радами – відповідним радам (ст. 118 Конституції України), з одного боку, і конституційний обов'язок місцевих державних адміністрацій здійснювати „взаємодію з органами місцевого самоврядування” (ст. 119 Конституції України) – з іншого, надають імпульс процесу реформування всієї структури публічної влади.

Функції і повноваження місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування базуються на принципах галузевої компетенції, що за певних умов може стати на перешкоді переходу виконавчої влади до функціональних засад управління. Галузеву компетенцію можна поділити на три види:

а) виключну компетенцію органів місцевого самоврядування (рад, частково їх виконавчих органів, наприклад, управління комунальною власністю);

б) суміжну компетенцію (органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації наділяються повноваженнями в одній галузі суспільного життя, але мають різні предмети відання. Це більшість повноважень цих органів, які потребують нагального розмежування як на законодавчому рівні, так і в процесі правореалізації, правозастосування);

в) виключну компетенцію місцевих державних адміністрацій (наприклад, державний контроль).

Фактично законодавець, розмежовуючи функції і повноваження цих двох „гілок” місцевої влади, мав на увазі забезпечити умови для окремого їх функціонування. Але наявність широкої суміжної компетенції робить цей задум малоефективним. Накладки та дублювання, а також втручання одних органів у справи інших все ж таки, на жаль, залишаються. Законодавець недостатньо використав при розробці законів досвід зарубіжних країн.

Усі ці правові заходи, що були зроблені, спрямовані на вдосконалення системи органів влади і місцевого самоврядування в регіоні і створили підґрунтя для ефективної реалізації адміністративної реформи, підготовка і проведення якої передбачені Указом Президента України від 20 листопада 1998 р. „Про першочергові заходи з проведення в Україні адміністративної реформи” [6]. Відповідно до змісту положень концепції адміністративної реформи [5], спрямованої на децентралізацію публічної влади, а також її деконцентрацію, передбачається забезпечити чітке розмежування функцій і повноважень місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Роль останніх в організації життя населення територій має поступово зростати при збереженні сильних контрольно-наглядових повноважень державних адміністрацій, що в свою чергу вимагає, щоб адміністративна реформа була повною, всебічною, матеріально і фінансово забезпеченою, пов'язаною з упорядкуванням чинного законодавства.

Очевидно, що акти Президента України і Кабінету Міністрів України можуть доповнювати окремі положення законів, знімати частину питань, внести певний порядок у розмежування функцій і повноважень між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Але вони можуть породжувати і нові питання у цій сфері. В цілому нормативно-правові методи розмежування функцій і повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями є ефективними, коли мова йде про типові явища. У той же час, коли потрібно вирішити якийсь конкретний казус, що виник у відносинах двох органів влади на місцях, необхідно вдаватися до інших методів розмежування їх функцій і повноважень: судових, договірних тощо.

Найдосконаліше законодавство не виключає компетенційних суперечок (спорів) між органами. Тому компетенційні суперечки між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями у певній частині є об'єктивними і до них слід ста-

витися як до природних явищ: їх треба розуміти і використовувати для суспільного блага. Компетенційні суперечки можуть бути важливим стимулом прогресу в правовому регулюванні суспільних відносин. Якщо суперечка не пов'язана з амбіціями чи іншими суб'єктивними факторами у діяльності, то вона свідчить про виникнення якоїсь нової суспільної реальності, що потребує врегулювання з урахуванням чинного законодавства, його принципів тощо.

Конституційний Суд України має право тлумачити Конституцію та закони України, а з часом може стати важливим джерелом розмежування функцій і повноважень між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Він також здійснює контроль за відповідністю актів органів влади (Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради АРК) Конституції України, в тому числі щодо конституційного розмежування функцій і повноважень влади на місцях. Самі органи місцевого самоврядування чи місцеві адміністрації не можуть звертатися до Конституційного Суду України з приводу їх компетенційних суперечок, але вони можуть до нього направляти свої подання щодо тлумачення компетенційних норм Конституції України у разі порушення їх конституційних функцій і повноважень. Конституційний Суд України зобов'язаний розглянути ці подання і прийняти відповідний акт тлумачення стосовно конфліктної ситуації. А за своєю юридичною силою рішення Конституційного Суду України фактично мають силу закону.

На практиці існують також інші способи розмежування функцій і повноважень між органами влади на місцях. Оскільки законодавець не може раз і назавжди закріпити ці межі, бо розвиток суспільних відносин часто породжує нові проблеми, які не можуть бути вирішені в рамках існуючого законодавчого розмежування функцій і повноважень органів влади на місцях, і тому допускає інші, крім законодавчого, способи цього розмежування. А займатись законодавцю окремими дрібними питаннями розмежування функцій і повноважень місцевих органів публічної влади є недоцільним [8, с. 32-44].

Перспективним слід визнати спосіб укладання договорів та угод щодо спільної діяльності у відповідних галузях суспільного життя. Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування мають право укладати такі договори, які можуть конкретизувати відповідно до закону їх взаємні права та обов'язки. До-

говорами можна також вирішувати компетенційні суперечки між цими органами. Практика таких договорів тільки починає складатися в Україні. Але враховуючи, що договір має глибоку традицію в українській історії, можна очікувати, що він знайде належне місце у розмежуванні функцій і повноважень органів влади на місцях. Компетенційні суперечки можна також погоджувати на різних нарадах, в спеціально створюваних комісіях, шляхом особистих контактів представників органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій. Такі позаправові методи вирішення компетенційних суперечок є часом більш ефективними, ніж правові. Але ж одне другому не суперечить, якщо мова йде щодо вирішення таких питань йтиме в межах Конституції і законів України. Якщо ж таке вирішення компетенційних суперечок виходить за межі законодавства, то це може бути підставою для притягнення до юридичної відповідальності винних у порушенні законності [8, с. 32-44].

Нормативно-правовий матеріал, що визначає компетенцію органів місцевого самоврядування і місцевих державних адміністрацій потребує сьогодні значних змін. Основні напрямки реформування правової бази діяльності цих органів встановлені Концепцією щодо внесення змін до Законів України “Про місцеве самоврядування в Україні” та “Про місцеві державні адміністрації”, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 березня 2001 р. [7]. В цьому документі зазначено, що внесення змін до вищезазначених законів викликане необхідністю підвищення ролі місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у реалізації стратегії економічного та соціального розвитку України на 2000-2004 рр., визначеної у Посланні Президента України до Верховної Ради України „Україна: поступ у XXI ст. Стратегія економічного і соціального розвитку на 2000-2004 рр.”.

Практика застосування зазначених законів свідчить про недосконалість правового регулювання у сфері управління соціально-економічними процесами на регіональному та місцевому рівнях, що призводить до поглиблення диспропорцій і диференціації територіального розвитку, низького рівня якості надання державних і громадських послуг населенню. Неузгодженість і дублювання повноважень місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування зумовлює невизначеність їх відповідальності, послаблює державний і громадський

контроль за результатами їх практичної діяльності. Недосконалість правових норм породжує зайву напруженість у стосунках між головами обласних і районних держадміністрацій та головами відповідних рад, а також між ними і міськими головами. Необхідність внесення змін до зазначених законів пов'язана також із проведенням адміністративної реформи, формуванням нової державної регіональної політики, змінами у міжбюджетних відносинах. Щодо змін до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", то Концепцією пропонувалося внести зміни стосовно чіткого визначення терміну „питання місцевого значення”, які віднесені Законом до компетенції територіальних громад, і які вирішуються нею безпосередньо через утворені органи місцевого самоврядування. Слід зазначити, що перелік справ місцевого значення має бути вичерпним, оскільки ч. 2 ст. 19 Конституції України безпосередньо зобов'язує органи місцевого самоврядування і їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. З метою децентралізації державних послуг частина повноважень центральних органів виконавчої влади повинна надаватися органам місцевого самоврядування (наприклад, забезпечення розвитку освіти, загальної медичної допомоги, виконання регіональних програм охорони здоров'я, материнства, дитинства тощо). В зв'язку з цим виникає потреба у законодавчому визначенні здійснення місцевими державними адміністраціями контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування „переданих” повноважень. Це надасть змогу підвищити якість надання державних і громадських послуг населенню, а також відповідальність за це органів місцевого самоврядування. Зміни щодо цього також необхідно внести до Закону України "Про місцеві державні адміністрації". До того ж з цією метою пропонувалося закріпити за місцевими державними адміністраціями повноваження щодо зупинення дії нормативних актів органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з мотивів невідповідності цих актів Конституції України та законам України з одночасним зверненням до суду. Передбачалося, що з формуванням цілісної системи регулювання соціально-економічних процесів, виконавчі та організаційні функції місцевих державних адміністрацій скорочуватимуться, а контрольно-наглядова складова повноважень – розширюватиметься.

Щодо змін, що фактично були зроблені, то до Закону “Про місцеве самоврядування в Україні” були внесені зміни, які стосуються повноважень органів місцевого самоврядування у галузі управління комунальною власністю, забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян, у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку, регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища, соціального захисту населення, контрольних повноважень у галузі ЖКГ, торгівлі, харчування, транспорту і зв’язку. Щодо повноважень місцевих державних адміністрацій, то вони зазнали змін у галузі використання земель, соціального забезпечення та соціального захисту населення, у галузі забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян. Саме останні, на мою думку, були найсуттєвішими серед інших, оскільки вони прямо стосувалися взаємовідносин і взаємодії органів місцевого самоврядування з місцевими державними адміністраціями. Але внесення цих змін зовсім не вирішило існуючих проблем. Деякі навіть поглибили їх. І взагалі – вони були несуттєвими.

Якщо законодавчо розмежовувати сфери діяльності органів публічної влади на місцях, то необхідно визначити окремо сфери діяльності органів місцевого самоврядування, окремо – місцевих державних адміністрацій, і розмежувати функції і повноваження між ними так, щоб «не було б сфер, якими ніхто не опікується, як і питань, за які відповідальні одразу декілька органів публічної влади. Бо трапляються випадки, коли органи різних підсистем публічної влади змагаються за контроль над фінансовими ресурсами та власністю. Однією з основних проблем у взаємовідносинах держави і місцевого самоврядування, яка потребує свого невідкладного вирішення, є ліквідація конкуренції компетенцій» [12, с. 304].

Проблема співробітництва і взаємодії управлінських структур на місцях також потребує належного законодавчого регулювання. Співробітництво і взаємодія місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування повинні базуватися на партнерських і рівноправних засадах. Координаційна функція і повноваження органів місцевої державної адміністрації щодо органів місцевого самоврядування штучно породжують зайві протиріччя між ними.

Серьогіна С.Г. з метою вирішення колізійних ситуацій пропонує в законах України “Про місцеве самоврядування в Україні”

та “Про місцеві державні адміністрації” передбачити положення, що всі законодавчі колізії компетенцій між місцевим самоврядуванням та місцевими державними адміністраціями слід тлумачити на користь місцевого самоврядування [14, с. 10].

Науковці неодноразово вказували на необхідність удосконалення процесу делегування повноважень органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування. Зокрема, пропонувалось, щоб делегування державних повноважень оформлялося договором, у якому детально регулювались всі аспекти їх реалізації. Окремі фахівці вважають, що самоврядування мусить довести спроможність здійснювати повноваження, делегування яких воно домагається. На законодавчому рівні необхідно визначити, хто і на яких умовах може делегувати повноваження органам місцевого самоврядування, кому і в яких випадках їх можна повернути в разі відмови органів місцевого самоврядування від їх здійснення і хто їх може відібрати в тому випадку, коли відповідні органи або посадові особи виявилися неспроможними їх реалізувати [11, с. 117]. Безумовно, відповідний договір може бути укладено лише на підставі і на виконання норм закону.

Вирішення питань державного значення не є головним обов'язком органів місцевого самоврядування, відповідальність за організацію їх виконання покладається на державні органи. Тому можливість відмови органів місцевого самоврядування від виконання повноважень органів виконавчої влади у разі порушення останніми конституційних вимог щодо матеріально-фінансового забезпечення реалізації цих повноважень посилювала б їх самостійність. Делеговані повноваження не повинні нав'язуватися самоврядуванню насильно. Самоврядування має боротися за них, бо це додатковий ресурс [10, с. 5].

С.Г. Серьогіна пропонує виключити із законодавства переліки повноважень, які можуть делегуватися. На її думку, предмет делегування доцільно передати на узгодження сторін [13, с. 117].

Розбудова правової держави значною мірою залежить від наявності в державі упорядкованої, чітко працюючої системи органів публічної влади, особливо на місцевому рівні. Чинне законодавство в багатьох випадках ще успадковує стару організацію і зміст керування економікою, а отже і прив'язану до них систему органів керівництва. Розвиток місцевого самоврядування в Україні потребує

приведення системи і змісту законодавства відповідно до нового конституційного змісту, нових принципів.

Важливим кроком на шляху удосконалення діяльності органів публічної влади на місцях повинно стати подальше удосконалення правового регулювання відносин між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями. Вирішення цієї важливої правової проблеми має йти шляхом вироблення і встановлення конкретних законодавчих механізмів розмежування повноважень вказаних органів, удосконалення порядку та процедур проведення у життя владних дій як спільно (у взаємодії), так і окремо один від одного. Конституція України і закони про місцеве самоврядування і про місцеві державні адміністрації надають можливість виробити ефективний правовий механізм розмежування функцій і повноважень цих органів.

Література

1. Конституція України. Прийнята 28.06.1996 р. // © ЛІГА Бізнес Інформ;

2. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" № 280/97–ВР від 21.05.97р. // © ЛІГА Бізнес Інформ;

3. Закон України "Про місцеві державні адміністрації" № 586 – XIV від 09.04.99 р. // © ЛІГА Бізнес Інформ;

4. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» № 1к/95 від 08.06.95 р. (втратив чинність) // © ЛІГА Бізнес Інформ;

5. Указ Президента України "Про Концепцію Адміністративної реформи в Україні" № 810/98 від 22.07.98 р. // © ЛІГА Бізнес Інформ;

6. Указ Президента України "Про першочергові заходи з проведення в Україні адміністративної реформи" від 20.11.98 р. // © ЛІГА Бізнес Інформ;

7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції щодо внесення змін до Законів України "Про місцеве самоврядування в Україні" та "Про місцеві державні адміністрації"» від 1.03.2001 р. N 69-р. // © ЛІГА Бізнес Інформ;

8. Авер'янов В.Б. Державне управління в Україні (Навчальний посібник). За загальною редакцією доктора юрид. наук, проф. В.Б. Авер'янова. — К., 2003. — С. 32 – 44.

9. Болдирев С.В. Організаційно-правові питання місцевого самоврядування в Україні: Автореф. дис. канд. юрид. наук; Нац. юрид. акад.

України ім. Я.Мудрого. — Х., 2003. — 20 с.

10. Ключковський Ю.Б. Необхідність закладення бази для реалізації реформи державного та муніципального управління // Аспекти самоврядування. — 2005. — № 2. — С. 5.

11. Ключковський Ю.Б. Проблеми реформування місцевого самоврядування в Україні // Виборче законодавство України: проблеми та шляхи їх вирішення. — К.: ФАДА, ЛТД, 2005. — С. 117.

12. Любченко П.М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства: Монографія. — Харків: Одиссей, 2006. — 351 с.

13. Серьогіна С.Г. Структурні та компетенційні проблеми організації місцевого самоврядування в Україні // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Збірник наукових праць. — 2001. — № 1. — С. 117.

14. Серьогіна С.Г. Удосконалення системи територіальної організації публічної влади в Україні як продовження конституційної реформи // Проблеми удосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25 травня 2004 р./ за ред. проф. Ю.П. Битяка. — С. 10.

15. Тодика Ю.М. Конституційне право України на сучасному етапі. — Харків, 1996. — С. 26

УДК 341.432:347

Сібільов М.М.член-кореспондент Академії
правових наук України**Роль договору в механізмі правового регулювання суспільних відносин в сфері приватного права**

Механізм правового регулювання як наукова категорія досліджується науковцями протягом тривалого часу. Слід відзначити, що М.Г.Александров, який першим увів у науковий обіг категорію „механізм“, не дав їй визначення. Це, на мою думку, було пов'язано з тим, що спеціальною метою його дослідження¹, присвяченого механізму впливу права на суспільні відносини, було не розкриття суті цієї категорії, а захист вузького „нормативістського“ розуміння права як системи норм від спроби окремих учених сформулювати широке його тлумачення як єдності правової норми і правовідносин². І все ж слід відзначити заслугу М.Г.Александрова у формулюванні ідеї про існування „механізму“ впливу права на суспільні відносини.

У подальшому ідея про існування механізму, за допомогою якого здійснюється переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, що відчують на собі правовий вплив, була розвинута в роботах С.С.Алексєєва³, В.М.Горшенєва⁴, Л.С.Явича⁵.

Найвагоміший вклад в опрацювання механізму правового регулювання зробив С.С.Алексєєв, який створив, як вірно відзначив В.В.Іванов, комплексну концепцію останнього .

Суть цієї концепції полягає в одночасному розгляді правового регулювання, по-перше, як процесу, що складається з трьох стадій (регламентування суспільних відносин, що потребують правового опосередкування, дія юридичних норм, в результаті яких виникають чи змінюються суб'єктивні права і обов'язки конкретних осіб, а також реалізація суб'єктивних прав та обов'язків, при якій правове регулювання досягає мети -втілюється в поведінці конкретних осіб), по-друге, як механізму, що теж має три взаємопов'язані, послідовні й закономірні основні його елементи (юридичні норми, правовідносини й акти реалізації суб'єкти-

вних прав і обов'язків), які і створюють єдину злагоджену систему юридичних засобів впливу на суспільні відносини.

Виходячи з цього, під механізмом правового регулювання, С.С.Алексєєв розуміє всю сукупність взятих у поєднанні юридичних засобів, за допомогою яких забезпечуються правовий вплив на суспільні відносини⁸.

Хоча цей механізм утворюють зазначені юридичні засоби (елементи), взяті в поєднанні, кожен з них виконує й самостійну, відносно автономну роль, причому головна належить саме правовим нормам, за допомогою яких здійснюється регламентація суспільних відносин. Усі інші юридичні засоби (елементи) обумовлені не тільки системою юридичних норм, що у своїй сукупності утворюють право в об'єктивному розумінні, а й сутністю його конкретних проявів⁹.

Так, правовідносини - це форма існування суб'єктивних прав та обов'язків, які належать конкретним особам і саме тому виконують роль важелів, що забезпечують дію права стосовно конкретних осіб.

Юридичні факти є умовами, з якими норми права пов'язують виникнення або зміну правовідносин.

Акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків - це юридичні засоби (елементи), за допомогою яких суб'єктивні права і обов'язки втілюються в поведінку конкретних осіб. Ці акти охоплюють як реалізацію права безпосередньо суб'єктами прав та обов'язків шляхом використання, дотримання й виконання правових приписів, так і застосування права уповноваженими державними органами й посадовими особами.

Зазначена концепція правового регулювання повністю узгоджувалася з тими реаліями, які існували в суспільстві в період існування радянського права. Йдеться про те, що відмова в ті часи від об'єктивного поділу права на приватне і публічне та опублічування усіх суспільних відносин, призвели до повної централізації державою усього суспільного життя.

В економічній сфері ця централізація викликала створення і функціонування директивної (планової) економіки, яка базувалася на моновласності, що належала державі, а заборона приватної власності й підприємництва унеможлилювали прояв в цій сфері будь-якої ініціативи окремих осіб.

У правовій сфері, де пануюче місце займала держава з авторитарним режимом, майже єдиним регулятором суспільних відносин визнавалися нормативні приписи, що мали здебільше імперативний характер.

Роль же договору, як регулятора суспільних відносин (перш за все в сфері економіки), була понижена за рахунок підвищення ролі адміністративних (владних) актів, у тому числі актів планування. Зміст договорів, що уклалися на підставі планових актів, повинен був відповідати цим актам у повному обсязі.

Домінуючими правовими засобами в цій сфері, як відзначає А.П.Семітко, виступали заборони, зобов'язування й санкції, а панівним типом правового регулювання був абсолютно зобов'язуючий тип, при якому обов'язкам однієї сторони кореспондують обов'язки другої сторони, а в обох є ще додаткові обов'язки: „сигналізувати" органам влади та вищестоящим посадовим особам про випадки невиконання останніх.¹⁰

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що концепція правового регулювання та його механізму базувалася на таких засадах.

По-перше, визнання за правовим регулюванням виключного державного характеру. С.С.Алексеев прямо зазначає, що правове регулювання є, в принципі, державним¹¹, що означає, що воно має виключно зовнішній характер і є іманентним методом централізованого імперативного регулювання (методу субординації). При цьому правове регулювання, як вірно відзначав Й.О. Покровський, здійснюється з єдиного центру, яким є державна влада, яка вказує кожній особі її юридичне місце, її права та обов'язки стосовно державного організму в цілому і стосовно інших окремих осіб.¹²

По-друге, визнання внутрішньої єдності правового регулювання та його механізму, зумовленої єдністю економічного базису суспільства, суспільних відносин, що підлягають правовій регламентації, усієї системи права. Ці ідеологічні за своєю суттю гасла в умовах тоталітарного режиму створювали нездоланні перешкоди навіть для формування ідеї щодо ймовірного існування, крім зовнішнього також і внутрішнього правового регулювання (саморегулювання), значного за обсягом кола суспільних відносин.

По-третє, визнання правової норми, за суттю, єдиним регулятором суспільних відносин, що було пов'язано з тим, що нормативно-правове регулювання вважалося однією з передумов законності. Остання ж розглядалась як відповідність поведінки всіх суб'єктів вимогам загальних масштабів поведінки — нормам права.

По-четверте, визнання правових норм приписними моделями поведінки людей, що програмується державою, а реалізацію права - втіленням правових приписів у життя. За суттю це означає, що і правові норми, і реалізація права зорієнтовані в основному на позитивні зобов'язування –способи регулювання, притаманні методу субординації. За таких умов зрозуміло є відсутність в механізмі правового регулювання такого самостійного юридичного засобу (елементу) як договір.

Слід зауважити, що в межах зовнішнього (державного) регулювання суспільних відносин певна (не самостійна) роль договору в його механізмі цією концепцією все ж таки визнається. Причому ця роль є подвійною.

По-перше, договір розглядається в якості юридичного факту — умови, з якою норми права пов'язують виникнення або зміну правовідносин.

По-друге, - він розглядається і у якості певного типового способу регулювання суспільних відносин, що йменується автономним.

Цей спосіб кваліфікується як відносно самостійне, піднормативне регулювання, що може мати місце при індивідуальній регламентації окремих частин суспільних відносин. Йдеться про випадки, коли норми права надають учасникам правовідносин можливість самим врегулювати ті чи інші умови своєї поведінки (окремі умови договору, що укладається).

Слід підкреслити, що автономне регулювання не є внутрішнім, оскільки, по-перше, можливість його використання за суттю пов'язана з наявністю на це дозволу публічної влади, закріпленого у відповідних диспозитивних нормах права, а по-друге, воно може мати місце лише у межах, установлених публічною владою. З урахуванням дії переважно імперативних норм, роль договору, як регулятора суспільних відносин може бути за таких умов зведена нанівещь.

Докорінні зміни, що відбуваються зараз у всіх царинах суспільного життя в Україні, не оминули і сферу права. Відродження ідеї про об'єктивний характер поділу права на приватне і публічне, повернення до визнання особливої ролі в регулюванні суспільних відносин саме методу (диспозитивного чи імперативного)¹⁵, зумовленого своєрідним взаємо положенням суб'єктів у певних сферах права (юридична рівність чи влада і підкорення) та характером регулювання (здійснення його з єдиного центру чи з безлічі малих центрів, що самовизначаються), наявність у сферах приватного і публічного права власних правових принципів, відповідних правових засобів та правових режимів (загальнодозвільний чи спеціально дозвільний) дають підстави стверджувати, що правове регулювання різноманітних суспільних відносин не може й надалі бути виключно державним (зовнішнім).

Державне (зовнішнє) регулювання мусить бути доповнене внутрішнім регулюванням (саморегулюванням) осіб, а існуючий механізм правового регулювання потребує певних змін, пов'язаних як зі змінами характеру самого регулювання, так і з місцем договору в ньому.

Саморегулювання є властивим царині приватного права, в якій здійснюється децентралізоване регулювання на диспозитивних засадах усіх особистих немайнових та майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності суб'єктів. Своєрідний вираз диспозитивний метод знаходить у сполученні з таким домінуючим у сфері приватного права способом регулювання, яким є дозвіл. Для останнього характерним є не просто міра можливої поведінки, а переважно така, яка полягає у просторі власної поведінки, в можливості проявляти природну активність, реалізувати власний інтерес . Особливе місце в характері правового регулювання в сфері приватного права належить загальним дозволам — відповідним нормативним положенням, що виступають його спрямовуючою та вихідною засадами, які знаходять свій прояв у формулі „дозволено усе, крім того, що прямо заборонено законом”.

Не випадково чинний Цивільний кодекс України (далі ЦК), як кодекс приватного права, закріплює в якості регуляторів цивільних відносин не тільки норма права (акти цивільного зако-

нодавства), а й договори, у тому числі міжнародні, а також звичаї, зокрема, звичаї ділового обороту.

Слід звернути увагу, що ЦК встановлює відповідні правила про співвідношення актів цивільного законодавства з іншими регуляторами цивільних відносин, передбачених ним. При цьому ці правила є неоднаковими.

Так, згідно зі ст.7 ЦК такий регулятор цивільних відносин як звичай, у тому числі звичай ділового обороту, підлягає застосуванню лише у випадку, коли він не суперечить актам цивільного законодавства, або договору.

Що ж стосується такого регулятора цивільних відносин як договір, ЦК в окремих статтях закріплює правила про співвідношення актів цивільного законодавства з міжнародними та індивідуальними договорами.

Чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, визнається частиною національного законодавства України. Більше того, у разі, якщо у чинному міжнародному договорі, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосуванню підлягають правила, встановлені міжнародним договором (ст. 7 ЦК). Отже, міжнародний договір визнається джерелом цивільного права, а його норми - нормами права.

Правила про співвідношення норм права (актів цивільного законодавства) з індивідуальним договором містяться в ст. 6 ЦК. Згідно з нею сторони в договірних відносинах мають право: укладати договори, не передбачені актами цивільного законодавства (йдеться про так звані непонайменовані договори, що відповідають загальним засадам цивільного законодавства, які закріплені в ст. 3 ЦК); врегульовувати в договорах, передбачених актами цивільного законодавства, свої відносини, що не врегульовані зазначеними актами; відступати від положень актів цивільного законодавства і врегульовувати свої відносини на власний розсуд.

Отже індивідуальний договір розглядається ЦК у якості самостійного регулятора цивільних відносин. При цьому йдеться вже не про автономне (піднормативне) регулювання цивільних відносин в межах зовнішнього (державного) регулювання, а про

самостійний вид правового регулювання — саморегулювання цивільних відносин.

Слід зазначити, що ст.6 ЦК надає можливість сторонам договірних відносин відступати від будь-яких імперативних (у теперішньому їх розумінні)¹⁸ правил, закріплених в актах цивільного законодавства, до яких належить і Цивільний кодекс. Таким є загальне правило, яке свідчить про те, що у сфері договірних відносин ЦК відсуває закон на друге місце, віддаючи перевагу договору.¹⁹

З цього загального правила є й винятки. Сторони в договорі не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або, із суті відносин між сторонами.

Отже, відступ в договорі від положень актів цивільного законодавства не може мати місце, коли існує застереження про неможливість зміни конкретного законодавчого припису угодою сторін (правочином). Чинний ЦК таких прикладів не містить.

Крім того, відступ від положень актів цивільного законодавства є неможливим і тоді, коли, хоча в них і не існує прямої заборони на зміну конкретного нормативного припису, але міститься правило про нікчемність (абсолютну недійсність) такий дій. В цьому випадку обов'язковість для сторін нормативного припису впливає з його змісту. При цьому можна вести мову про „непряму заборону" на відступ сторони від положень актів цивільного законодавства. Приклад такої „непрямої" заборони є правило про нікчемність відмови кожної з сторін в договорі доручення від права на відмову від договору у будь-який час (ч.2 ст. 1008 ЦК).

Відступ від положень актів цивільного законодавства не може мати місця і тоді, коли обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає із суті відносин між сторонами. Це положення потребує певних пояснень. Оскільки мова йде про договірні відносини, сутність відносин сторін, на нашу думку, знаходить свій прояв, перш за все, в типі (виді) договору, що укладається. Ось чому застосування (відмова від застосування) сторонами до договору певного типу

(виду) положень актів цивільного законодавства, розрахованих на регулювання відносин, що стосуються інших типів (видів) договорів може спотворювати суть відносин між сторонами.

Нарешті, слід мати на увазі і те, що право сторін на відступ від положень актів цивільного законодавства - це саме право сторін, яким вони можуть скористатися, а можуть і не скористатися. І в цьому сенсі саморегулювання суспільних відносин — це теж право сторін. Якщо ж сторони відмовляються від саморегулювання, вони погоджуються на зовнішнє (державне) регулювання відносин між ними і в цих випадках для регулювання договірних відносин застосовуються відповідні приписи актів цивільного законодавства.

Таким чином, у сфері приватного права може мати місце як зовнішнє (державне) регулювання, так і внутрішнє регулювання відповідних суспільних відносин. При зовнішньому (державному) регулюванні суспільних відносин укладення договору в механізмі правового регулювання виконує функцію юридичного факту, а регулятором суспільних відносин виступають норми права. При саморегулюванні договір виконує функцію не тільки юридичного факту, а й регулятора відповідних суспільних відносин. При цьому є всі підстави розглядати індивідуальний договір як джерело цивільного права та одну з форм вираження права. За таких умов норми договору повинні вважатися нормами цивільного права.

З урахуванням викладеного, слід дійти висновку і про те, що у сфері приватного права імперативні норми, що містяться в актах цивільного законодавства, мають внутрішню диференціацію і поділяються на два види: абсолютно-імперативні норми та відносно - імперативні норми. Перші не можуть змінюватися сторонами і виключають можливість саморегулювання, другі — можуть змінюватися сторонами і забезпечують внутрішнє регулювання сторонами своїх відносин за власним розсудом.

Література

1. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. - М.: Госюриздат. - 1961.- 271с.
2. Кечемян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. М: Изд-во АН СССР. - 1958. -С.31: Пионковский А.А. К вопросу

о взаимоотношении объективного и субъективного права // Советское государство и право. - 1958. - № 5 . - С.28

3. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования. - М.: Юрид. лит. -1966. - 186 С.

4. Горшенев В.М.Способы и организационные формы правового регулирования в соц. обществе. -М:Юр.лист - 1972.- 258с.

5. Явич Л.С.Общая теория права. -Л.:Изд-во ЛГУ.-1978. - 285 С.

6. Иванов В.В.Общие вопросы теории договора. - М.: УРСС. - 2000, -160 С.

7. Алексеев С.С.Вказ. роб. - С.33-34

8. Так само. С.30

9. Так само. С.113

10. Цитується за роботою С.С.Алексеева Право. Опыт комплексного исследования. - М.: Статут. -1999.-С.512

11. С.С.Алексеев. Механизм правового регулирования. - М.: Юрид. лит. -1966. - С.6-7

12. Й.А.Покровский. Основные проблемы гражданского права. - М.: Статут. -1998. С.38

13. Алексеев С.С. Теория права: Учебник.- М.:БЕК. - 1994. -С.118

14. Азімов Ч.Н. Поняття і зміст приватного права //Вісник академії правових наук України. - 1998. №3. - С.50-58; Плавич И. Исследование проблемы соотношения частного и публичного права // Актуальные проблемы политики . - Одесса, 1999.-Вып. 5.-С.195-200;

15. Колодій А.М. Принципи права України. - К. : Юрінком-Інтер.- 1998. - С.57-72; Харитонов Є. Харитонова О. До питання про значення дихотомії „приватне право-публічне право" //Вісник Академії правових наук України. - 2000. - №2 . - С.83-8

16. Алексеев С.С. Право. Опыт комплексного исследования. - М.: Статут. - 1999, - С.45 ¹ Сібільов М.М.Загальна характеристика сфери приватного права // Вісник Академії правових наук України, -2001. - №2. С- 123-134.С.

17. Алексеев С.С. Теория права: Учебник. - М.: БЕК.-1994. - С. 158.

18. Ромовська З.В. Проблеми загальної теорії права у проект Цивільного кодексу України // Кодифікація приватного (цивільного) права України/ За ред. А. Довгерта. - К.: Український центр правничих студій.-2000.-С.41.

УДК (347.77;347.78): 343(477+470)

Харченко В.Б.

кандидат юридических наук,
доцент кафедры права
Сумского государственного
университета

Уголовно-правовая охрана прав на результаты интеллектуальной деятельности в правоприменительной практике и доктрине уголовного права Российской Федерации и Украины

Уголовное законодательство Российской Федерации и Украины долгое время составляли единое целое, так как установление основ уголовного законодательства, в соответствии с Конституцией СССР, было отнесено к ведению Союза ССР¹. Те же подходы существовали применительно к науке уголовного права как единого советского уголовного права, которое есть волей всего советского народа, выраженной в юридических нормах [4, 3]. Данное обстоятельство, безусловно, являлось позитивным по своей сути, поскольку объединяло направленные на развитие и совершенствование общего уголовного законодательства усилия ученых-криминалистов не только УССР и РСФСР, но и всех союзных республик.

Уже более шестнадцати лет уголовное законодательство РФ и Украины развивается параллельно, но достаточно самостоятельно одно от другого. Следует признать опережение по большинству вопросов развития уголовного законодательства РФ, что обусловлено целым рядом объективных (опережение принятия новой Конституции и нового Уголовного кодекса) и субъективных факторов, рассмотрение которых не является целью данной работы. Однако такое опережение прослеживается не по всем направлениям. Так, первое монографическое исследование вопросов уголовно-правовой охраны авторского права и смежных прав в Украине было проведено в 1996 году [23], в то время как аналогичная тематика в

¹ Общесоюзное уголовное законодательство состояло из Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик, Закона об уголовной ответственности за государственное преступление, Закона об уголовной ответственности за воинские преступления и некоторых других общесоюзных законов.

уголовном праве РФ нашла свое освещение только пять лет спустя [5].

Стратегия Украины, направленная на адаптацию национального законодательства к правовой системе Европейского Союза (*acquis communautaire*) [15] определила динамику развития уголовно-правовой защиты прав интеллектуальной собственности¹, хотя и носила в ряде случаев поспешный характер. В то же время уголовно-правовая сфера Европейского Союза оставляет за государствами-членами право на применение национального уголовного законодательства на условиях, которые в каком-либо случае делают наказание эффективным, пропорциональным и действующим [3, 21-42]. Статья 61 Соглашения по торговым аспектам прав на интеллектуальную собственность (Соглашение TRIPS) лишь определяет, что государства-члены предусматривают уголовные процедуры и штрафы, которые применяются, по крайней мере, в случаях намеренной подделки товарных знаков или нарушения авторского права, совершенных в коммерческих масштабах [14, 443-456].

Интенсивное совершенствование соответствующих норм уголовного законодательства Украины в отношении охраны результатов интеллектуальной деятельности² не могло не повлечь за собой определенного несовершенства права, отсутствия в нем того, что должно быть необходимым его компонентом [9, 92]. Это касается определения родового (видового, группового) объекта преступлений в сфере интеллектуальной деятельности (собственности) наукой уголовного права и законодательством как Украины, так и Российской Федерации. Общепринятым является восприятие вопросов объекта преступления, соотношения понятий “объект уголовно-правовой охраны”, “объект преступления”, “объект преступного посягательства (воздействия)” как исключительно научных категорий, предметов научных споров, которые не имеют практическо-

¹ Автор разделяет мнение ведущих украинских ученых-цивилистов, что название Раздела VII части 4 ГК РФ “Права на результаты интеллектуальной деятельности и средства индивидуализации” является намного удачнее, чем Книги 4 ГК Украины. “Право интеллектуальной собственности”, так как применение термина “собственность” в отношении результатов интеллектуальной деятельности достаточно часто обуславливает ошибочное толкование содержания данного института.

² С 2001 года в соответствующие статьи, регламентирующие ответственность за нарушение прав интеллектуальной собственности, изменения и дополнения вносились девять раз.

го применения и находятся в теоретической плоскости науки уголовного права.

Безусловно, вопросы объекта преступления были и остаются одними из наиболее спорных. По мнению автора, разнообразие подходов к определению объекта преступления обусловлено, в первую очередь, необходимостью его установления исходя из традиционных подходов к уголовно-правовой характеристике состава конкретного преступления или группы преступлений по их элементам: объект, объективная сторона, субъективная сторона, субъект. Дискуссионность данного вопроса также обусловлена и той системно-определяющей функцией, которая возложена на объект преступления как критерий систематизации Особенных частей уголовного закона РФ и закона об уголовной ответственности Украины.

Именно поэтому собственную позицию по данному вопросу имеет почти каждый ученый в области уголовного права. В свою очередь, многообразие и многоплановость общественных отношений, благ, социальных ценностей, прав, свобод¹, а также исторических и современных концепций объекта преступления в теории уголовного права дают практически неограниченную возможность выбора определенной позиции в отношении объекта того или иного конкретного преступления или группы преступлений.

В то же время при осуществлении досудебного производства и отправлении правосудия вопросам установления объекта, как правило, должного внимания не уделяется. Объект воспринимается как что-то само собой разумеющееся, раз и навсегда данное и всегда имеющее место при совершении общественно опасного деяния, предусмотренного уголовным законом. Именно поэтому доказыванию подвергается, как правило, лишь предмет преступления (если он характеризует конкретный состав). Объект же в большинстве случаев самостоятельному установлению и исследованию не подвергается.

Изложенное в полной мере относится к преступлениям, предусмотренным статьями 146 “Нарушение авторских и смежных прав”²

¹ Не имея возможности дискутировать по этому вопросу в пределах настоящей статьи, автор перечисляет данные категории в произвольном порядке.

² В международных соглашениях и нормативно-правовых актах, а также в национальном гражданском законодательстве РФ и Украины термин “авторское право” всегда употребляется в единственном числе. УК РФ до настоящего времени в

и 147 “Нарушение изобретательских и патентных прав” УК РФ [24] (соответственно 176 и 177 УК Украины). Установление факта незаконного использования объектов авторского права или смежных прав, прав промышленной собственности (на изобретение, полезную модель, промышленный образец)¹, причинение деянием крупного ущерба (в УК Украины – ущерба в значительном размере), наличия умысла виновного и его соответствие признакам субъекта указанных преступлений, рассматриваются как необходимое и достаточное условие квалификации содеянного по указанным статьям УК, а также вынесения обвинительного приговора суда.

При этом судебная практика полностью игнорирует место указанных составов в системе Особенной части УК РФ и Украины. По действующему законодательству, указанные статьи отнесены к главе 19 “Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина” раздела VII “Преступление против личности” УК РФ² и, соответственно, к разделу V “Преступления против избирательных, трудовых и других личных прав и свобод человека и гражданина” Особенной части УК Украины.

Указанное местонахождение рассматриваемых составов преступлений было определено еще в Основах уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик, принятых Верховным Советом СССР в 1958 году. Следуя Основам, уголовные кодексы РСФСР и УССР 1960 годов отнесли нарушение авторских прав и прав на изобретение или рационализаторское предложение к главам IV Особенных частей уголовных законов, которые имели тождественное название: “Преступления против политических и трудовых прав граждан”. Такой подход был продиктован содержанием соответствующих положений советского гражданского права, которое рассматривало авторскую и изобретательскую деятельность

отношении авторского права употребляет множественную форму “авторских прав”, что является нарушением принципа единства терминологий в различных отраслях права.

¹ Статья 177 УК Украины, помимо указанных результатов интеллектуальной деятельности, предусматривает топографию интегральной микросхемы, сорт растения и рационализаторское предложение.

² А.В. Наумов относит рассматриваемые нарушения к группе преступлений против социальных прав и свобод, а также указывает, что конституционные права и свободы именно человека и гражданина являются непосредственным объектом этих посягательств (Словарь по уголовному праву / Отв. ред. проф. А.В. Наумов. М.: Изд-во БЕК, 1997. С.434-436.).

только как часть прав советских граждан на труд. Института прав интеллектуальной собственности в современном его понимании в то время не существовало и не могло существовать. Советское государство предусматривало возможность использования данных результатов фактически по своему усмотрению, оставляя авторам и изобретателям лишь личные неимущественные права. Ответственность за нарушение права авторства на научное, литературное, музыкальное или художественное произведение была предусмотрена частью 1 ст. 141 УК РСФСР (ст. 136 УК УССР), а за нарушение прав авторства на изобретение или рационализаторское предложение – частью 2 ст. 141 УК РСФСР (ст. 137 УК УССР). Хотя и утверждалось, что при совершении этих преступлений “...не только нарушаются авторские права граждан, но и затрагиваются имущественные интересы личности” [4, 387], фактически это предусматривало лишь право на вознаграждение автора со стороны государства за использование его произведения, изобретения или рационального предложения.

В настоящее время институт прав на результаты интеллектуальной деятельности претерпел кардинальные изменения и приобрел одно из важнейших значений не только для гражданского законодательства двух стран, но и для построения цивилизованных рыночных отношений, обеспечения социальной ориентации экономики, инновационного социально-экономического развития, а также межгосударственного сотрудничества в рамках СНГ, ЕС и ВТО.

Указанное было учтено законодательствами наших стран в части существенного изменения круга деяний, образующих рассматриваемые преступления, и установлении уголовной ответственности в первую очередь за нарушения исключительных имущественных прав, а лишь затем - личных неимущественных (права следования, права доступа и другие), и только в случае причинения крупного (значительного) ущерба.

Вместе с тем требует уточнения круг лиц, которые по законодательству РФ и Украины могут обладать исключительным имущественным правом и личными неимущественными правами на результаты интеллектуальной деятельности. В соответствии со статьей 1228 ГК РФ право авторства, право на имя и иные личные неимущественные права могут принадлежать только гражданину, творческим трудом которого создан такой результат. Они неотчуждаемы и непереда-

ваемы, отказ от этих прав ничтожен. Исключительное же право, являющееся имущественным правом, может принадлежать как гражданину, так и юридическому лицу (правообладателям), которые вправе использовать такой результат по своему усмотрению любым не противоречащим закону способом (ст. 1229 ГК РФ). Эти положения указывают на две самостоятельные группы правообладателей: 1) граждане и 2) юридические лица.

В юридической литературе РФ [6, 315-316] и Украины [12, 352-353] утверждается, что преступления, предусмотренные статьями 146 и 147 УК РФ (176 и 177 УК Украины), посягают на провозглашенную Конституциями двух стран охрану интеллектуальной собственности (ч. 1 ст. 44 Конституции РФ и ст. 54 Конституции Украины).

Действительно, часть 1 ст. 44 Конституции РФ гласит: “Каждому гарантируется свобода литературного, художественного, научного, технического и других видов творчества... Интеллектуальная собственность охраняется законом”. Однако следует акцентировать внимание на том, что данная норма предусмотрена в главе 2 “Права и свободы человека и гражданина”, а термин “каждому” предполагает такое его содержание: “Каждому человеку и гражданину гарантируется...”. На это указывает и общепризнанная трактовка понятий “человек” и “гражданин” в истории русского языка [2, 190, 707].

О таком понимании конституционных прав и свобод свидетельствуют и систематизации объектов преступлений, предусмотренных разделом V Особенной части УК в науке уголовного права Украины. Практически все авторы определяют родовым объектом данной группы преступлений конституционные права и свободы именно человека и гражданина [1, 80-83; 7, 209; 8, 98-99; 16, 355-358]. Некоторые авторы даже выделяют обязательный признак – потерпевшего. По их мнению, при нарушении авторского права и смежных прав потерпевшим может быть только физическое лицо (автор, исполнитель произведения, изготовители фонограмм или видеogramм), а также их наследователи и физические лица, которым на законных основаниях были переданы права на эти объекты [13, 391, 392]. Исключением является позиция С.Я. Лыховой, которая обоснованно делает вывод, что составы деяний посягающих на результаты интеллектуальной деятельности находятся за пределами

родовых объектов преступлений против избирательных, трудовых и других личных прав и свобод человека и гражданина (раздела V Особенной части УК Украины) [10, 160-162]. М.И. Хавронюк данные составы преступлений также не считает посягательствами на личные права и свободы человека и гражданина [22, 180].

Неоспоримо то, что преступления, предусмотренные статьями 146 и 147 УК РФ, а также аналогичные нормы УК Украины имеют место только в случае нарушения права на результаты интеллектуальной деятельности физического лица. В то же время из 271 преступления, связанного с нарушением авторского права и смежных прав, которые были выявлены в Украине в течение 2006 года, значительное большинство (более 80%) были совершены в отношении правообладателей – юридических лиц (корпорации по разработке программного обеспечения, звукозаписывающие организации, организации вещания и т.п.). Правоприменительная практика Российской Федерации свидетельствует о таких же результатах. Только в 2006 году рынок “пиратского” программного обеспечения в странах с развитой экономикой составил 22 миллиарда долларов США, а в странах с растущей экономикой – 18 миллиардов. По уровню “пиратства” программного обеспечения Украина занимает четвертое место в Европе (почти 85%), а РФ – седьмое (80%) [11].

Это позволяет утверждать, что в Российской Федерации и в Украине составы преступлений, посягающие на результаты интеллектуальной деятельности правообладателей – юридических лиц (статьи 146, 147 УК РФ и 176, 177 УК Украины), в настоящее время применяются по аналогии¹, а именно, по признаку сходства общественно опасных деяний по родовому (видовому) объекту [17, 29-30]. В связи с этим следует напомнить, что в настоящее время в уголовном праве действует принцип *nullum crimen sine lege* (нет преступления без указания на него в законе). Кроме того, объект преступления является обязательным, общим, основным, необхо-

¹ В соответствии со ст. 16 УК РСФСР 1926 года: “Если то или иное общественно опасное деяние прямо не предусмотрено настоящим Кодексом, то основание и пределы ответственности за него определяются применительно к тем статьям Кодекса, которые предусматривают наиболее сходные по роду преступления...”. См.: Якубович М.И., Кириченко В.Ф. Советское уголовное право (Общая и Особенная части) / Под ред. проф. В.Д. Меньшагина. М.: Государственное изд-во юрид. лит. 1958. С.48-50.

димым признаком любого состава преступления. Его отсутствие в любом случае исключает состав преступления [18, 71].

Таким образом, по нашему мнению, вполне возможно констатировать следующее:

Во-первых, лица, осуждённые по статьям 146 и 147 УК РФ (176 и 177 УК Украины) за посягательство на результаты интеллектуальной деятельности, правообладателями которых являются юридические лица, осуждены незаконно, так как в отношении их уголовный закон был применен по аналогии.

Во-вторых, уголовные законодательства РФ и Украины в настоящее время не содержат норм, предусматривающих ответственность за нарушение прав на результаты интеллектуальной деятельности, правообладателями которых являются юридические лица, то есть имеется существенный пробел права.

В-третьих, не обеспечив национальным законодательством соответствующей охраны прав на результаты интеллектуальной деятельности, которая согласуется с общепризнанными на международном уровне подходами, Российская Федерация и Украина не могут в ближайшее время претендовать на вхождение в ВТО и ЕС.

В-четвёртых, законодателям Российской Федерации и Украины, а также учёным-криминалистам двух стран следует наконец-то воспринять тезис, обоснованный более десяти лет назад [23, 175] и опробованный правоприменительной практикой целого ряда европейских стран [21, 251-255; 19, 87-92; 20, 166, 167], что преступления в сфере интеллектуальной собственности образуют свою обособленную самостоятельную группу преступных посягательств, объединённых единым родовым объектом, имеющих право на свое обособленное, самостоятельное место в системе Особенной части уголовного закона¹.

¹ По нашему мнению, наиболее приемлемо включение данной группы преступлений в раздел VIII УК РФ главой 22-1 или 22-А "Преступления в сфере интеллектуальной деятельности и средств индивидуализации". В УК Украины было бы логично и правильно включить самостоятельный раздел VII-1 или VII-А "Преступления в сфере интеллектуальной собственности". Термин "в сфере" более желателен, так как ряд посягательств может быть совершен и самими правообладателями.

Література

1. *Гуторова Н. А.* Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. – Харьков: “Одиссей”, 2003. – 320 с.
2. *Даль В. И.* Толковый словарь русского языка. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 736 с.
3. *Жданов Ю. Н., Лаговская Е. С.* Европейское уголовное право. Перспективы развития. – М.: Международные отношения, 2001. – 232 с.
4. *Загородников Н. И.* Советское уголовное право. Общая и Особенная части. – М.: “Юрид. лит.”, 1976. – 527 с.
5. *Коваленко А. А.* Уголовно- правовая охрана авторских и смежных прав: Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М., 2001. – 202 с.
6. Комментарии к Уголовному кодексу Российской Федерации: Научно-практический комментарий / Отв. ред. В.М. Лебедев. – М.: Юрайт-М. 2001. – 736 с.
7. *Коржанський М. Й.* Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. – К.: Атіка. 2002. – 640 с.
8. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К.: Юридична думка. 2004. – 655 с.
9. *Лазарев В. В.* Понятие пробелов в праве // Советское государство и право. – 1967. – № 4.
10. *Лихова С. Я.* Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія. – К.: ВПЦ “Київський університет”. 2006. – 573 с.
11. Материалы круглого стола “Роль государства, бизнеса и общестственности в решении проблем защиты авторских прав”. Харьков. – 2007. – 14 сентября.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С. С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – 966 с.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Атіка. 2003. – 1054 с.
14. Основы интеллектуальной собственности. – К.: Изд-кий дом «Ин Юре», 1999. – 600 с.
15. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу: Закон України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. 2004. – № 29. – Ст. 367.
16. *Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. Ф.* Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій. – К.: Вид-во ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 496 с.
17. Сборник действующих постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924-1951 г.г. – М., 1952. – 272 с.

18. Уголовное право УССР. Общая часть / Под ред. В. В. Сташица, А. Ш. Якупова. – К.: “Вища школа”. 1984. – 384 с.
19. Уголовный кодекс Испании. Под редакцией и с предисловием д.ю.н., проф. Н. Ф. Кузнецовой и д.ю.н., проф. Ф.М. Решетникова. – М.: Изд-во ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с.
20. Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. – М.: Изд-во «Зерцало», 2000. – 208 с.
21. Уголовный кодекс Эстонской республики / Науч. ред. и перевод с эстонского В. В. Запелалова; вступ. статья канд. юрид. наук. доц. СПбГУ Н.И. Мацнева – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 262 с.
22. *Хавронюк М. І.* Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. – К.: Істина, 2004. – 504 с.
23. *Харченко В. Б.* Уголовно-правовая охрана авторского права и смежных прав: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Университет внутренних дел МВД Украины. – Х., 1996. – 216 с.
24. <http://ntc.duma.gov.ru/bpa/searchrun.phtml>

ЕКОНОМІКА

УДК 65.012.12

Бочарников А.П.

кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой учета и аудита
ХЭПУ

Стратегический контроллинг, как инструмент диагностики банкротства

На современном этапе завершения реформирования системы бухгалтерского учета в Украине, когда субъекты хозяйствования практически используют международные стандарты финансовой отчетности, весьма важным и неотложным является поиск новых подходов и современных методов управления финансовым состоянием предприятия на основе оценки и моделирования текущих и долгосрочных финансово-экономических показателей.

Именно таким инструментом интегрирования (комплексно-го) управления деятельностью предприятия является контроллинг. Система контроллинга, как целостная концепция управления финансово-экономическими процессами, основывается на учетной информации. Именно в учете формируется база данных, определяется содержание, проводится оценка и отбор параметров, используемых для характеристики количественного и качественного состояния исследуемых явлений.

Рассматривая контроллинг, как инструмент диагностики банкротства, следует отметить, что он обеспечивает методическую и инструментальную базу поддержки основных функций менеджмента: планирования, управления и контроля экономических показателей и обоснования их оптимальных значений.

Стратегический контроллинг предусматривает разработку долгосрочных значений экономических показателей, обеспечивающих антикризисное состояние предприятия на основе анализа, оценки и планирования показателей текущей деятельности предприятия (оперативный уровень) и среднесрочного прогноза (тактический уровень).

Информационной базой контроллинга является управленческий (внутрихозяйственный) и финансовый учет (внешний) учет, как основные составляющие бухгалтерского учета. Поскольку информация в бухгалтерском учете формируется по результатам свершившихся в прошлом событий, то она используется специалистами по контроллингу, прежде всего для анализа динамики и оценки отклонений фактической величины показателей финансового состояния от их уровня, предусмотренного бизнес-планом. Информационная база контроллинга и его взаимосвязь с управленческим и финансовым учетом приведена на рис.1.

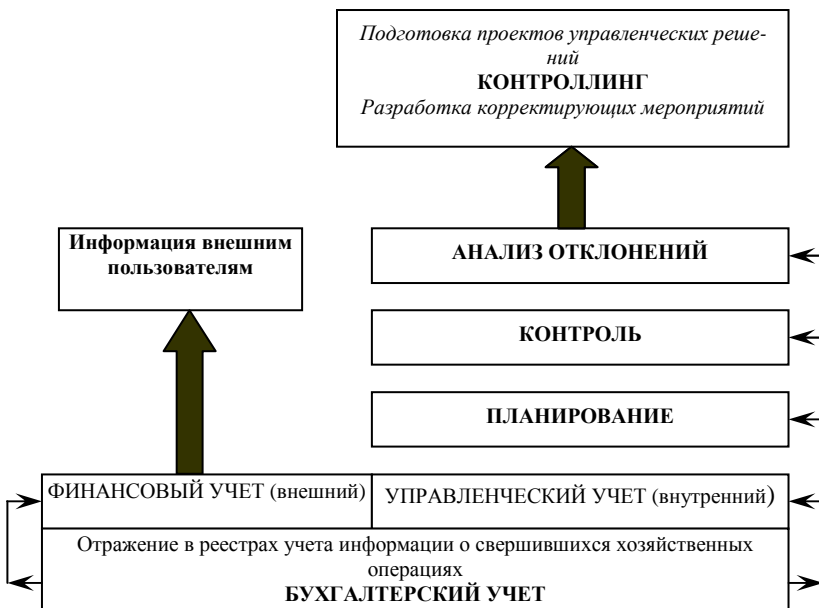

Рис.1. – Информационная база контроллинга финансового состояния предприятия

Диагностика банкротства представляет собой систему целевого контроллинга, направленного на выявление параметров кризисного развития предприятия, генерирующих угрозу его банкротства в будущем.

Закон Украины «О восстановлении платежеспособности должника или признании его банкротом» от 14.05.92г. № 2343-ХП (далее – «Закон о банкротстве») трактует банкротство, как признан-

ную судом неспособность должника восстановить свою платежеспособность и удовлетворить признанные судом требования кредиторов только посредством ликвидационной процедуры.

Существует множество методик проведения диагностики банкротства, отличающихся объектами наблюдения, этапами проведения анализа, набором показателей, при помощи которых определяется финансовое состояние предприятия.

В Украине на государственном уровне разработана и используется на практике методика диагностики банкротства украинских предприятий. Это методические рекомендации по выявлению признаков неплатежеспособности предприятия и признаков действий по сокрытию банкротства, фиктивного банкротства или доведения до банкротства, утвержденные приказом Минэкономки Украины № 10 от 17.01.2001г.(далее –Методические рекомендации).

Методические рекомендации определяют три степени неплатежеспособности предприятия: текущую, критическую и сверхкритическую.

Для того, чтобы определить степень неплатежеспособности рассчитывают коэффициент обеспечения собственными средствами и коэффициент покрытия.

Коэффициент обеспечения собственными средствами характеризует наличие собственных оборотных средств предприятия, необходимых для его финансовой устойчивости и определяется следующим образом:

$$K_{об} = \frac{\text{строка 380 формы №1} - \text{строка 080 формы №1}}{\text{строка 260 формы №1}}.$$

Нормативное значение коэффициента обеспечения – 1,5.

Коэффициент покрытия характеризует достаточность оборотных средств предприятия для погашения своих долгов и определяется по формуле:

$$K_n = \frac{\text{строка 260 формы №1}}{\text{строка 620 формы №1}}.$$

Нормативное значение коэффициента покрытия - 1,5.

Для своевременного определения формирования неудовлетворительной структуры баланса у прибыльно работающего предприятия, способной в перспективе привести к появлению призна-

ков текущей, критической, а затем и сверхкритической неплатежеспособности, необходимо проводить систематический экспресс-анализ финансового состояния предприятия. Такой анализ в соответствии с Методическими рекомендациями проводится с помощью коэффициента Бивера, который рассчитывается следующим образом:

$$K_b = \frac{\text{Чистая прибыль} - \text{Амортизация}}{\text{Долгосрочные обязательства} + \text{Текущие обязательства}} =$$

$$= \frac{\text{строка 220 формы №2} - \text{строка 260 формы №2}}{\text{строка 480 формы №1} + \text{строка 620 формы №1}}$$

В Методических рекомендациях предлагается в числителе данной формулы использовать разность между чистой прибылью и амортизацией предприятия. Попробуем разобраться, какой экономический смысл вложили разработчики Методических рекомендаций в этот показатель. С допустимой долей упрощения можно сказать, что в данном документе предлагается из разности доходов и расходов (уже включающих в себя амортизацию) еще раз вычитать расходы (их часть в виде амортизации). Исчисленный таким образом показатель не имеет никакой экономической интерпретации, к тому же практически нет предприятий, у которых числитель при таком алгоритме его расчета имел бы положительное значение. В этой связи при расчете значения коэффициента Бивера в числителе необходимо использовать не разницу между чистой прибылью и амортизацией, а сумму чистой прибыли и амортизации. Такой показатель имеет конкретный экономический смысл и в финансовом менеджменте он носит название потока денежных средств.

Кроме того, коэффициент Бивера не является показателем «изобретенным» разработчиками Методических рекомендаций - его широко используют как отечественные, так и зарубежные финансовые аналитики.

В Методических рекомендациях указано, что если значение этого показателя в течение длительного времени (1,5 – 2 года) не превышает 0,2, то это свидетельствует о формировании неудовлетворительной структуры баланса. Рекомендуемое значение коэффициента Бивера по международным стандартам находится на интервале 0,17- 0,4.

В зарубежной практике для оценки риска банкротства предприятий в рамках экспресс-анализа финансового состояния предприятия широко используют также модель известного западного экономиста Э.Альтмана, разработанную им в 1968 году. Знаменитый **Z**-счет Альтмана представляет пятифакторную модель, рассчитанную по данным о банкротстве 33 американских компаний.

Сопоставление данных, полученных для ряда стран, показывает, что веса в **Z**-свертке сильно разнятся не только от страны к стране, но и от года к году в рамках одной страны (можно сопоставить выводы Альтмана о положении предприятий США за 10 лет анализа). Получается, что **Z**-методы Альтмана не обладают устойчивостью к вариациям в исходных данных. Статистика, на которую опирается Альтман и его последователи, возможно, и репрезентативна, но она не обладает важным свойством статистической однородности выборки событий. Иными словами, подход Альтмана можно применять только как вспомогательный инструмент диагностики банкротства. При этом, конечные выводы должны делаться на основе приемов и методов стратегического контроллинга финансово-хозяйственной деятельности предприятия.

Z-модель Альтмана математически может быть представлена следующим образом:

$$Z = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1X_5,$$

где **Z** -интегральный показатель уровня угрозы банкротства:

X_1 – отношение собственного оборотного капитала к сумме всех активов предприятия;

X_2 – отношение нераспределенной прибыли к сумме всех активов;

X_3 – уровень доходности активов;

X_4 – коэффициент финансового риска;

X_5 – коэффициент оборачиваемости активов.

Значения показателя вероятности банкротства приведены ниже:

Значение показателя «Z»	Вероятность банкротства
До 1,8	Очень высокая
1,81 – 2,7	Высокая
2,71 – 2,99	Возможная
3 и выше	Очень низкая

Возможность практического использования **Z** - модели Алтмана во многом зависит от методов и приемов отбора, оценки и агрегирования показателей финансовой стабильности предприятия. При этом стратегический контролинг обеспечивает необходимую и достаточную репрезентативность модулируемых показателей.

Література

1. Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств: Навч. посібн.- К.:Знання,2000-378с.
2. Грюнинг Х., Корн М.. Международные стандарты финансовой отчетности.- Вашингтон: Всемирный банк, 1999.- 250 с.

УДК 65.012.12

Бочарникова Я.А.старший преподаватель кафедры
учета и аудита ХЭПУ**Бенчмаркингový проект компании и методические аспекты
его внедрения**

Сегодня украинские менеджеры как никогда остро ощущают потребность в сравнительном анализе методик и инструментов ведения бизнеса для своевременного реагирования на тенденции рынка и формирования конкурентоспособных стратегий. В данной статье речь пойдет о том, каким образом реализовать собственный бенчмаркингový проект.

Суть бенчмаркингového проекта можно представить на примере разработки стратегий компании. Во-первых, для того, чтобы отобрать направление деятельности, разместить ресурсы и выявить связь между направлениями своей деятельности, компания должна понимать особенности своей отрасли. Поэтому отраслевой анализ чаще всего является первой ступенью к разработке стратегии. Следующий этап - анализ конкуренции. После того, как получены результаты отраслевого анализа и анализа конкурентов, следует разработка стратегии. Какова же здесь роль бенчмаркинга и его суть? В мировой практике бенчмаркинг используется не только для формулирования стратегии и решения менее комплексных задач: снизить производственные затраты, увеличить эффективность процесса реализации продукции, рационализировать организационную структуру и т.д., но и как альтернативный метод стратегического планирования: не от достигнутого, а по достижениям конкурентов (т.е. ориентиром при разработке стратегических планов будут не собственные достижения, а лучшая практика конкурентов).

Бенчмаркинг, как система усовершенствования результативности работы компании, является процессом, а не простым набором единовременных действий по усовершенствованию. Стандартный процесс бенчмаркинга, отражающий коллективную мудрость и 20-летний опыт многих управленцев-практиков в различных точках земного шара представлен на рисунке 1.

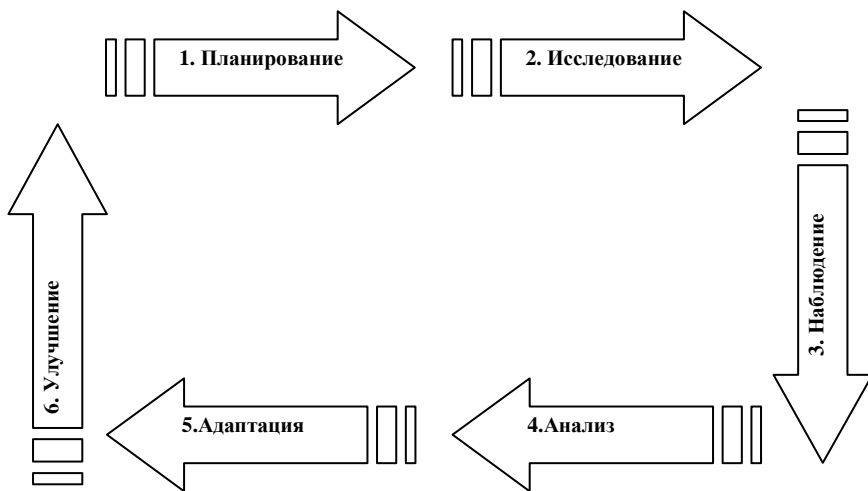

Рисунок 1. – Этапы реализации бенчмаркингвого проекта

1-й этап. Планирование проекта

Для осуществления результативного бенчмаркингвого проекта, в первую очередь, должна быть сформирована команда бенчмаркинга, которая в результате должна:

- определить степени воздействия рынка на успешность функционирования компании;
- определить критические факторы успеха функционирования на рынке;
- выделить критические процессы, связанные с реализацией критических факторов успеха;
- установить, что не существует несоответствия между целью проведения бенчмаркинга и основными целями компании;
- определить, какая информация необходима, и каким образом она может быть собрана.

Так, была выявлена потребность в информации о наиболее эффективной схеме протекания критических процессов. Эти данные (схемы, реализуемые лучшими предприятиями мира в этой отрасли, методологии достижения показателей результативности) могут быть получены в одной из бенчмаркингговых организаций.

2-й этап. Исследование

На втором этапе перед командой бенчмаркинга ставятся следующие цели:

- определение системы показателей (ключевых факторов успеха, индикаторов результативности и других необходимых характеристики процесса);
- идентификация кандидатов в партнеры (компании, чья практика может быть использована в качестве benchmark - «базы») по бенчмаркингу;
- сбор интересующих данных.

3-й этап. Наблюдение, сбор информации

Этот этап включает в себя посещение бенчмаркинговой командой организации-партнера (изучение объекта бенчмаркингового сравнения). В нашем случае была изучена постановка у партнера таких процессов как «Маркетинг, сбыт и послепродажный сервис», «Идентификация потребностей потребителей/ Мониторинг удовлетворения потребностей потребителя», а также инструменты и методологии, используемые для достижения целевых индикаторов результативности бизнеса.

4-й этап. Анализ

Этот этап выдвигает высочайшие требования к творческим и аналитическим способностям участвующих в процессе бенчмаркинга. Анализировать - значит не только осознавать сходства и различия, но и понимать взаимосвязи. Кроме того, необходимо выявить воздействия, которые могут осложнить сравнения и фальсифицировать результаты.

После суммирования и интерпретации данных, бенчмаркинговая команда выявляет и анализирует «дельту» между критическими процессами и аналогичными процессами компании-партнера, построив прогноз «поведения дельты». В завершении ставят новые целевые установки результативности процессов (индикаторов).

Чтобы форсировать «дельту» бенчмаркинга, необходимо предпринять стратегические решения в дополнение к операционным усовершенствованиям.

5-й этап. Адаптація

Руководствуясь тем, что бенчмаркинг, как техника усовершенствования процесса, требует той же структуры управления изменениями, в которой нуждаются все усовершенствования, бенчмаркиговая команда предпринимает следующие действия. Во-первых, о результатах бенчмаркинга информируют всех сотрудников, в той или иной степени вовлеченных в проект, т.е. сотрудников подразделений, задействованных в реализации критических процессов. Во-вторых, разработана программа по внедрению усовершенствований, расписаны роли в реализации этой программы и назначены ответственные лица за реализацию программы усовершенствований (собственники реорганизуемых процессов).

Лучшие результаты от внедрения бенчмаркинга были в тех организациях, которые экстраполировали и обобщали результаты бенчмаркигового тестирования в несколько основных принципов.

Адаптация результатов бенчмаркинга может стать достаточно трудным шагом. Никакие две организации не могут быть абсолютно идентичны, поэтому позаимствованные у партнера по бенчмаркингу идеи усовершенствования работы процесса и великолепно себя показавшие в работе компании-партнера, будут давать отличающиеся результаты. Во избежание этого рекомендуется выбирать только те стратегии, которые учитывают обратную связь, и, значит, дают возможность убедиться, что рекомендации действенны и на другом предприятии. Выбранные стратегии затем должны быть разобраны и на оперативном уровне.

6-й этап. Улучшение

Ключевая задача этого этапа процесса бенчмаркинга состоит в том, чтобы выбрать те элементы процессов, перенятые методологии и инструменты, которые содержат элемент непрерывного усовершенствования. Вторая задача внедрения состоит в том, чтобы вынести бенчмаркинг за пределы специализированных групп (бенчмаркиговой команды и работников, задействованных в реализации критических процессов), подключить все процессы и всех сотрудников компании.

Принятие решения о вынесении бенчмаркинга на уровень всей компании обусловлено пониманием того, что любые методы и процессы подвергаются постоянным изменениям. То, что еще

недавно было наилучшими достижениями, скоро может стать стандартом или даже опуститься ниже него. А для этого необходимо регулярно проверять, имеют ли еще силу выявленные наилучшие практики. Заключительным шагом бенчмаркингвого проекта компании является планирование следующего проекта бенчмаркинга.

Уроки, полученные в результате предыдущего проекта бенчмаркинга компании, послужили источником для непрерывного усовершенствования процесса бенчмаркинга в организации. Затраты на повторный бенчмаркингвый цикл значительно снизились, так как:

- бенчмаркингвой командой было произведено детальное и систематизированное документирование всех прежде собранных сведений по методологии бенчмаркинга;
- сотрудники компании обучились и прониклись доверием к такому инструменту, как бенчмаркинг;
- были завязаны контакты со сравниваемыми предприятиями, которые можно поддерживать посредством регулярного обмена;
- были идентифицированы важные источники информации, созданы базы данных.

Как мы увидели, бенчмаркинг способен связать каждый процесс в организации со стратегией усовершенствования и организационными целями, которые, в свою очередь, связаны с потребностями клиента. Это редактирование усилило обязательство между клиентом и компанией. Недостаточно непрерывно улучшаться, если конкуренты совершенствуются более быстрыми темпами. Бенчмаркинг наполняет компанию ощущением непрерывного усовершенствования, проводя мониторинг окружающей среды, гарантирующий долгосрочное организационное выживание.

Література

1. Бородушко И.В., Васильева З.К. Стратегическое планирование и контроллинг. СПб.: Питер, 2006. - 192с: ил. - (Серия «Краткий курс»).

УДК 338.003

Борзенко В.І.

канд.техн.наук, доцент кафедри організації виробництва та управління персоналом НТУ „ХПІ”

П'ятак Т.В.

канд.техн.наук, доцент кафедри фінансів, контролінгу та зовнішньоекономічної діяльності НТУ „ХПІ”

Вплив брэнда на ефективність комунікаційної політики підприємства

Ні для кого не є секретом, що переважна більшість сучасних товарів, які покупець може знайти в супермаркеті, мало чим відрізняються один від одного. А якщо конкретні товарні відмінності малі, або можуть бути повторені конкурентами в найкоротший термін, то виникає питання – як змусити споживача купити саме необхідний для виробника товар?

Сучасний маркетинг знає тільки одну відповідь на це питання – бренд. Бренд – це послідовний набір функціональних, емоційних, психологічних і соціальних обіцянок цільовому споживачеві, які є для нього унікальними і значимими і, щонайкраще, відповідають його потребам.

Украй важливо, щоб за брендом стояла яскрава ідея. Без сумніву можна говорити, що бренд має бути створений ідеєю, що лежить у його основі. Без ідеї (будь-якого роду: принципово новий товар, нова форма використання, нові споживачі і т.п.) бренд неможливий. Таким чином, можна виділити три складові успішного брэнда: ідея, творець і технологія. Технологія заснована на створенні емоційного стану, що виникає при контакті споживача з товаром або послугою. На сьогодні вже є доведеним фактом, що будь-яке рішення, прийняте людиною в житті, обов'язково має емоційну складову. Останні дослідження серед споживачів дають усе більше підстав вважати, що емоції в більшості випадків заміняють собою раціональні аспекти поведінки. Таким чином, виникнення певних емоційних відчуттів у споживача повинне бути під-

готовлене глибоко продуманою рекламною кампанією підприємства - виробника товарів.

В умовах сучасного ринку, для якого характерна жорсткість конкуренції, будь-яке підприємство рано чи пізно зіштовхується з проблемою вибору найбільш ефективного способу передачі інформації від виробника до споживача товару.

Даному питанню приділяється все більша увага, тому що від успішної реалізації інформаційної політики залежить ефективна діяльність підприємства. Зрештою, оптимально сформовані канали передачі інформації сприяють залученню нових споживачів і розширенню впливу на ринку.

Загальні підходи до оптимізації інформаційної діяльності підприємства знаходили своє відображення в працях авторів Ванакена Б., Дадашева Є. С., Мельникова О. Т., Фоломєєва Т.В., Чмихалова Д.,А., Симоненко Ю.П., Елльвуда Яна, Лук'янова Е.Н., Шульги І. П. Гусєва О.В. і ін.

Разом з тим, аналіз праць вітчизняних і закордонних авторів показує, що питання формування комунікаційної політики підприємства й оцінки її ефективності, досліджені недостатньо повно. В даний час в економічній науці відсутня цілісна концепція формування комунікаційної політики господарюючого суб'єкта, яка дозволяє підвищити конкурентоспроможність підприємства на ринку. Це доводить необхідність подальшого вивчення ряду аспектів даної проблеми.

Зміни, що відбуваються на ринку, прямо впливають на внутрішню структуру підприємства, припускаючи необхідність упровадження заходів для більш глибокої адаптації до ринкових умов. В даний час, у період повільного, але постійного росту обсягів виробництва і наростаючого затоварення ринків збуту, підприємствам усе складніше реалізовувати свою продукцію. Як правило, причина цього — неефективна система комунікацій як усередині підприємства, так і між виробником і споживачем, заснована, в основному, на застарілих правилах і стандартах планової економіки. Використання ефективної інформаційної політики, як регулярно працюючого і налагодженого механізму на підприємстві, повинне сприяти придбання ним нових конкурентних переваг.

Метою дослідження є розробка теоретичних і методологічних аспектів, а також практичних рекомендацій з формування ко-

мунікаційної політики, націленої на забезпечення ефективної роботи промислового підприємства.

Методологічний аспект проблеми полягає в тому, що на теперішній час система показників для оцінки рекламної діяльності не упорядкована. У кожному конкретному випадку визначаються окремі взаємозалежні показники такі, наприклад, які найчастіше відбивають взаємозв'язок обсягу реклами і прибутку (обсягу продажів) за певний період, при цьому не враховується вплив інших факторів, що можуть істотно змінити ефективність роботи підприємства.

Бренд - найважливіший фактор забезпечення прихильності покупців до певного виду товару. Бренд важливий як для свого власника, як важливий і дорогий (а можливо і найдорожчий) актив компанії, так і для споживача, як фактор, що дозволяє ідентифікувати товар або послугу в системі тотального супермаркету.

На сьогоднішній день бренд виконує певні функції: по-перше, виділяє з усіх характеристик товару ті, що важливі для споживача, і полегшує розуміння сутності товару; по-друге, бренд - це спрощення вибору для покупця. Щодня покупець зіштовхується з безліччю схожих товарів і в нього просто фізично немає часу порівнювати всі анотації, процентні складові, показання до застосування і технічні характеристики.

Саме тому, кожне підприємство на ринку прагне перетворити свою торговельну марку в бренд, який буде упізнаний споживачами і сприятиме підвищенню конкурентоспроможності підприємства.

Створення бренду трудомісткий і відповідальний процес. Величезну роль у створенні бренду грає професіоналізм виконавців і час. Брендінг - це послідовність дій. Етапи створення бренду:

1. Підготовчі маркетингові дослідження ринку.
2. Розробка і перевірка на охороноспроможність товарного знаку (неймінг) і перевірка обраного імені (бренду) за базою зареєстрованих товарних знаків у відомстві.
3. Реєстрація словесного товарного знаку в базі відомства.
4. Створення логотипу і розробка фірмового стилю.
5. Реєстрація образотворчого товарного знаку.
6. Створення концепції бренду, що включає позиціонування бренду, перелік заходів щодо просування бренду.

7. Розміщення рекламних матеріалів, проведення заходів щодо просування бренда - утілення концепції бренда в реальність.

Позиціонування - це місце бренда в ряді конкурентів на ринку. Тому початок роботи над будь-яким брендом - це формулювання бажаних і фактичних переваг конкретного товару стосовно конкуруючих товарів і стосовно власного.

Останній пункт створення бренда є найважливішим і найскладнішим - це визначення і реалізація заходів, за допомогою яких досягається бажаний кінцевий стан – міцні позиції в пам'яті і серцях покупців стосовно товарів, які маркуються відповідним товарним знаком. Для цього створюється комплекс заходів щодо забезпечення інформованості споживачів і посередників, інших контактних аудиторій, про фірму, або її товари з метою просування товарів. Основні інструменти комунікаційної політики: реклама; персональний продаж; фірмовий продаж; пропаганда.

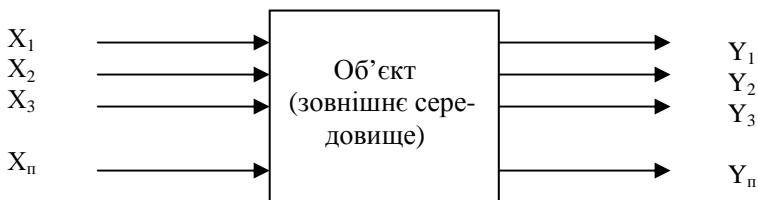
Реклама має кілька значень:

- 1) повідомлення про конкретний товар, послугу;
- 2) вид комунікативного зв'язку між виробником і споживачем;
- 3) комерційна (що обслуговує сферу ринкового обміну) пропаганда споживчих властивостей товару (послуг) з метою стимулювання його продажу, яка містить вибірково інформацію про товар і формує певне уявлення покупця про товар.

З економічної точки зору реклама - це оплачена форма не персональної презентації і просування товарів і послуг з чітко визначеним джерелом фінансування. Визначений тим або іншим способом рекламний бюджет розподіляється за видами робіт у залежності від їхнього обсягу, що у свою чергу залежить від діючих засобів реклами, кількісних нормативів за одну хвилину мови — якщо це радіо або телебачення, за одну сторінку листа — для друкованої реклами, і вартості одиниці використаного засобу інформації.

Ефективність реклами оцінюється з погляду впливу на комунікаційну і збутову діяльність. Перший показник — це витрати на рекламу в розрахунку на одного покупця, а другий — витрати на рекламу в розрахунку на одиницю об'єму збуту продукції. У процесі аналізу рекламної діяльності за звітний період визначаються фактичні відхилення від планових показників. Зменшення відносних витрат свідчить про ефективну рекламу діяльність підприємства.

У статті оцінку ефективності проведення рекламної кампанії пропонується проводити за очікуваннями покупців, які ґрунтуються на послідовному наборі функціональних, емоційних, психологічних і соціальних обіцянок цільовому споживачеві, що є для нього унікальними і значимими і, щонайкраще, відповідають його потребам. Для цього на рисунку 1 побудована модель взаємодії інформаційних потоків і властивостей товарів через зовнішнє середовище, на основі статистичних даних, одержаних у результаті проведення маркетингових досліджень.

X_1, X_2, X_3, X_n - інформаційні канали,
 Y_1, Y_2, Y_3, Y_n - властивості товару.

Рис.1 Схема взаємодії інформаційних каналів і властивостей товару через зовнішнє середовище.

У даній моделі розглядаються властивості товару $Y_1, Y_2, Y_3, \dots, Y_n$ — як обіцянки цільовому споживачеві, а інформаційні канали $X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ — як способи інформування потенційних споживачів.

На моделі досліджуються різні варіанти впливу на очікування споживачів $Y_1, Y_2, Y_3, \dots, Y_n$ параметрів $X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$. Цей вплив визначається за допомогою співвідношень:

- $\forall \text{ до} \rightarrow [\text{до} \in \text{ДО} \rightarrow Y_k = f(X_i), i \in I]$
- $\forall \text{ до} \rightarrow [\text{до} \in \text{ДО} \rightarrow Y_k = f(X_1, X_2, X_3, \dots, X_n)]$
- $Y_1 = f(X_i), Y_2 = f(X_i), Y_3 = f(X_i), Y_n = f(X_i)$

Для варіантів а) і в) визначення функцій у явному виді проводиться за допомогою вибіркової кореляції, а для варіанта б) за допомогою множинної кореляції. На підставі кореляційних співвідношень визначається значення функцій у явному виді, що далі використовуються для оцінки ефективності проведених рекламних заходів на основі градієнтного методу. Таким чином, рекламні за-

ходи вибираються виходячи з отриманих оцінок максимального задоволення очікувань споживача.

Для варіанта а) застосування градієнтного методу ґрунтується на використанні функції

$$F(x) = (Y_1 = f_1(x), Y_2 = f_2(x), Y_3 = f_3(x), \dots, Y_{до} = f_k(x)), x = (X_1, X_2, X_3, \dots, X_n).$$

Система з k рівнянь $F(x) = 0$ еквівалентна рівнянню $\Phi(x) = 0$, де $\Phi(x) = f_1^2(x) + f_2^2(x) + f_3^2(x) + \dots + f_{до}^2(x)$.

Рішеннями рівняння $\Phi(x) = 0$ є точки нульових мінімумів функції

$$\Phi(x) = \Phi(x_1, x_2, x_3, \dots, x_k).$$

Задавши початкове наближення x^0 , знаходимо мінімум функції

$$\Phi(x^0 - \lambda \text{grad } \Phi(x^0)) = 0 \text{ однієї змінної } \lambda.$$

$$\text{Визначаємо } x^1 = x^0 - \lambda \text{grad } \Phi(x^0)$$

$$\text{і в загальному виді } x^k = x^{k-1} - \lambda_{k-1} \text{grad } \Phi(x^{k-1})$$

Розрахунок кінцевих показників x^1 ; x^k дозволяє оптимізувати витрати, спрямовані на підтримку торговельної марки, престижу фірми, а також виявити найбільш ефективні канали передачі інформації споживачеві про властивості товарів.

Література

1. Ванаукен Б. Сила брэнда - в возможности установить цену выше рыночной. // Секрет Фирмы. - 2003. №6. - С. 59-62.
2. Дадашева Э. С. Как построить модный бренд? // Текстильная промышленность.- 2002. №8. - С. 35-36.
3. Мельникова О. Т., Фоломеева Т. В., Чмыхалова Д., А. Бренд как предмет качественного социально-психологического исследования и объект социального восприятия // Мир психологии.- 1999. №3. - С. 112-120.
4. Симоненко Ю. Как создаются бренды. // Секрет Фирмы. - 2002. №4.- с.64-67.
5. Эллвуд Ян. 100 приемов эффективного брендинга. -СПб., "Питер", 2002.

УДК 658.155

Столярова А.Р.викладач кафедри обліку
і аудиту ХЕПУ**Особливості методологічного підходу до управління беззбитковістю підприємства з багатопродуктовим виробництвом**

Управління беззбитковістю особливо актуальне для підприємств з багатим асортиментом продукції. В Україні таких підприємств багато, тому можна було б запропонувати декілька варіантів розрахунків, які пов'язані із точкою беззбитковості. Тоді кожне підприємство могло б обрати для себе те, що найбільш прийнятне саме для нього.

У даній статті запропоновано поєднання декількох варіантів розрахунку точки беззбитковості і вибору найкращого з них для отримання максимального прибутку, з використанням методики обґрунтування управлінських рішень на основі маржинального аналізу. Таке поєднання є досить цікавим з точки зору отриманих результатів. Саме це є новою пропозицією.

Метою дослідження є пошук можливостей збільшення прибутковості діяльності діючого харчового підприємства з багатопродуктовим виробництвом макаронних виробів.

Для досягнення цієї мети було вирішено ряд наступних задач:

- розраховано декілька видів показників рентабельності;
- визначено питому вагу кожного виду продукції в загальному обсязі, середньозважений маржинальний доход і точку беззбитковості, а потім оптимізовано структуру продукції для отримання максимального прибутку;
- розглянуто варіант реалізації продукції зі зміною ціни (на основі розрахунку критичної ціни).

Розглянемо виконання поставлених задач. В таблиці 1 зроблено розрахунок загальних показників рентабельності по роках.

Таблиця 1

Розрахунок загальних показників рентабельності за 2002-2005 рр.

Показник	Методика розрахунку	Розраховані показники				Темпи росту, %		
		2002	2003	2004	2005	<u>2003</u> 2002	<u>2004</u> 2002	<u>2005</u> 2002
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Рентабельність підприємства, %	Чистий прибуток (Ф2 р.220) Середньорічна вартість власного капіталу (Ф1 р.280 (Гр.3+Гр.4)×0,5)	28,6	4,4	7,2	8,0	-84,6	-74,7	-71,9
2. Валова рентабельність продажу продукції, %	Валовий прибуток (Ф2 р.050) Чистий дохід (Ф2 р.035)	13,7	8,9	-0,9	10,5	-35,3	-107,2	-23,4
3. Чиста рентабельність продажу продукції, %	Чистий прибуток (Ф2 р.220) Чистий дохід (Ф2 р.035)	6,1	1,1	5,9	4,6	-81,6	-3,3	-24,6
4. Рентабельність продукції, %	Валовий прибуток (Ф2 р.050) Собівартість реалізованої продукції (Ф2 р.040)	15,9	9,6	-0,98	11,8	-38,8	-106,1	-26,1

Як показали наведені розрахунки, рентабельність підприємства в 2003 році у порівнянні з 2002 роком значно знизилась. Це пояснювалося деякими структурними перебудовами продукції, що вироблялася. Починаючи з 2003 року рентабельність починає зростати. Темпи росту рентабельності за весь період, що розглядається, мали від'ємні значення.

Видно, що рентабельність продукції знизилась, що є негативним фактором у роботі підприємства. Тому слід перейти до другої поставленої задачі і розрахувати точку беззбитковості та оптимізувати на її основі структуру випуску продукції. Всі розрахунки проводитимуться у таблицях.

Точка беззбитковості визначається на підставі даних про обсяги реалізації продукції й витратах на її виготовлення. Обов'язкова умова розрахунків - розподіл витрат на змінні й постійні. В основу розрахунків первісно покладено 5 припущень. Описувати їх у статті не має сенсу, бо вони розглянуті в підручнику Голова С.Ф. «Управлінський облік» [1].

В таблиці 2 надамо інформацію про реалізацію макаронних виробів за 2005 рік. В таблиці 3 зробимо розрахунок середньозваженого маржинального доходу, за формулою 1, а в таблиці 4 – розрахунок беззбитковості за видами продукту.

$$\overline{DM} = \sum DM_i \cdot СП_i, \quad (1)$$

де \overline{DM} — середньозважений маржинальний дохід;

DM_i — маржинальний дохід на одиницю і-го виробу;

$СП_i$ — структура (комбінація) продажу.

Таблиця 2 - Інформація про реалізацію макаронних виробів у 2005р

Найменування продукції	Обсяг реалізації, тис. кг.	Середня ціна реалізації, грн./кг	Обсяг реалізації, тис. грн.	Питома вага в загальному обсязі реалізації, %
1. Ріжки «Макар» овочеві	79,3	4,25	337,1	1,1
2. Ріжки «Макар» яєчні	1676,2	4,24	7109,9	23,3
...
7. Ріжки «Макар» короткі 1г	42,9	2,02	86,7	0,6
Всього	7176,6		28100,3	100,0

Таблиця 3 – Розрахунок середньозваженого маржинального доходу

Найменування продукції	Ціна за 1 кг, грн.	Змінні витрати на 1 кг, грн.	Маржинальний дохід на 1 кг, грн.	Постійні витрати на 1 кг, грн.	Прибуток на 1 кг, грн.
1. Ріжки «Макар» овочеві	4,25	2,93	1,33	0,56	0,77
...
7. Ріжки «Макар» короткі 1г	2,02	1,43	0,59	0,51	0,38
Середньозважений маржинальний дохід на 1 кг, грн.			0,95		

Загальна сума прибутку склала 3133,6 тис. грн.

Точку беззбитковості можна розрахувати за формулою:

$$ТБ = \frac{\text{Загальні постійні витрати}}{\text{Середньозважений маржинальний дохід}} \quad (2)$$

Таблиця 4 – Розрахунок беззбитковості

Найменування продукції	Питома вага в загальному обсязі реалізації, %	Беззбитковість, тис. кг.	Середня ціна реалізації, грн./кг	Беззбитковість, тис. грн.
1. Ріжки «Макар» овочеві	1,1	42,8	4,25	181,8
...
7. Ріжки «Макар» короткі 1г	0,6	23,1	2,02	46,7
Всього	100,0	3869,5		15151,2

Далі оптимізували структуру реалізації продукції таким чином, щоб зроста частка продукції з найбільшим маржинальним доходом на 1 кг. Оптимізацію проведено з урахуванням споживчого попиту на вказані види продукції. Нову структуру і відповідно змінені постійні витрати наведено в таблиці 5.

Таблиця 5 – Інформація про нову питому вагу і постійні витрати

Показник	Ріжки «Макар» овочеві	Ріжки «Макар» яєчні	Букачкі «Макар» у т/конт	Ріжки «Макар» в/г	Спагеті «Макар» з соусом	Букачкі «Макар»	Ріжки «Макар» короткі 1г	Всього
Питома вага, %	2,0	28,0	0,6	49,5	13,5	5,0	1,4	100,0
Постійні витрати, грн.	0,31	0,45	2,23	0,55	0,08	1,65	0,09	

За такої структури реалізації продукції середньозважений маржинальний дохід дорівнює 1,07 грн. (розрахунки проводимо аналогічно вище наведених таблиць). Точка беззбитковості змінилась і стала дорівнювати 3421,9 тис. кг або 13225,1 тис. грн. Сума прибутку в цьому випадку дорівнює 4023 тис. грн. Таким чином, ми досягли зниження точки беззбитковості і відповідного росту прибутку. Проілюструємо графічно зміну беззбитковості після оптимізації в порівнянні з фактичною беззбитковістю.

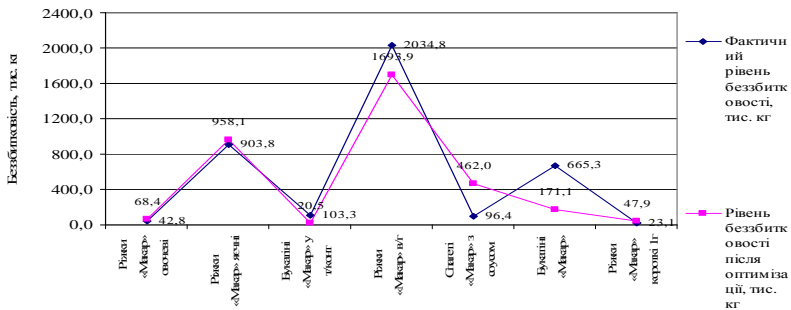

Рисунок 1 – Беззбитковість реалізації продукції по її видах

Це був один з варіантів збільшення прибутку. Далі розглянемо ще один варіант. Як ми побачили два види продукції є збитковими. Щоб збільшити прибуток, треба або зменшити витрати, або ж підняти ціну. Оскільки витрати не є предметом нашого розгляду як такі, то розглянемо ціну на збиткові види. Визначимо для них критичний рівень ціни [5] (такий рівень можна визначити для кожного виду продукту), що визначається із заданого обсягу реалізації і рівня постійних і змінних витрат. Визначили ціну за формулою:

$$C_{кр} = \frac{ПВ_{заг}}{O_{п}^{нат}} + ЗВ_{од}, \quad (3)$$

де $ПВ_{заг}$ – загальні постійні витрати, тис. грн.;

$ЗВ_{од}$ – змінні витрати на одиницю, грн.;

$O_{п}^{нат}$ – обсяг реалізації в натуральних одиницях, тис. кг.

Розрахувавши за наведеною формулою критичний рівень ціни, отримали для «Букатині «Макар» у т/конт» - 12,56 грн./кг., для «Букатині «Макар» - 4,79 грн./кг. Змінили ціну на критичну і результат наводимо у таблиці 6.

Таблиця 6 – Розрахунок для збиткових видів продукції

Найменування продукції	Ціна за 1 кг, грн.	Змінні витрати на 1 кг, грн.	Маржинальний дохід на 1 кг, грн.	Постійні витрати на 1 кг, грн.	Прибуток на 1 кг, грн.
3. Букатині «Макар» у т/конт	12,55	12,05	0,50	0,50	0,00
6. Букатині «Макар»	4,79	4,31	0,48	0,48	0,00

Тобто тут ціна дорівнює собівартості. Враховуючи існуючу структуру реалізації продукції і незмінну ціну на інші види, отримаємо суму прибутку в розмірі 3235,5 тис. грн., а якщо цю ціну використати за нової структури, то – 4048,7 тис. грн.

Таким чином, дослідження показали, що однією з особливостей управління безбитковістю підприємства з багатопродуктовим виробництвом є оптимальне поєднання рівня цін та структури асортименту продукції, що виробляється.

Література

1. Голов С.Ф. Управлінський облік. Підручник. – К.: Лібра, 2003
2. Економічний аналіз: Навч. посібник / М.А. Болюх, В.З. Бурчевська, М.І. Горбаток та ін.; За ред. акад. НАНУ, проф. М.Г. Чумаченька. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2003
3. Ионин Е.Е. Финансовый анализ: Учебное пособие. – Донецк: ДонНУ, 2002
4. Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств: Навч. посіб. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000
5. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: 4-е изд., перераб. и доп. – Минск: ООО «Новое знание», 1999
6. Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник / Под ред. Е.С. Стояновой. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во «Перспектива», 2004
7. Шульженко В.А. Аналіз діяльності підприємства з метою підвищення його рентабельності. – К.: КНЕУ, 2003.

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Абашик В.О.

кандидат філософських наук,
доктор філософії, завідувач кафедри
гуманітарних та фундаментальних
юридичних дисциплін ХЕПУ

Виклики суспільних трансформацій, або «часи невпевненості»

З 6 по 10 жовтня 2008р. у Йєнському університеті імені Фрідріха Шіллера (ФРН) відбувся 34-й Конгрес «Німецького товариства соціології» (Deutsche Gesellschaft fuer Soziologie) на тему «Часи невпевненості. Виклики суспільних трансформацій». Внаслідок загострення світової економічної та фінансової кризи у вересні-жовтні 2008р., активізації локальних політичних та воєнних конфліктів влітку 2008р. (зокрема, у Іраку та Афганістані, а також між Польщею та Росією, Росією та Грузією), тема про «часи невпевненості» виявилася ще більш актуальною, ніж уявляли собі організатори конгресу при її визначенні за два роки до цього. Саме тому останні події суспільного та політичного життя, включно до щоденних новин з преси та інших засобів масової інформації, були повсякчасно присутні на конгресі - особливо активно вони обговорювалися під час дискусій після доповідей та в приватних бесідах учасників конгресу.

Один з найстаріших європейських університетів - Йєнський, який святкував цього року свій 450-річний ювілей, мав серед своїх студентів, викладачів та випускників цілу плеяду видатних в майбутньому вчених, письменників та політичних діячів, серед яких були Лейбніц, Шіллер, Фіхте, Гегель, Маркс, а також перші професори Харківського університету – філософ Й.Б. Шад (1758-1834), політеконом та юрист Б. Райт (1770-1825), юрист Ф.К. Швайкарт (1780-1857). В цьому році Йєнський університет втретє в своїй новітній історії приймав німецьких соціологів. Спочатку в 1922р. там проходив 3-й німецький соціологічний конгрес на тему «Сутність революції», в рамках якої відбулося важливе протистояння «буржуазної» та «марксистської» соціології (персонально

представленої Максом Адлером та Карлом Грюнбергом). Кожна з цих двох шкіл тоді по-своєму проаналізувала Першу світову війну й викликану нею хвилю революцій в Європі та виказала прогнози щодо подальшого суспільного розвитку у світі. До речі, основні події 3-го конгресу були реконструйовані та представлені учасникам нинішнього, 34-го конгресу у вигляді цікавої півторагодинної аудіовізуальної програми. Наступна німецька «соціологічна зустріч» у Йені відбулася вже за умов націонал-соціалістичної Німеччини у 1934р. і носила суто ідеологічний характер, оскільки сконцентрувалась на обговоренні таких тем як «Виховання через народний порядок», «Соціологія та дослідження рас» тощо. З цієї причини до Йени тоді наважилися приїхати не всі відомі німецькі соціологи - всього було лише 17 учасників, тому замість повноцінного конгресу відбулася «соціологічна зустріч». Її співорганізатор Райнгард Гьон (Reinhard Hoehn) став незабаром одним із співробітників німецької спецслужби СС з питань «досліджень життєвого простору», а для найвідомішого йенського соціолога 1930-х років Макса Бьома (Max H. Boehm) націонал-соціалістичним урядом Тюрінгії була відкрита нова кафедра в Йені – «теорії народу та соціології народності». Події цієї «соціологічної зустрічі» та націонал-соціалістичного періоду Німеччини були відображені на спеціальній виставці для учасників цього річного 34-го конгресу.

Отже, після довгої перерви Йені знову була надана можливість приймати німецьких та іноземних соціологів, однак і цього разу в «часи невпевненості», як гласила назва конгресу. Відкриття конгресу відбулося ввечері 6 жовтня 2008р. у святковому залі старовинного «Народного Дому» міста Йени. З цієї нагоди перед учасниками конгресу та гостями з привітанням виступили прем'єр-міністр Федеральної землі Тюрінгії Дітер Альтгаус (Dieter Althaus), обербургомістр Йени Альбрехт Шрьотер (Albrecht Schroeter), ректор Йенського університету імені Фрідріха Шіллера Клаус Діке (Klaus Dicke) та місцеві організатори конгресу – йенські професори соціології Клаус Дьорре (Klaus Doerre) та Штефан Лессеніх (Stephan Lessenich). На відміну від традицій німецьких та міжнародних наукових форумів, в рамках відкриття цього конгресу було виголошено не одну, а дві доповіді. Спочатку Голова «Німецького Товариства соціології» професор Ханс-Георг Зьоффнер (Hans-Georg Soeffner) виступив з темою «Критика соціологічного

розуму», показуючи зв'язок своєї доповіді з німецькою філософською та соціологічною традицією, що бере початок від основної праці засновника німецької класичної філософії І.Канта «Критика чистого розуму» (1781р.) – й до важливих робіт сучасних німецьких філософів та соціологів: йєнського професора Вольфганга Вельша («Розум. Сучасна критика розуму та концепція трансверсального розуму», 1996р.)¹ та ординаріуса з Карлсруе Петера Слотердайка («Критика цинічного розуму», 1983р.). До речі, основні роботи цих відомих авторів перекладено на українську мову.² Другу доповідь виголосив один з найвідоміших сучасних німецьких соціологів Ульріх Бек (Ulrich Beck), який є професором Мюнхенського університету імені Людвіга Максиміліана та Лондонської школи економіки та політичних наук. Його темою було «Нове вимірювання нерівності. Соціологічне Просвітництво у 21-му столітті». Цей авторитетний соціолог, який має виступи з доповідями не лише на міжнародних наукових конгресах, але й перед економістами та політиками багатьох країн світу (наприклад, у Державній Думі Росії, 2001р.), після критичної характеристики сучасної суспільної нерівності та світової кризи все ж схилився до оптимістичного погляду на майбутнє світового співтовариства. До речі, такий прогноз він виказав ще в своїй фундаментальній праці «Суспільство ризику» (1986р.).

В наступні чотири дні насиченої роботи 34-го Йєнського соціологічного конгресу всі заходи було розподілено на наступні групи: 1) *пленарні доповіді*, або засідання, в рамках яких з доповідями виступили найвідоміші та найавторитетніші німецькі та закордонні соціологи, 2) *секційні доповіді*, або доповіді в тематичних секціях та робочих групах, якими керували визнані фахівці певних соціологічних комплексів питань та в рамках яких виступали інші, переважно молоді соціологи, 3) *обідні лекції* відомих фахівців-соціологів, котрі були адресовані насамперед студентам та молодим дослідникам, 4) *дискусійні зустрічі* під девізом «Автор зустрічається з критикою», 5) *вечірні дискусії* за участі відомих та авторитетних соціологів, 6) виставка доповідей-плакатів або «*сесія по-*

¹ Див.: Абашник В.А. Концепция "трансверсального разума" у Вольфганга Вельша // Філософія: класика і сучасність. Матеріали III Харківських Міжнародних Сквородинівських читань. - Харків: Центр освітніх ініціатив, 1996. - С. 51-52.

² Див.: Вельш, Вольфганг. Наш постмодерний модерн. - Київ: Альтерпрес, 2004; Слотердаjk, Петер. Критика цинічного розуму. - Київ: Тандем, 2002.

стерів», 7) форуми, 8) культурна програма (виставки, презентації, концерти тощо).

В рамках конгресу було проведено дев'ять пленарних засідань, або пленумів, котрі проходили щоденно з 09-00 до 12-30 години; й нажаль, одночасно, тому учасникам доводилося робити тяжкий вибір між двома або трьома цікавими тематичними пленумами. Кожен з цих пленумів, доповіді для яких відібрало компетентне журі з двох відомих професорів-соціологів, було присвячено певній тематиці: 1) «Антикорупційний союз та ренесанс громадянської публічності – сучасний хрестовий похід за моралізацію політики та суспільства?» (керівники: Ганс-Георг Зьоффнер та Дірк Тенцлер, Dirk Taenzler), 2) «Міграція та етнічні меншини: соціальна нерівність. Соціальний структурний аналіз та соціальна політика» (Штефан Лессеніх, Хайке Зольга, Heike Solga, та Аня Вайсс, Anja Weiss), 3) «Шляхи безпечного суспільства: суспільна, культурна та політична трансформації» (Карстен Келлер, Carsten Keller, та Аксель Грьонемейер, Axel Groenemeyer), 4) «Великі трансформації постсоціалістичних суспільств» (Генріх Бест, Heinrich Best), 5) «Утворення общин як модус абсорбції невпевненості» (Рюдігер Корфф, Ruediger Korff, Вольфганг Шнайдер, Wolfgang L. Schneider, та Алоїс Ган, Alois Hahn), 6) «Зміна клімату та зростаюче забезпечення енергією: трансформація та соціальні зміни» (Дітер Нойберт, Dieter Neubert, та Ортвін Ренн, Ortwin Renn), 7) «Невпевнені зміни: інновації, (не)стабільність та суспільні впливи сучасного капіталізму» (Йєнс Бекерт, Jens Beckert), 8) «Релігія як ризик безпеки?» (Маттіас Кьоніг, Matthias Koenig, та Християн Лахузен, Christian Lahusen), 9) «Час трансформацій» (Клеменс Альбрехт, Clemens Albrecht, Беттіна Досьєн, Bettina Dausien, та Герберт Кальтгоф, Herbert Kalthoff). Кожне з цих пленарних засідань викликало чималий інтерес серед учасників конгресу, однак найбільш популярними були найактуальніші пленуми - перший («антикорупційний»), шостий («екологічний») та сьомий («антикапіталістичний»).

Найбільш численними та відвідуваними серед усіх заходів Йєнського соціологічного конгресу були секційні засідання та засідання в робочих групах, котрі проходили щоденно з 14-15 до 17-00 години. Всього було організовано більше 30 секційних засідань та робочих груп, які умовно можна розділити на три комплекси.

По-перше, серед суто теоретичних секцій були такі, як: «Соціологія знання», «Соціологія культури», «Біографічні дослідження», «Методи якісних соціологічних досліджень», «Моделювання та симуляція», «Соціальні індикатори», «Соціологія Східної та Центрально-східної Європи». По-друге, до комплексу антропологічних секцій належали наступні: «Вік (старіння) та суспільство», «Соціологія молоді», «Соціологія дитинства», «Освіта та виховання», «Жіночі та гендерні дослідження», «Сімейна соціологія», «Соціологія тіла та спорту», «Соціологія медицини та здоров'я», «Соціологія розвитку та соціальна антропологія». По-третє, до найбільш широкого тематичного комплексу прикладних секцій ввійшли такі: «Соціологія міст та регіонів», «Соціологія сільської місцевості та аграрна соціологія», «Соціологія організацій», «Соціологія споживання», «Соціальна політика», «Міграція та етнічні меншини», «Соціальна нерівність та соціальний структурний аналіз», «Соціологія професій», «Соціологія праці та промисловості», «Соціальні проблеми та соціальний контроль», «Політична соціологія», «Соціологія права», «Релігійна соціологія», «Екологічна соціологія», «Економічна соціологія», «Комунікативна соціологія та соціологія засобів масової інформації». Оскільки щоденно проходило від шести до десяти секційних засідань, причому до трьох секцій одночасно, то учасники конгресу завдяки відповідній збірці резюме повинні були та мали змогу наперед визначити для себе пріоритетні засідання та взяти в них участь.

Серед *обідніх лекцій*, на яких були присутні насамперед студенти-соціологи та молоді дослідники, слід виділити наступні: «Соціальна невпевненість та майбутнє держави достатку» професора Іана Гау (Ian Gough) з англійського університету Бат, «Трансформація ставих відношень – нові невпевненості» французької соціолога Маргарет Маруані (Margaret Maruani) з Парижу, «Зменшення безпеки в часи суспільних трансформацій» німецької доповідачки Ірене Дьоллінг (Irene Doelling) з Потсдаму. Крім цього, директор Колегіуму Макса Планка (Ерфурт) та відомий професор американського університету в Чикаго Ганс Йоас (Hans Joas) говорив про «Мир завдяки демократії?». Інший німецький соціолог Крістоф Дойчманн (Christoph Deutschmann) з Тюбінгену читав лекцію про «Фінансові ринки та середні прошарки (класи)». Після кожної лекції слухачі мали змогу поставити уточнюючі питання, а також поспілкуватися з авторитетними доповідачами-соціологами.

Крім цього, під час Йенського конгресу кожного дня проходили *дискусійні зустрічі* під девізом «Автор зустрічається з критикою», в рамках яких відомий соціолог представляв свою тему, а один, два чи три інших соціологи критикували або вказували на слабкі місця позиції доповідача. Цією дискусією керував ведучий, який надавав змогу також іншим присутнім ставити питання авторів чи критикам та виказувати свої думки щодо теми дискусії. Зокрема, 7 жовтня 2008р. в якості автора-доповідача виступив Андреас Реквітц (Andreas Reckwitz) з Констанца на тему «Гібридний суб'єкт», якому опонували Карл-Зігберт Реберг (Karl-Siegbert Rehberg) з Дрездена та Уве Шіманк (Uwe Schimank) з Хагена. Вив дискусію йенський соціолог Гартмут Роза (Hartmut Rosa), відомий своєю працею «Прискорення. Зміна структури часу в Новий час» (2005р.). Наступного дня, 8 жовтня 2008р., свою тему представив Гюнтер Дукс (Guenter Dux) з Фрайбергу – «Навіщо ще справедливість? Логіка капіталу, або політика в конфлікті з економікою». Дискусію вів лейпцігський соціолог Георг Фобруба (Georg Vobruba), а критиком виступив Йоганнес Бергер (Johannes Berger) з Маннгайму. Слід зазначити, що ця дискусія викликала особливу увагу у відвідувачів та учасників конгресу й мала особливий відтінок у погляді на сучасний розвиток у Німеччині з «тюрінгської точки зору», або з точки зору бувших громадян Німецької Демократичної Республіки, котрі під час дискусії вказували на певні переваги соціалістичної економіки над сьогоденним капіталізмом, зокрема у фінансовій підтримці державою пенсіонерів та материнства. В четвер, 9 жовтня 2008р, свою тему «Контингентність модерну» представляв Вольфганг Кньобль (Wolfgang Knoebl) з Гьоттінгену, котрому опонували Томас Швінн (Thomas Schwinn) з Гайдельбергу та Бернгард Еббінгхауз (Bernhard Ebbinghaus) з Маннгайму, а вела дискусію Ілона Остнер (Ilona Ostner) з Гьоттінгену. В останній день конгресу, 10 жовтня 2008р., Ріхард Мюнх (Richard Muench) з Бамбергу презентував тему «Академічна еліта», а критикували його Сабіне Массен (Sabine Massen) з Базеля, Андреа Маурер (Andrea Maurer) з Мюнхена та Райнхард Крекель (Reinhard Kreckel) з Галле; вела цю дискусію Єва Барльозіус (Eva Barloesius) з Ессена. Ця тема викликала особливий резонанс серед учасників та продовжила одну з найважливіших дискусій конгресу – про якість виховання та освіти студентської еліти, про можливості та

умови повернення кращих німецьких випускників та фахівців з американських вузів назад до Німеччини тощо.

В рамках конгресу були також проведені *вечірні дискусії*, на які в якості основних учасників-доповідачів було запрошено авторитетних соціологів, зокрема з інших країн. Так, 7 жовтня 2008р. пройшло дві такі дискусії: в рамках першої відбувся виступ Колін Крауч (Colin Crouch) з Варвіка на тему «21-ше століття – епоха невпевненості?», а в рамках другої - Дітер Леппле (Dieter Laepple) з Гамбурга та Гельмут Беркінг (Helmut Berking) з Дармштадта за участі гамбурзького модератора Інґрід Брекнер (Ingrid Breckner) говорили про «Стратегії виживання в мега-містах». Також 9 жовтня 2008р. пройшло дві вечірні дискусії – спочатку французькі соціологи з Парижу Серж Пожам (Serge Paugam) та Робер Кастель (Robert Castel) говорили на тему «Небезпека - європейський феномен?», а потім Рольф Гьосснер (Rolf Goessner) з Бремену, Гюнтер Якобс (Guenther Jakobs) з Бонну, Ульріх К. Пройс (Ulrich K. Preuss) з Берліну та Трутц фон Трота (Trutz von Trotha) з Зігену обговорювали тему «На шляху до безпечної держави?». Зокрема, тут особливо гаряча дискусія відбулася щодо останніх кроків німецького уряду в напрямку спостереження за німецькими громадянами в інтернеті та за мобільним зв'язком з метою попередження та своєчасного реагування на можливі злочини.

Наступним комплексом заходів в рамках конгресу була виставка доповідей-плакатів або «*сесія постерів*» (Postersession), яка зазвичай характерна для конгресів та конференцій з природничих наук (астрономії, хімії, фізики, біології, математики тощо). Однак немало учасників Йенського соціологічного конгресу відгукнулися на ініціативу організаторів й взяли участь у такій сесії плакатів, тобто своєрідній тематичній виставці певних соціологічних тем, які були наглядно відображені на «постерах» (плакатах) у вигляді короткого тексту тез, фотографій, схем, малюнків тощо. Біля них щоденно з 12-30 до 14-00 години чергували автори своїх доповідей-плакатів та пояснювали всім зацікавленим головні тези й особливості своїх тем та дискутували на ці питання з кожним бажаним. Серед таких плакатних тем слід виділити наступні: «Унаслідування бідності, або про недоліки освіти» Розіне Домбровські (Rosine Dombrowski), «Парадокс соціальної теорії автологія-онтологія» Міхаеля Бетца (Michael Beetz), «Матеріальна гарантія як основне право?» Яна Гайдера (Jan Heider), «Діти сьогодні:

порівняння місто-село» Каті Кесслер (Katie Kessler), «Організаційні трансформації на прикладі реформи спеціалізованих вищих шкіл Швейцарії» Естер Камм (Esther Kamm), «Життєві цілі студентів Ростокського університету в залежності від напрямку та фази навчання» Ані Фаттеррот (Anja Vatterrot), Марі Карнайн (Marie Carnein) та Маріті Пльотнер (Marita Ploetner), «Особливості досвіду літніх лікарів-психоаналітиків» Петера Ульріха (Peter Uhrich), «Пріоритетність забезпечення охорони здоров'я» Жанетт Вінкельхаге (Jeanette Winkelhage), «Конгломерації: повсякденні практики суб'єктивної безпеки» Марії Вольф (Maria Wolf) та Міхаєли Ральзер (Michaela Ralser), «Реєкнемент як соціально-науковий метод» Андреа та Бетті Пабст (Andrea, Betty Pabst). Серед цих звичайних соціологічних тем на виставці плакатів були представлені й декілька екзотичних, які привернули до себе найбільше відвідувачів, наприклад - тема «Почуття впевненості та невпевненості під час танцю сальса» Сільке Вагт-Кесслер (Silke Vagt-Kessler).

Також під час конгресу відбулося шість *форумів*, котрі являли собою дискусійні круглі столи або «дискусії на подіумі», так й інформативні зустрічі з фондами, видавництвами та іншими інституціями. Зокрема, 7 жовтня 2008р. в рамках першого форуму відбулася «дискусія на подіумі» на тему «1968 рік та соціологія» за участю Андре Кізерлінга (Andre Kieserling) з Білефельду, Клауса Оффе (Claus Offe) з Берліну, Руді Шмідта (Rudi Schmidt) з Йєни, Барбари Зіхтерманн (Barbara Sichtermann) з Берліну; цю дискусію вів Стефан Лессеніх (Stephan Lessenich) з Йєни. Цього ж дня в рамках другого форуму відбулася зустріч-обговорення на тему «Публікація наукових робіт, перспективи видавництва», яку провела Барбара Будріх (Barbara Budrich) з однойменного видавництва у місті Опладені. Цей форум був цікавим насамперед для молодих соціологів, які шукають можливості публікації своїх магістерських та докторських дисертацій. Наступного дня, 8 жовтня 2008р., відбувся третій форум на тему «Невпевненість у світі праці», який провів Гюнтер Валльрафф (Guenter Wallraff) з Кьольну. Тут мова йшла насамперед про безробіття в різних сферах праці, зокрема внаслідок останньої фінансової та економічної кризи. На четвертому форумі того ж дня дискутувалась тема «Дослідницький рейтинг соціології» за участю Штефана Хорнбостеля (Stefan Hornbostel) з Бонну, Райнера Ланге (Rainer Lange) з Кьольну, Фрід

гельма Найдтхардта (Friedhelm Neidhardt) з Берліну, Трутц фон Трота (Trutz von Trotha) з Зігену. Керував цим спеціалізованим соціологічним форумом Уве Шіманк (Uwe Schimank) з Хагену. Цього ж дня авторитетні «Фонд Олександра фон Гумбольдта» (Alexander von Humboldt-Stiftung) та «Німецьке дослідницьке товариство» (Deutsche Forschungsgemeinschaft) за організації Ганса-Георга Зьоффнера з Ессену представили в рамках п'ятого форуму консультації на тему «Підтримки досліджень соціологів». Нарешті, 9 жовтня 2008р. на шостому форумі, котрим керував йенський соціолог Хартмут Роза, за участі Ненсі Фрезер (Nancy Fraser) з Нью-Йорку та Акселя Хоннета (Axel Honneth) з Франкфурту-на-Майні, обговорювалась тема «Концепції критичної теорії в часи невпевненості».

На завершення Йенського соціологічного конгресу 10 жовтня 2008р. відбулася *дискусія* на тему «Нові невпевненості, або чоловіки на програницях позиціях». Показово, що серед ведучих учасників цієї дискусії був лише один чоловік – Юрген Мартшукат (Juergen Martschukat) з Ерфурта, натомість аж три жінки - Крістель Еккарт (Christel Eckart) з Касселя, Ганна Цігерт (Hanna Ziegert) та ведуча Мартіна Льов (Martina Loew) з Дармштадту. В центрі уваги дискусії було питання, яке характерне як для найрозвинутіших країн світу, так і для східноєвропейських держав – чи є сучасне суспільство у структурному відношенні більш ворожим до чоловіків, ніж до жінок. На думку учасників цієї дискусії, не лише у відношенні рівня освіти жінки останнім часом обігнали чоловіків, але все більше зникає різниця між оплатою праці між жінками та чоловіками, яка ще до кінця 20-го сторіччя була разючою. Особливо у великих містах заробітна плата найбільш успішних жінок та чоловіків майже вирівнюється. А якщо взяти, наприклад, окремі сучасні суспільно-культурні феномени, то в цілому чоловіків вже давно витіснено на другий план з обкладинок та передових статей преси та інших засобів масової інформації, з домінуючих ролей голлівудських та європейських фільмів тощо. Активність в цій дискусії проявили перед усім студенти- та студентки-соціологи, які з'їхалися до Йени не лише з сусідніх східнонімецьких університетів Галле, Веймару, Лейпцигу, Берліна, Дрездена та Ерфурта, але й з багатьох західнонімецьких – Ерлангена, Бамберга, Гьоттінгена, Марбурга, Бонна, Гейдельберга.

В рамках Йенського соціологічного конгресу окремо була запланована *участь зарубіжних країн-гостей* – цього разу ними стали Польща, Угорщина та Чехія. Інтерес німецьких соціологів до цих трьох країн, що мають в своєму активі двадцятирічну історію посткомуністичних змін та вже чотири роки належать до Європейського Союзу, викликаний перед усім їх стабільним економічним ростом за останні роки та найбільшими суспільними реформами. Ці реформи розглядаються сьогоденною європейською соціологічною думкою не просто як «трансформація європейського Сходу», тобто не лише як модернізація цих країн в рамках «догнати Захід Європи», але як «подвійна трансформація» - зміна самої системи та загальне соціальне реформування. Важливим кроком до цього було відкриття суспільств названих країн та їх послідовна інтеграція з західними країнами, що, з одного боку, мало свої переваги, але, з іншого – також всі негативні «західні» наслідки, зокрема збільшення безробіття внаслідок викликів глобальної конкуренції та транснаціонального капіталізму. Серед пленарних та секційних доповідей учасників цих країн слід виділити наступні: «Після розлому системи. Перспективи трансформаційних суспільств» Юлії Салаї (Julia Szalai) з Будапешту, «Амбівалентність посткомуністичного переходу» Петра Штомпки (Piotr Sztompka) з Кракова, «Від дисидентства до демократичної опозиції. Зміна політичного покоління в Центрально-східній Європі» Гельмута Фера (Helmut Fehr) з Кракова. Деякі доповіді на східноєвропейську тематику були зроблені німецькими та австрійськими доповідачами або сумісно німецькими та угорськими соціологами, зокрема: «Про типологію сучасного капіталізму у Східній Європі» Яноша Матіяша Ковача (János Mátyás Kovács) з Відня, «Політичні еліти великої трансформації» Міхаеля Едінгера (Michael Edinger) з Йени та Габрієли Ілонські (Gagriella Ionszki) з Будапешту, «Постсоціалістична трансформація – зразок для перебудови континентально-європейських країн добробуту?» Гельмута Візенталя (Helmut Wiesenthal) з Берліну, «Національні економічні еліти та транснаціональний капіталізм в Центральній Європі» Катарини Блюм (Katharina Bluhm) та Віри Траппманн (Vera Trappmann) з Йени.

Під час роботи конгресу відбулися також різноманітні *виставки-презентації*. По-перше, свою продукцію (книги, плакати, аудіо- та відеокасети, компакт-диски) представили найвідоміші та

місцеві видавництва й книгарні, що спеціалізуються на випуску та продажу соціологічної, юридичної й філософської літератури, зокрема: «Бертельсманн», «Кампус», «Дункер та Гумблот», «Літ», «Номос», «Фельбрюк», «Ольденбург», «Зуркамп», «УТБ», «Бек». По-друге, свою діяльність репрезентували соціологічні товариства, центри та науково-дослідні установи, наприклад: Німецьке товариство соціології, Німецький Інститут економічних досліджень, Інститут емпіричної та прикладної соціології EMPAS, Мюнхенський Інститут науково-соціальних досліджень ISF, Берлінський науковий центр соціальних досліджень WZB, Центр соціальних досліджень міста Галле, Німецьке об'єднання науково-соціальних досліджень ринку праці SAMF, Інститут ім. Макса Планка з досліджень суспільства. По-третє, головні аспекти своєї тематики представили дослідницькі групи та об'єднання, що працюють за підтримки Німецького Дослідницького Товариства, наприклад: «Державність під час змін», «Рефлексивний модерн», «Суспільний розвиток після зміни системи». На цих виставках-презентаціях учасники конгресу могли поспілкуватися з представниками названих інституцій та ознайомитися з їхньою роботою.

34-й Йенський соціологічний конгрес було організовано не лише для теоретичних дискусій та абстрактних міркувань соціологів. В рамках конгресу проходили *культурні та тематичні* заходи, які акцентували увагу присутніх на пов'язаність теми конгресу з реальним життям. У цьому відношенні певну роль відіграли також останні світові політичні події. Так, учасники конгресу мали змогу в новій будівлі (кампусі) університету подивитися виставку та фоторепортаж Елізабет Петерсен (Elisabeth Petersen) на тему «Що приносить війна. Діти з Чечні малюють свої переживання». Автор та ініціатор цієї виставки є відомою юристкою, яка викладає в цюріхському університеті (Швейцарія), та Президентом «Форуму свідків часу. Проти байдужості та забуття». Як вказано в короткому проспекті до цієї виставки, війна в Чечні, зокрема – вбивства, «чистки», переслідування, вигнання мирного населення з місцевостей їх проживання, - все це мало величезний вплив на психічний та фізичний стан людей, які її пережили. На думку швейцарської авторки, яка збирала матеріали для своєї виставки в школах під час подорожей Північним Кавказом, ціле покоління чеченських дітей бачило за останні роки свої міста та села в умовах бомбардування, військових сутичок та розрухи. Багато з них зовсім не відвідували

школи, не вміють читати та писати. Тому малювання для них – це одна з доступних можливостей передати своє бачення «брутальної реальності, розрухи, безнадійності та жертв цивільного населення». Відвідувачі цієї виставки мали змогу подивитися як малюнки чеченських дітей, так і фотографії самої Елізабет Петерсен, зроблені нею під час перебування у таборах чеченських біженців, у Грозному та інших містах й селах Чечні. Серед сюжетів цих фотографій – залишений на столі сніданок, розбомблений дім, спустошений сад з поламаними деревами, маленькі діти на вулиці з підбитим танком, тобто «повсякденне божевілля війни». Таким чином, тема «невпевнених часів» на початку 21-го століття не лише широко обговорювалась під час доповідей, форумів та дискусій конгресу, але й отримала висвітлення у наочному зображенні на цій виставці.

Серед різноманітних заходів *культурної програми* конгресу слід виділити концерт відомої німецької групи «Зірки», а також можливість для учасників оглянути знаменитий міський парк «Рай», йєнські музеї-помешкання Гьоте, Шіллера, Гегеля, Фіхте («Дім романтиків») та музеї засновників оптико-будування Карла Цейса і Отто Шотта й сучасні цехи виробництва оптичної продукції цих всесвітньовідомих фірм тощо. Крім цього, ввечері 9 жовтня 2008р. у знаменитому йєнському «Цейс-Планетаріумі» відбувся музично-теоретичний вечір на честь знаменитого соціолога Клода Леві-Строса (нар. 1908р.). На ньому спочатку виступив йєнський соціолог Міхаель Каупперт (Michael Kauppert) з доповіддю «Міфологіка Клода Леві-Строса», в центрі уваги якої був перший том однойменної праці французького соціолога. Потім Фердінанд Цеснтрайтер (Ferdinand Zehentreiter) з Ганау розповів у своїй доповіді «Міф та музика» про літературні зв'язки К. Леві-Строса та французького композитора Рене Лайбовітця (René Leibowitz), зокрема про інспірацію та вплив соціолога на написання останнім концерту для піаніно. Після цього професор музики Арне Торгер (Arne Torger) з Веймару вперше майстерно виконав названий концерт (opus 62, 1964р.). На завершення швейцарський професор Міхаель Оппітц (Michael Oppitz) з Цюріха ще раз торкнувся основних аспектів «Міфологіки» К. Леві-Строса та акцентував увагу присутніх на темі «Система трансформації шаманського барабану», в рамках

якої було проаналізовано окремі аспекти соціологічних та етнологічних досліджень.

Наостанок слід вказати на деякі формальні сторони проведення 34-го Йєнського соціологічного конгресу. По-перше, кожному учасникові конгресу надавалось право зробити до двох доповідей, резюме яких було надруковане до початку конгресу та надано всім учасникам при ресстрації у день відкриття. По-друге, учасники конгресу повинні були ще до його відкриття внести грошовий внесок. Грошовий внесок на право участі у цьогорічному Йєнському соціологічному конгресі навіть за мірками інших німецьких конгресів та конференцій з гуманітарних дисциплін був досить суттєвим. Так, члени «Німецького товариства соціології» (НТС) повинні були сплатити 200 євро, інші учасники - 240 євро, безробітні – 60 євро, студенти-члени НТС по 50 євро, а інші студенти – 60 євро. Окремо організатори запропонували квитки для студентських груп з 10 учасників (вартістю в 350 євро) та 5 учасників (вартістю в 176 євро). В якості альтернативи бажаним була запропонована можливість участі не у всіх заходах конгресу, а лише в окремі дні його роботи. У цьому випадку, одноденний внесок для членів НТС складав 60 євро, для інших учасників 70 євро, для безробітних 40 євро, 30 євро для студентів-членів НТС та 40 євро для інших студентів. Причому сплатити цей грошовий внесок повинні були не лише звичайні учасники, котрі пасивно слухали доповіді та активно брали участь у дискусіях, але й активні учасники – тобто доповідачі й навіть самі організатори конгресу та всіх заходів, які проходили в рамках конгресу (виставок, дискусій, форумів тощо). Цей грошовий внесок включав в себе крім права вільно відвідувати всі доповіді, лекції, форуми конгресу, також квиток на святкове відкриття у «Народному Домі», документацію конгресу (програму, резюме доповідей) та майбутній збірник доповідей конгресу. Виключення було зроблено організаторами лише для пенсіонерів, котрі повинні були заплатити половину такого внеску, та для деяких іноземних учасників конгресу, яких звільнили від сплати грошового внеску.

В обговоренні окремих питань в секціях, на форумах та багатьох дискусіях під час 34-го Йєнського соціологічного конгресу взяв участь завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін ХЕПУ Володимир Абашнік. Зокрема, на прикладі навчальних програм з соціології, політології, конфлікто-

логії та філософії учасникам окремих секцій та дискусій було показано тематичні та інші особливості вивчення та викладання цих дисциплін у Харківському економіко-правовому університеті. В рамках своєї компетенції В.Абашнік також розповів про тенденції розвитку сучасної соціологічної думки в українських вузах, зокрема харківського регіону, та основні тематичні аспекти соціологічних публікацій в Україні. Крім цього, під час відкритих дискусій та окремих персональних бесід з відомими німецькими соціологами, політологами та філософами, які брали участь у Йенському соціологічному конгресі, В.Абашнік дав відповіді на численні запитання та виказав власні думки щодо особливостей реальної ситуації та перспектив розвитку соціології, філософії й університетської науки взагалі в Україні. На завершення слід сказати, що за згодою авторів-учасників 34-го Йенського соціологічного конгресу деякі найважливіші та найактуальніші доповіді будуть перекладені на українську мову та надруковані в наступних номерах «Наукових записок Харківського економіко-правового університету».

УДК 81'367:808.56

Звєрєва О.Г.викладач кафедри іноземних мов
Харківського економіко-правового
університету**«Синтаксичні засоби виразності у дискурсі сіблінгів»**

Сучасні лінгвістичні дослідження все більшу увагу приділяють людині та її комунікації. Ця увага до аналізу мови, що функціонує в широкому соціально-культурному контексті, дозволяє лінгвістиці в умовах дискурсивного перевороту звернутися до дискурс-аналізу як до комплексного дослідження семантичних, прагматичних та синтаксичних шарів комунікації певних груп людей.

В даній статті ми намагаємося окреслити синтаксичні засоби виразності в дискурсі сіблінгів, тобто братів та сестер, що виховуються в одній родині. Ми вважаємо синтаксичні засоби надто важливими для створення комунікації, адже, на думку Н.Д. Арутюнової, «область «стику» синтаксису і лексики являє особливий інтерес, оскільки саме тут закладається семантична основа речення»[Арутюнова 1976, 81].

Услід за В.І. Карасиком ми розуміємо дискурс як текст, який існує в ситуації спілкування [Карасик 2002, 386] і поєднує в собі різні елементи, а саме текстолінгвістичний, соціолінгвістичний та прагмалінгвістичний.

Для нашого дослідження дискурсу сіблінгів найбільш релевантним уявляється соціолінгвістичний аспект. Згідно з В.І. Карасиком, з позицій учасників спілкування всі види дискурсу розпадаються на особисто- та статусно-орієнтований дискурс. У першому випадку комуніканти намагаються розкрити свій внутрішній світ адресату та зрозуміти адресата як особистість, а в другому – комуніканти виступають у якості представників певної соціальної групи та виконують роль, окреслену комунікативною ситуацією [Карасик 2002, 254]. Дослідник підкреслює, що особисто-орієнтований дискурс проявляється в двох основних шарах спілкування – побутовому та буттєвому, при чому побутове спілкування є генетично першим типом дискурсу [Карасик 2002, 254].

В цілому, дискурс братів та сестер, як і всі типи родинного дискурсу, відноситься до особисто-орієнтованого, оскільки він відбувається в ситуації побутового спілкування, коли «всі комуніканти добре знають один одного, ведуть розмову про конкретні справи і не мають необхідності розмірковувати про складні матерії чи пояснювати близькій людині очевидні речі, тому розмова відбувається за допомогою скороченого коду, який має високу контекстну залежність» [Карасик 2002, 252].

У побутовому дискурсі відбувається розвиття знаків, експресивність та емоціональність стають більш важливими для комунікації, ніж передача інформації про об'єктивне положення справ. В побутовому дискурсі під час спілкування з близькими людьми комуніканти розраховують на емпатію, тобто здатність зрозуміти внутрішній світ іншого.

На нашу думку, вищезгадане зумовлює важливість засобів виразності в комунікації між сіблінгами, яка характеризується високим ступенем неформальності та емоційності. Під засобами виразності мови ми, вслід за І.Р. Гальперіним, розуміємо такі морфологічні, синтаксичні та словотворчі форми мови, які служать для емоційного чи логічного посилення мовлення. При цьому ці форми мови опрацьовані суспільною практикою, усвідомлені з точки зору їхнього функціонального значення та зафіксовані у граматиках та словниках [Гальперин, 1958].

Серед них синтаксичні засоби виразності створюють особливу організацію висловлення, що відрізняє таке висловлення від «нейтральної» форми спілкування. Кожному функціональному стилю притаманні власні синтаксичні побудови, власні типові конструкції. Як стверджує І.В. Арнольд, для розмовного мовлення характерні надмірність синтаксичної побудови, перерозподіл меж речення, еліптичні речення, зміщені конструкції, а яких кінцівка речення подається в іншій синтаксичній будові, ніж початок, та відокремлені елементи одного висловлення [Арнольд, 1981].

Вищезгадане притаманне і дискурсу сіблінгів. Так, наприклад, такі засоби виразності, як інверсія, відокремлення, складне синтаксичне ціле, ретардація, антитеза, які широко використовуються в художній літературі та риторичі, не знаходять відображення в комунікації братів та сестер. Проте для даного типу дис-

курсу характерне використання наступних синтаксичних засобів виразності: 1) еліпсис (неповні речення); 2) умовчання; 3) риторичні питання; 4) літоти; 5) паралелізми; 6) повтори.

1. Під еліпсисом розуміється навмисне опущення якогонебудь члена речення в літературно-письмовому типі мовлення. Для усного мовлення І.Р. Гальперін пропонує вживати термін «неповне речення».

1) *“This boy, Curtis Weintraub, that’s in my class, pushed me while I was going down the stairs in the park, she said. “Wanna see?” [1: 169]*

Відсутність членів речення може бути зумовлена різними причинами. Так, відсутність підмета може пояснюватися певною недбалістю, притаманною живому усному спілкуванню. Крім того, опущення членів речення може бути наслідком збудженого стану комунікантів.

2. Умовчання звичайно є наслідком сильного напливу почуттів, що заважають закінчити висловлення, а іноді – небажанням продовжити думку. У живому спілкуванні умовчання часто супроводжується жестами й мімікою. Крім того, інтонація теж розкриває зміст замовчаної частини висловлення:

2) *“Please, Holden. Please let me go. I’ll be very, very, very... You won’t even...” “You’re not going. Now, shut up! Gimme that bag!” [1: 207]*

Наданий приклад підкреслює, що умовчання вказує на високий ступінь експресивності мовлення.

3. Риторичне питання – це особливий стилістичний прийом, сутність якого полягає в переосмисленні граматичного значення питальної форми. Інакше кажучи, речення, яке за змістом є твердженням, має питальну форму:

3) *“This other girl and me, Selma Atterbury, put ink and stuff all over his windbreaker.”*

“That isn’t nice. What are you – a child, for God’s sake?” [1: 169]

Риторичне питання використовується для надання емоційності та водночас пом’якшення докору. В цілому, питання завжди має більше емоційне навантаження, ніж твердження чи заперечення. Таким чином, твердження в питальній формі стає більш емо-

ційним, більш емпатичним і тому повніше розкриває відношення комунікантів до теми розмови.

4. Літота – це засіб утвердження позитивної ознаки, при чому в її складі часто з'являється слово з негативними ознаками. Сила виразності цього стилістичного прийому полягає головним чином в тому, що це свідоме зменшення є зрозумілим для учасників комунікації:

4) *“Cathy,” said my brother calmly, a wry smile cocking his lips while the twins looked from one to the other of us ready to mimic our panic, our joy, or our screams, “are we so ugly and without charm that an old woman who very obviously hates our mother, and also our father, for some reason I don't know, can forever resist us?”* [2: 63]

В даному випадку ми маємо справу з комбінацією літоти та риторичного питання: хлопець впевнений, що він та його сестра зможуть залучити на свій бік бабусю, тому він жартома заспокоює сестру.

5. Паралелізми чи паралельні конструкції є такою композицією висловлення, в якій окремі частини побудовані однотипними. Тобто структура одного речення (чи його частини) повторюється в іншому реченні в висловлюванні:

5) *“It's hot up here, Cathy!”*

“Yes, it is.”

“I hate it up here, Cathy!” [2: 68]

В цьому прикладі паралелізм речень використовується для посилення емоційності та привернення уваги старшої сестри.

Також для дискурсу сіблінгів характерне вживання хіазмів, засобу виразності, в якому два речення йдуть послідовно, причому порядок слів одного речення є зворотним порядку другого для створення ефекту емоційності висловлювання:

7) *Carrie gave those fried eggs and bacon just one glance and she was wailing. “We-ee don't like bacon and eggs! Cold CEREAL is what we-ee like!”* [2: 58]

6. Повтори. Під лексичним повтором розуміємо повтор слова, словосполучення чи речення в складі одного висловлення чи в більших одиницях комунікацій, які охоплюють ряд висловлювань.

Як підкреслює Ж. Вандрієс, повторення – це один з прийомів, що вийшли з мови ефективної. Цей прийом, застосований до мови логічної, перетворився на просте граматичне знаряддя. «Його вихідну точку ми вбачаємо в хвилюванні, що супроводжує висловлення почуття, доведеного до його найвищої напруги» [Вандрієс 1937: 147].

І дійсно, повтор є типізованим узагальненням існуючого в мові засобу вираження схвильованості, яке, як відомо, знаходить відображення в мовленні різними засобами, що залежать від ступеня та характеру збудження. В дискурсі сіблінгів повтори вживаються особливо часто, Що, з одного боку, вказує на емоційність та неофіційність комунікації, а з іншого боку, часто є спробою донести інформацію до молодших братів та сестер, роблячи на ній додатковий акцент:

8) *“Don’t make me laugh. You can’t even ride a horse.”*

“Who can’t? Sure I can. Certainly I can...” [1: 171]

Так, в даному прикладі повтор вживається для посилення експресивності висловлення, а також для підтвердження розуміння слів в розмові з маленькою дитиною.

В цілому можливо сказати, що вибір синтаксичних засобів виразності в дискурсі сіблінгів зумовлений, поперед усього, недбалістю та емоціональністю неформальної комунікації, а також високим ступенем довіри та емпатії в родині.

Література

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). 2-е изд. – Л.: Просвещение, 1981. – 295 с.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. / АН СССР. Ин-т языкознания. - М.: Наука, 1976. - 383 с.
3. Вандриес Ж. Язык. – М.: Соцэкгиз, 1937 –С. 299.
4. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1958. – 459 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

Список ілюстративного матеріалу

1. Salinger J.D. The Catcher in the Rye. – Moscow: Progress Publishers. – 1979. – 248 p.
2. Andrews V.C. Flowers in the Attic. – New York: Pocket Books, – 1979. – 411 p.

КЛАСИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІІ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Ганс Кельзен

Чи є специфічна «юридична» логіка?

В юридичній літературі іноді відстоюється точка зору, згідно з якою начеб-то логіка, яка застосовується у правознавстві – особливо стосовно правових норм – є не загальною логікою, а відмінною від останньої, специфічною «юридичною» логікою. Ця точка зору є спірною. Польський логік *Г. Каліновський* рішуче відкидає її [а]. Бельгійський філософ *Х. Перельман* рішуче виступає за її підтримку [б]. Для доказу існування специфічної юридичної логіки приводиться, перш за все, так званий *умовивід за аналогією*, що застосовується юристами, а також «*argumentum a maiore ad minus*» [П], котрий час від часу використовується ними.

І. Умовивід за аналогією

Умовивід за аналогією, тобто «*argumentum a simile*», зустрічається, перш за все, в судових рішеннях, коли необхідно застосувати всезагальну правову норму до конкретного випадку [в]. Його суть, як вважають, полягає в тому, що суддя застосовує чинну всезагальну правову норму до певного складу злочину, котрий хоча не є тим самим складом злочину, який визначено “*in abstracto*” [П] у всезагальній правовій нормі, однак, на думку судді, є подібним, або, як то часом формулюється, суттєво відповідає тому складові злочину, котрий визначено у правовій нормі, яка застосовується. Однак, коли конкретний склад злочину, якого стосується рішення судді, не співпадає з тим складові злочину, котрий визначено “*in abstracto*” у всезагальній правовій нормі, то всезагальна правова норма не може застосовуватися стосовно конкретного складу злочину, котрий розглядає суддя. Те, що має місце «схожість» чи «суттєва відповідність» між конкретним складом злочину, котрий розглядає суддя, та складом злочину, який визначено “*in abstracto*” у всезагальній правовій нормі, - є надзвичайно суб’єктивним судженням. І те, що здається «схожим» чи «суттєво відповідним» одному судді, іншому – може зовсім і не здаватися. Коли правопорядок [die Rechtsordnung, сукупність правових норм певної держави] надає повноваження органам, який застосовує право, застосо-

увати всезагальні чинні правові норми “per analogiam” [Ш], то він дозволяє такому органу, який застосовує право, широку свободу дій вільного розсуду, в рамках якої цей орган може створювати нове право для випадку, який він розглядає [Г]. Тому в юридичній теорії намагаються доказати, що цей розсуд судді є обмеженим, стверджуючи, що начеб-то суддя повинен дотримуватися духу закону, коли він припускає, що склад злочину, який він розглядає, схожий чи відповідає за суттю тому складові злочину, стосовно якого застосовується певна норма. Однак, що ж саме є «духом закону» - це, звичайно, може визначати лише сам суддя. А це визначення у різних випадках, котрі повинні вирішуватися різними суддями, може бути дуже різним. «Дух закону» - за суттю – є фікція, яка слугує тому, щоб дотриматися видимості, що суддя й у випадках так званого рішення за аналогією застосовує лише чинне право, в той час, коли насправді він створює нове право для кожного конкретного випадку. Для цього він повинен бути уповноважений правопорядком [die Rechtsordnung]. Це слідує з того, що згідно з більшістю сучасних правопорядків [die Rechtsordnung] рішення “per analogiam” заборонено в певних випадках, а саме – при прийнятті рішень стосовно кримінальних справ. Однак така заборона обумовлена тим, що такі рішення дозволяються в інших випадках – якщо й не категорично, то мовчазливо. Те, що дійсно має місце, коли традиційна юриспруденція говорить про судові рішення “per analogiam”, зовсім не є умовиводом, у якому з чинності позитивної всезагальної норми логічно слідує чинність індивідуальної норми суддівського рішення, натомість - уповноваженим чинним правопорядком [die Rechtsordnung] установленням індивідуальної норми, котра не відповідає жодній матеріальній, змістовно визначеній всезагальній правовій нормі. Це дуже чітко видно на прикладі, який надає *Ульріх Круг* стосовно юридичного умовиводу за аналогією [Д]. Положення §§433 й наступні положення Цивільного Кодексу [ФРН], котрі регулюють лише платну передачу речей у власність, застосовуються шляхом аналогії до платної передачі торгових операцій в цілому, включно з інформаційними відомостями. Платна передача торгової операції разом з інформаційними відомостями очевидно не є платною передачею речі. Суддя, який застосовує до названої першої справи ті положення, які закон визначає лише для другої справи, встановлює індивідуальну норму, котра не відповідає жодній вже чинній всезагальній нормі. Він ство-

рює нове право. А чинність цієї індивідуальної норми *не* можна досягти шляхом логічного умовиводу, оскільки відсутня вже чинна всезагальна норма, котра виступає в якості найвищого положення, але, перш за все, це не можна зробити й тому, що, як вже особливо наголошувалося, чинність кожної позитивної норми, а значить й індивідуальної норми, котра відображає суддівське рішення, обумовлена вольовим актом, смислом якого вона є. А цей вольовий акт не може бути продукований шляхом логічного виведення, тобто операції мислення. Крім цього слід зауважити, що питання стосовно того, чи має місце взагалі в логіці так званий умовивід за аналогією, є спірним. Умовивід за аналогією є умовиводом ймовірності, тобто положення, котре виставляється в якості умовиводу, має не строгу істинність, а лише більший чи менший ступінь ймовірності. *Рудольф Карнап* [є] констатував, що ні в класичній, ні в сучасній логіці неможливо знайти підвалин для умовиводу за аналогією. А ще *Ернст Мах* [ж] стверджував, що умовиводи за аналогією є не предметом логіки, а предметом психології. Якщо те, що називають умовиводом за аналогією, взагалі не являє собою логічного методу, то це ще більше стосується так званого юридичного умовиводу за аналогією. Оскільки установлення індивідуальної норми правозастосовним органом, як було показано, відбувається навіть у випадку, в якому ця індивідуальна норма відповідає вже чинній всезагальній нормі, котра пов'язує всезагально-визначений нею правовий наслідок з визначеним нею всезагальним складом злочину, а тому – не створює нове право (як у випадку з так званим юридичним умовиводом за аналогією), не шляхом логічної операції мислення.

II. Умовивід «a maiore ad minus»

«Argumentum a maiore ad minus» застосовується таким способом, «коли з чинності правового положення для загального класу випадків робиться умовивід стосовно чинності цього правового положення для окремих випадків», - як формулює *Ульріх Клуз* [з]. В якості прикладу він приводить наступне: Згідно з §49b, абзац III Кримінального Кодексу [ФРН] залишається непокараним «той учасник групи, яка має на меті злочин проти життя або розглядає злочин в якості засобу для досягнення інших цілей, - котрий надасть повідомлення установі чи тій особі, стосовно якої виникла загроза, настільки своєчасно, що можна буде запобігти злочину

проти життя, котрий переслідується намірами групи». З цього робиться умовивід стосовно чинності норми, згідно з якою таке фактичне запобігання є безкарним. Це значить, що із чинності позитивно установленої всезагальної норми, котра визначає, що той, хто надає повідомлення, не повинен бути покараний, логічно слідує чинність неопозитивно установленої всезагальної норми, котра визначає, що той, хто фактично запобігає злочинові, не повинен бути покараний. Як говорить *Ульріх Клуґ*, тут має місце схема класичної логіки:

Всі $S \in P$ (propositio subalternans).

Деякі $S \in P$ (propositio subalternatas).

Однак, ця схема мала б місце лише тоді, коли можна було зробити наступні висновки:

Всі ті, хто надає повідомлення, не підлягають покаранню.

Деякі ті, хто надає повідомлення, не підлягають покаранню.

Але далі *Ульріх Клуґ* відмічає, що у заданому прикладі «було обумовлено, що законодавче регулювання визначило клас випадків, котрі цього стосуються, наскільки загально, що ті випадки, які спочатку здаються сумнівними, заносяться до загального класу в якості спеціальних випадків» [і]. Однак, це означає: всезагальну правову норму, котра визначає, що той, хто надає повідомлення, не повинен бути покараний, інтерпретують так, що вона також визначає наступне: що той, хто фактично запобігає злочинові, не повинен бути покараний, оскільки припускається, що, коли законодавець дійсно думав би про випадок фактичного запобігання [злочинові], то він би визначив, що також той, хто дійсно запобігає злочинові, не повинен бути покараний. Це, однак, означає: що логічний умовивід робиться не від чинності однієї всезагальної норми до чинності іншої всезагальної норми, а на основі телеологічного зважування припускається чинність неопозитивної установленої норми як уже існуючої. З телеологічної точки зору це може бути виправданим. Але логічний умовивід не береться до уваги. *Клуґ* також відмічає: «Однак не можна утаїти, що використання виразу “argumentum a maiore ad minus” в юридичній практиці є надзвичайно неточним. Тут немає точної вказівки на логічну структуру умовиводу. Напрошується припущення, що деякий автор дистанціювався б від застосування цього терміну, запозиченого з класичної теорії логіки, якби йому стала відомою точна структура цього умовиводу підпорядкування хоча б в смислі традиційної логіки, не

говорячи вже в смислі сучасної теорії» [й]. Якщо розглянути структуру умовиводу підпорядкування, то те, що в традиційній юриспруденції називається “argumentum a maiore ad minus”, взагалі не можна розглядати в якості логічного умовиводу [к]. Те, що тут має місце, як визначає *Клуг*, - є «інтерпретаційними аргументами», про які він говорить, що вони не являють собою ніяких особливих логічних операцій, а слугують констатуванню правових тез [л].

III. Резюме

Отже, не може бути й мови про специфічну «юридичну» логіку. Це є загальна логіка, котра застосовується як до положень правознавства, що описують, так і до норм права, що приписують, - до тих пір, доки логіка тут може взагалі застосовуватися. Саме це недвозначно виказав *Ілмар Таммело*. У своїй праці «Нарис символічної юридичної логіки» (1955) він писав: «Юридична логіка, наскільки я розумію, - це формальна логіка, котра застосовується до правових аргументацій. Вона не складає спеціальної сфери, а є одним із спеціальних застосувань формальної логіки» [м].

Примітки Ганса Кельзена:

а) Див.: George Kalinowski, “Y-a-t-il une Logique Juridique?”, *Logique et Analyse*, Nouvelle Serie, 2e Année, 1959, S. 48 ff.

б) Див.: Ch. Perelman, “Logique Formelle, Logique Juridique”, in *Logique et Analyse*, Nouvelle Serie, 3e Année, 1960, S. 230.

в) Див.: Ulrich Klug, “Juristische Logik”, 3. Aufl., 1966, S. 97: «Умовивід за аналогією стає актуальним в юридичній теорії та практиці, перш за все, при застосуванні правових положень до заданих правових випадків».

г) У «Коментарі до Цивільного Кодексу», котрий було видано попередніми членами Імперського Суду, поняття юридичної аналогії визначається як таке, «коли певний склад злочину не регламентований законом, але він є все ж настільки подібним до іншого, що застосування цього визначення закону є таким, що напрошується саме собою та здається доречним». (Див.: Цивільний Кодекс. Коментар, виданий імперськими судовими радниками та федеральними суддями. 1-й том. 10-те видання. – Берлін, 1953. – С. 8 / *Das Buergerliche Gesetzbuch, Kommentar, herausgegeben von Reichsgerichtsraeten und Bundesrichtern*, 1. Band, 10. Aufl., Berlin 1953, S. 8).

д) Див.: Ulrich Klug, “Juristische Logik”, 3. Aufl., 1966, S. 120.

е) Див.: Rudolf Carnap, "On Inductive Logic", Philosophy of Science, vol. XII, 1945, S. 72 ff. Він же, "Logical Foundations of Probability", 2. Aufl., Chicago 1962, S. 569 ff.

ж) Див.: Ernst Mach, "Erkenntnis und Irrtum", 3. Aufl., Leipzig 1917, S. 225 ff.

з) Див.: Ulrich Klug, "Juristische Logik", 3. Aufl., 1966, S. 137.

і) Там само, S. 139.

й) Там само, S. 139.

к) Там само, S. 145.

л) Див.: Jan Gregorowitz, "L'Argument a Majori ad Minus et le Problème de la Logique Juridique", Logique et Analyse, Nouvelle Serie, 5e Année, 1962, S. 72.

м) Ilmar Tammelo, "Sketch for a Symbolic Juristic Logic", Journal of Legal Education, vol. 8, 1955, S. 278 ff. Тут С. 300.

Примітки та післямова перекладача:

I) «argumentum a maiore ad minus» (лат.), тобто умовивід підпорядкування, або «від більш широкого до менш вузького», зокрема: 1) від загального до одиничного, наприклад: «Закон, котрий чинний для всіх українських громадян, є чинним також для українського громадянина на прізвище Панченко». 2) від більшого до меншого, наприклад: «Якщо людина ростом 1,9 метра пройде через певні двері, то через ці двері пройде також людина ростом в 1,7 метра». 3) від потужнішого (сильнішого) до менш потужного (слабкішого), наприклад: «Трос, за допомогою якого можна транспортувати вантаж вагою в 2 тони, можна також використати для транспортування вантажу вагою в 1,5 тони».

II) "in abstracto" (лат.) – тут «взагалі».

III) "per analogiam" (лат.) – «за аналогією».

Уточнення у даному перекладі у квадратних дужках [] на німецькій мові – це оригінальні вислови Ганса Кельзена, а на українській мові – від перекладача. Цей переклад є останньою, 61-ю главою фундаментальної праці Ганса Кельзена «Загальна теорія норм» (Відень, 1979р., 2-ге видання без змін 1990р.), котра була надрукована за манускриптом вже після його смерті. Даний переклад зроблено за наступним виданням: Hans Kelsen, Allgemeine Theorie der Normen. Im Auftrag des Hans-Kelsen-Instituts aus dem Nachlass herausgegeben von Kurt Ringhofer und Robert Walther. Wien: Manzschke Verlags- und Universitaetsbuchhandlung, 1979, S. 216-220. Відомий австрійський правознавець Ганс Кельзен наро-

дився 11 жовтня 1881р. у Празі у сім'ї переселенця з міста Броди (зараз Львівська область). З 1901 по 1906рр. він вивчав правознавство у Віденському університеті, де захистив дисертацію на тему «Вчення про державу Данте Аліг'єрі» (Відень 1905). Друга, габілітаційна дисертація Кельзена була присвячена темі «Головні проблеми вчення про державне право» (Тюбінген 1911). З 1918р. Кельзен був спочатку екстраординарним професором, а з 1919р. ординарним професором державного та адміністративного права Віденського університету. В цей час він активно працював над створенням «Федерального Конституційного Закону Республіки Австрія». З 1930р. Кельзен був ординарним професором університету Кьольн (Німеччина), але через своє єврейське походження вимушений був у 1933р., після приходу до влади фашистського режиму у Німеччині, переїхати до Женеви (Швейцарія), де займав посаду ординарного професора. З 1936 по 1938рр. Кельзен був професором міжнародного права Німецького університету у Празі, а в 1939р. переїхав до США. В 1940-1942рр. Кельзен викладав у Гарвардській Школі Права, а з 1942р. він був професором політичних наук Каліфорнійського університету у Берклі, де й помер 19 квітня 1973р..

Серед більш ніж 600 публікацій Ганса Кельзена слід виділити декілька фундаментальних творів: «Соціалізм та держава. Дослідження політичної теорії марксизму» (1920), «Проблема суверенітету та теорія міжнародного права» (1920), «Соціологічне та юридичне поняття держави» (1922), «Проблема парламентаризму» (1925), «Загальне вчення про державу» (1925), «Нарис загальної теорії держави» (1926), «Філософські основи вчення про природне право та правового позитивізму» (1928), «Політична теорія більшовизму» (1948), «Право Об'єднаних націй» (1950), «Принципи міжнародного права» (1952). Однак в історію юриспруденції Кельзен ввійшов перш за все завдяки своїй оригінальній теорії права, котру він назвав «чисте правовчення» або «чисте вчення про право» (*die Reine Rechtslehre*) й виклав у своїх творах «Чисте правовчення» (1934р., 2-ге вид. з додатком «Проблема справедливості» 1960р.) та «Загальна теорія норм» (1979). Про основні етапи творчого шляху та головні праці Ганса Кельзена також див.: Абашник В. Передмова до публікації Ганса Кельзена «Беззмістовність поняття справедливості у Платона» // *Ідея справедливості на схилі*

XX століття. Матеріали VI Харківських міжнародних Сквородинівських читань (28-29 вересня 1999р.). - Харків: Університет внутрішніх справ, 1999. - С. 280-281.

Серед перекладів робіт Ганса Кельзена на українську мову також див.:

1) Кельзен, Ганс: Безмістовність поняття справедливості у Платона / Переклав з німецької мови Володимир Абашнік // Ідея справедливості на схилі XX століття. Матеріали VI Харківських міжнародних Сквородинівських читань (28-29 вересня 1999р.) - Харків: Університет внутрішніх справ, 1999. - С. 282-286.

2) Кельзен, Ганс: Правопорядок / Переклав з німецької мови Володимир Абашнік // Практична філософія та правовий порядок. Збірка наукових статей. - Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2000. - С. 324-331.

Різним аспектам творчості Ганса Кельзена були присвячені наступні праці, котрі надруковано останніми роками у Харкові:

1) Вальтер, Роберт: Чисте правовчення як раціональна теорія права / Переклав з німецької мови Володимир Абашнік // Проблема раціональності наприкінці XX століття. Матеріали V Харківських міжнародних Сквородинівських читань (29-30 вересня 1998р.) - Харків: Університет внутрішніх справ, 1998. - С. 231-238.

2) Вальтер, Роберт: Ганс Кельзен, чистое учение о праве и проблема справедливости / Перевёл с немецкого языка Владимир Абашник // Ідея справедливості на схилі XX століття. Матеріали VI Харківських міжнародних Сквородинівських читань (28-29 вересня 1999р.) - Харків: Університет внутрішніх справ, 1999. - С. 13-27.

3) Вальтер, Роберт: Правовая теория в Австрии в XX веке / Перевёл с немецкого языка Владимир Абашник // Практична філософія та правовий порядок. Збірка наукових статей. - Харків Центр Освітніх Ініціатив, 2000. - С. 255-262.

Про критику та сприйняття «чистого правовчення» Ганса Кельзена в СРСР, Росії та Україні останньої третини 20-го століття див.: Abaschnik, Wladimir Alekseevic: Hans Kelsens Werk in der sowjetischen, russischen und ukrainischen juristischen und rechtsphilosophischen Literatur des letzten Drittels des XX. Jahrhunderts. - Hans-Kelsen Institut Wien, 2002. - 50 Seiten.

Переклав з німецької мови Володимир Абашнік

Шановні колеги!

"Наукові записки" – це збірник, орієнтований на усвідомлення актуальних та фундаментальних проблем вітчизняної та зарубіжної юридичної, економічної, гуманітарної науки. У збірнику традиційно викладені матеріали як концептуального, так і прикладного характеру, присвячені проблемам взаємодії теорії та практики.

Редакція запрошує до співробітництва авторів, авторські колективи, наукові центри, спеціалізацією котрих є галузеві, історико-теоретичні, юридичні, економічні, гуманітарні науки. У збірнику можуть бути надруковані статті, матеріали, які відповідають вимогам наукової новизни, актуальності матеріалу, фундаментальності, аргументації та висновкам.

Вимоги до матеріалів, які направляються до редакції для друку:

– текст друкується в текстовому редакторі Win Word шрифтом Times New Roman 14 кегля (розміру) через 1,5 інтервал, з полями 20 мм, нумерація сторінок ставиться у правому верхньому куті. Разом з друкованим текстом надається дискета 3,5 з файлом у форматі doc або rtf, ім'я якого є прізвище автора;

– обсяг матеріалів не повинен перевищувати:

- а) стаття – 12 сторінок тексту;
- б) наукове повідомлення – 6 сторінок тексту;
- в) рецензія – 4 сторінки тексту.

– текст має містити таку інформацію: прізвище автора; науковий ступень; вчене звання; посада, місце основної роботи; назва, текст українською мовою; список літератури; власноручний підпис автора (співавтора);

– назву тексту треба писати прописними літерами посередині рядка, нижче через два інтервали – сам текст. Список використаних джерел (без повторів) оформляється в кінці тексту під назвою "Література", друкувати його слід у порядку згадування в тексті, нумеруючи арабськими цифрами кожне джерело. Усі цитати автор зобов'язаний звірити з першоджерелом та зробити посилання в тексті в квадратних дужках з порядковим номером джерела за списком, через кому вказати сторінки.

До рукопису обов'язково додається:

– відомості про автора (співавтора): ім'я, по-батькові, прізвище автора; науковий ступень; наукове звання; посада, місце основної роботи, службова адреса, телефон, адреса електронної пошти;

– виписка із протоколу засідання кафедри (сектора), для аспірантів (здобувачів)

– відзив наукового керівника про рекомендацію статті до друку;

– одночасно з рукописом до редакції додається електронна версія статті на дискеті.

Рукописи та рецензії авторам не повертаються.

Збірник наукових статей

Наукові записки
Харківського економіко-правового
університету
№ 1 (6), жовтень 2008р.

Відповідальний за випуск *д.ю.н., професор В.С. Венедіктов*
Комп'ютерна верстка *О.П. Козловська*

Підписано до друку 28.10.2008. Папір офсетний.
Формат 60x84/16.
Друк офсет. Умовн. друк. арк. 7. Обл.-вид. арк. 6.9
Замовл. № 7-1/2009
Надруковано у ТОВ "ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС"
61080, м. Харків, пр-т Гагаріна, 187
Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1529 від 16.10.2003 р.